

**TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDE
İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞI**

Kübranur EKİNCİ

**Yüksek Lisans Tezi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Abdullah TAKİM
2021
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK ANA BİLİM DALI

Kübranur EKİNCİ

**TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDE İTHAL GİRDİ
BAĞIMLILIĞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Abdullah TAKIM

ERZURUM - 2021

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " Türkiye'nin Dış Ticaretinde İthal Girdi Bağımlılığı " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

30.09.2021

Aslı ıslak imzalıdır

Kübranur EKİNCİ

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Abdullah Takım danışmanlığında, Kübranur Ekinci tarafından hazırlanan bu çalışma 30 / 09 / 2021 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Emine Demet Ekinci Hamamcı	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Abdullah Takım	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Fatih Aydemir	İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Aslı ıslak imzalıdır

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ

1.1. ULUSLARARASI TİCARETİ AÇIKLAYAN TEORİLER.....	4
1.1.1. Geleneksel Teorileri	4
1.1.1.1. Merkantilizm	4
1.1.1.2. Fizyokratlar.....	6
1.1.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	7
1.1.2.1. Mutlak Üstünlük Teorisi.....	8
1.1.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi	8
1.1.3. Modern Dış Ticaret Teorileri	9
1.1.3.1. Heckscher-Ohlin Teorisi.....	10
1.1.3.2. Heckscher-Ohlin Faktör Donatımı Teorisi	10
1.1.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri	11
1.1.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi.....	12
1.1.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi	12
1.1.4.3. Ürün Dönemler Teorisi.....	12
1.1.4.4. Ölçek Ekonomi Teorisi.....	14
1.1.4.5. Monopolcü Rekabet Teorisi	14
1.1.4.6. Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi	15

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

2.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI	16
---------------------------------	----

2.2. DIŞ TİCARETİN ÖNEMİ	17
2.3. İHRACAT KAVRAMI.....	19
2.4. İHRACAT TÜRLERİ.....	20
2.4.1. Özellik Arz Etmeyen ihracat	20
2.4.1.1. İhracatı Ön İzne Tabi Olan Mallar	21
2.4.1.2. İhracatı Yasak Olan Mallar	22
2.4.2. Kayda Bağlı İhracat.....	23
2.4.3. Kredili İhracat	25
2.4.4. Konsinye İhracat	25
2.4.5. İthal Edilmiş Malların İhracatı	26
2.4.6. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat	26
2.4.7. Bağlı Muamele veya Takas Yoluyla Yapılan İhracat	27
2.4.8 Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat	27
2.4.9. Transit Ticaret	28
2.4.10. Bedelsiz İhracat	28
2.4.11. Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri Kapsamında Yapılacak İhracat.....	29
2.4.12. Dolaylı Ofset Yoluyla Yapılacak İhracat	30
2.4.13. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım	30
2.5. İTHALAT KAVRAMI	30
2.6. İTHALAT TÜRLERİ	31
2.6.1. Akreditifli İthalat.....	31
2.6.2. Mal Karşılığı İthalat	32
2.6.3. Bedelsiz İthalat	32
2.6.4. Belge Karşılığı İthalat	33
2.6.5. Kredili İthalat	33
2.6.6. Geçici İthalat	33
2.7. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ.....	34
2.7.1. 1923-1950 Dönemi.....	34
2.7.2. 1950-1980 Dönemi.....	38
2.7.3. 1980 Sonrası Dönem	41
2.8. İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI.....	48
2.9. DAHİLDE İŞLEME REJİMİ	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN İTHALAT BAĞIMLILIĞININ GİRDİ ÇIKTI
YÖNTEMİYLE ANALİZİ

3.1. LİTERATÜR TARAMASI	58
3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	62
3.2.1. Girdi-Çıktı Analizi	62
3.2.1.1. Girdi-Çıktı Akım Tablosu	63
3.2.1.1.1. Endüstrilerarası İlişkiler Kesimi	67
3.2.1.1.2. Nihai Talep Kesimi	68
3.2.1.1.3. Katma Değer Kesimi	68
3.2.1.1.4. Nihai Talebe Giden Katma Değer Kesimi	68
3.2.1.2. Girdi Katsayıları ve Girdi Katsayıları Matrisi	71
3.2.1.3. Ters Leontief Matrisi ve Girdi-Çıktı Analizindeki Yeri.....	73
3.2.1.4. İthalata Bağımlılık Analizi	75
3.3. BULGULAR	76
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ.....	94

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDE İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞI****Kübranur EKİNCİ****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah TAKIM****2021, 94 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Abdullah TAKIM****Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Fatih AYDEMİR****Dr. Öğr. Üyesi Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI**

Son yıllarda gelişen teknoloji ve lojistik sistemlerine bağlı olarak üretim merkez ve yöntemlerinin gelişmesi, mesafelerin kısalmasıyla hammadde, ara malı ve yatırım mallarının ülkeler arası düşük maliyetle hızlı taşınabilmesi, ülkelerin karşılıklı olarak tarife oranlarını azaltmaları gibi nedenlerden dolayı ülkelerin ticaretleri birbirlerine giderek bağımlı hale gelmiştir. Tüm bunlar ülkelerin üretim yapılarında önemli değişiklik meydana getirmiştir. Bu durumun sonucu olarak Türkiye’nin dahil olduğu gelişmekte olan ülkeler üretim ve ihracat için ithal girdilere bağımlı hale gelmiştir. Türkiye’de ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde çok büyük bir kısmının ara malı ithalatından oluşması bu tespiti destekler niteliktedir.

Bu çalışma Girdi-Çıktı analizi yöntemi kullanılarak sektörel bazda Türkiye’de dış ticaretinin ithalata bağımlılık derecesinin ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hazırlanan 2012 yılı Girdi-Çıktı tablosundan faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre ithalatta geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör” kok ve rafine petrol ürünleri”, “motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)”, “kimyasal ve kimyasal ürünler”dir. İthalatta ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk üç sektör ise “madencilik ve taşocakçılığı”, “kimyasallar ve kimyasal ürünler”, “kok ve rafine petrol ürünleri”dir.

Anahtar Kelimeler: İthalata Bağımlılık, Girdi-Çıktı Analizi, İhracat

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****IMPORTED INPUT DEPENDENCY IN TURKEY'S FOREIGN TRADE****Kübranur EKİNCİ****Advisor: Prof. Dr. Abdullah TAKIM****2021, 94 Pages****Jury: Prof. Dr. Abdullah TAKIM****Assist. Prof. Dr. Ahmet Fatih AYDEMİR****Assist. Prof. Dr. Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI**

Trade between countries has become increasingly interdependent due to reasons such as the development of production centers and methods depending on the developing technology and logistics systems in recent years, by shortening the distances that international raw materials intermediate goods and investment goods can be transported at low cost and reduce their mutual tariff rates. All these have brought about changes in the production structures of the countries. As a result of this situation, developing countries including Turkey have become dependent on imported inputs for production and export. When the distribution of imports in Turkey according to the goods groups is examined, the fact that a large part of them consists of imports of intermediate goods supports this determination.

In the study, the 2012 Input-Output table prepared by the Turkish Statistical Institute (TUIK) was used. According to the results obtained, the top three sectors with the highest backward linkage effect in imports are “coke and refined petroleum products”, “motor vehicles, trailers (trailer) and semi-trailers (semi-trailer)”, “chemical and chemical products”. The top three sectors with the highest forward linkage effect in imports are "mining and quarrying", "chemicals and chemical products", "coke and refined petroleum products".

Keywords: Import Dependency, Input-Output Analysis, Export

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BM	: Birleşmiş Milletler
BSMV	: Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi
DB	: Dünya Bankası
DFİF	: Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
DİR	: Dahilde İşleme Rejimi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GSMH	: Gayrisafi Millî Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKDF	: Kredi Kaynak Destekleme Fonu
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
STA	: Serbest Ticaret Anlaşmaları
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı 20 Ülke (Bin ABD \$).....	20
Tablo 2.2. İhracatı Ön İzne Tabi Olan Mallar Listesi	21
Tablo 2.3. İhracatı Yasak Olan Mallar Listesi	23
Tablo 2.4. Türkiye'de Serbest Bölgelerdeki Ticaret Hacmi (Milyon ABD Doları)	27
Tablo 2.5. Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı 20 Ülke (Bin ABD \$).....	34
Tablo 2.6. 1923-1929 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	35
Tablo 2.7. 1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	36
Tablo 2.8. 1940-1950 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	37
Tablo 2.9. 1950-1980 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	40
Tablo 2.10. 1980-2019 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	42
Tablo 2.11. Türkiye'de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon ABD \$).....	48
Tablo 2.12. Performans Göstergeleri (%).....	51
Tablo 2.13. DİR Kapsamındaki İhracat ve İthalat Değerleri (1996-2018).....	55
Tablo 3.1. Girdi-Çıktı Akım Tablosu	66
Tablo 3.2. 2012 Yılı Türkiye Girdi-Çıktı Tablosunda Yer Alan Sektörler	77
Tablo 3.3. Ters Leontief Matrisleri Sütun Toplamları (Geriye Bağlantı Etkileri)	79
Tablo 3.4. Ters Leontief Matrisleri Satır Toplamları (İleriye Bağlantı Etkileri)	80
Tablo 3.5. Ters İthalat Matrisleri Sütun Toplamları (Geriye Bağlantı Etkileri)	81
Tablo 3.6. Ters İthalat Matrisleri Satır Toplamları (İleriye Bağlantı Etkileri).....	82

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Dış Ticaret Teorileri	4
Şekil 1.2. Merkantilizmin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Gelişmeler	5

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezim boyunca değerli fikirleri ile bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah TAKIM'a, bilgi ve tecrübesiyle bana her zaman yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Şaban Mustafa ERSUNGUR'a, hayatımın her anında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili ailem Sevda ÖĞDÜM ve Selahattin ÖĞDÜM'e, akademik hayatımı her zaman destekleyen ve yardımcı olan kıymetli eşim Muhammed EKİNCİ'ye teşekkür ederim.

Erzurum – 2021**Kübranur EKİNCİ**

GİRİŞ

II. Dünya Savaşından sonra uluslararası ticarete getirilen sınırlamaların azaltılması ile birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler nedeniyle dünya her alanda büyük bir değişim sürecine girmiştir. Küreselleşme olgusunun yayılması, lojistik sistemlerinin gelişmesi, ulaşım imkanlarının artması ve taşıma maliyetlerinin düşürülmesi bu değişimi daha çok hızlandırmıştır. Dünya genelinde yaşanan bu değişimin sonucu olarak hem insanoğlunun ihtiyaçları çoğalmış hem de ürün çeşitliliği artmıştır. Ülkelerin kendi üretmedikleri malları dış piyasalardan temin etme yoluna gitmeleri ve daha karlı gördükleri dış ticarete açılmaları uluslararası ticaretin gün geçtikçe artmasına neden olmuştur. Ne var ki uluslararası ticaret kârlı bir işlem olduğu kadar sorunlu bir alandır. Coğrafi, teknolojik, ekonomik, finansal ve teknik bir konu olduğu için bir dizi karmaşık sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu durumun ülke ekonomisine nasıl yansıtacağı ve makroekonomik etkilerinin ne olacağını açıklamak için birçok teori ortaya atılmıştır.

Ülke ekonomileri açısından önemli bir ekonomik faaliyet olan dış ticaret birçok faktörden etkilendiği gibi kendisi de üretim, istihdam, ekonomik büyüme, döviz kuru ve ödemeler dengesi gibi birçok değişkeni etkilemektedir. Dış ticaret, her şeyden önce üretim yapısında değişiklik meydana getirerek ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını ortaya çıkarmasında etkili olan faktörlerden birisidir. Dünyada az da olsa dış ticaret sayesinde ekonominin üretim gücünü artırarak gelişmekte olan ülke konumundan gelişmiş ülke konumuna ulaşmış ülke örneklerine rastlamak mümkün. Bu tür ülkelerde ihracat ekonomik büyümenin temel itici gücünü oluşturmuş, daha çok ihracat yaparak daha fazla döviz geliri elde edebilmişlerdir. Bu durumun sonucu olarak diğer ülkelere göre ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilenmişlerdir.

İhracatın kaynağını oluşturan üretimin yerel olmaktan çıkıp küresel nitelik kazanmasıyla birlikte artık tek bir malın aynı ülkede üretilmesi yerine bu malın her bir bölüm ve parçalarının farklı ülkelerde üretilmesi mümkün hale gelmiştir. Ülkeleri birbirlerine bağımlı hale getiren bu durumun doğal sonucu olarak ortaya çıkan ithal girdi bağımlılığı, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Öte yandan ülkeler üretim yapabilmek için bütün üretim faktörlerine sahip olmadıkları da bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Bu yüzden başka ülkelere hammadde, ara mal ve nihai mal ithal ederler. Bir ülkede ucuza üretilen bir mal başka bir ülkede yeterli üretim

faktörlerine sahip olunmamasından dolayı pahalıya üretilir. Üretim açığı bulunan ülkeler hem iç piyasadaki talebi karşılayabilmek hem de ihracat yapabilmek için ithal girdilere bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu bağımlılık bir yandan üretim ve ihracatta yurtiçi katma değeri düşürürken diğer yandan yurtdışına önemli tutarda döviz çıkışına neden olup dövize olan ihtiyacı daha da artırmakta, ülkelerin sıkça döviz krizi yaşamalarına neden olmaktadır.

TÜİK (2012) girdi-çıkıtı verileri kullanılarak Türkiye’de sektörlere göre dış ticaretin ithalata olan bağımlılığının analiz edildiği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde çalışmanın kapsam ve içeriğini aşmayacak şekilde geçmişten günümüze kadar uluslararası ticaretin yapılış şeklini ve nedenlerini açıklayan geleneksel ve yeni teoriler açıklanmaktadır.

İkinci bölümde dış ticaretin tanımı, önemi, ülkelerin neden dış ticaret yaptıkları, iç ve dış ticaret arasındaki farkları açıklandıktan sonra ihracat ve ithalat türlerinden bahsedilmektedir. Yine bu bölümde Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar dönemler itibariyle Türkiye’de dış ticaretinin gelişimi, etkili olan faktörler ve her dönemde öne çıkan özellikler ele alınmaktadır.

Son bölümde ise literatür araştırmasına yer verilmiştir. Araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi açıklandıktan sonra çalışma sonucunda elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Bölümün sonunda ise genel değerlendirme ve öneriler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ

Büyük Dünya Krizi ve devamında yaşanan II. Dünya Savaşından sonra yaşanan teknolojik gelişme ve küreselleşme olgusunun yaygınlaşması ile beraber ülkeler siyasi yapıda olduğu gibi daha önce hiç görülmedik kadar ekonomik değişim ve dönüşüm sürecine girmişlerdir. Günümüze kadar devam bu değişim sürecinin bundan sonra da daha hızlı bir biçimde devam edeceği beklenmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası dünya barışını kalıcı hale getirmenin bir aracı olarak Bretton Woods kurumları olarak bilinen Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi uluslararası kuruluşların faaliyete geçmesiyle dünya ekonomisi farklı bir evreye girmiştir. Bu tarihe kadar gümrük tarifeleri yoluyla yaşanan içe kapanmanın dünya ekonomisini daraltmadan öte bir işe yaramayacağı anlaşıncı dünya genelinde dışa açılma yönünde yeni politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle uluslararası ticareti serbestleştirmeyi ve güçlü bir ekonomik iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan GATT'ın kurulmasıyla dünya ticaretine getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu kuruluş 1995 yılında daha işlevsel ve yaptırım gücü yüksek olan Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) dönüştürülmüştür.

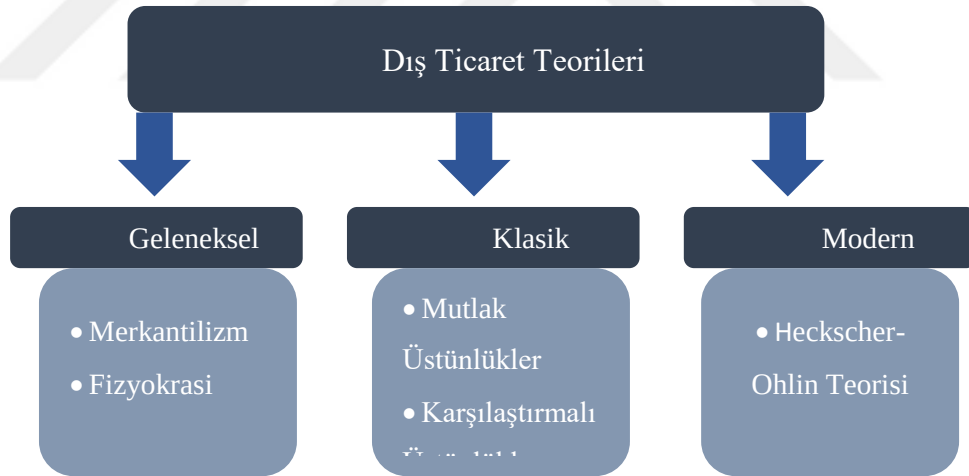
Uluslararası ticaretin dünya genelinde ekonomik büyüme ve toplumsal refah üzerine olan olumlu etkileri zamanla daha iyi anlaşılmaya başlayınca geçmişten günümüze kadar uluslararası ticaretle ilgili farklı teoriler geliştirilmiştir. Dinamik bir özellik taşıyan uluslararası ticaretin nedenlerini, etkilerini ve sonuçlarını açıklamada mevcut teoriler yetersiz kalınca tarihsel süreçte birçok yeni teori ortaya atılmıştır. Dünya genelinde farklı sosyal, kültürel ve siyasal özelliklere sahip çok sayıda ülkenin yer alması, ticarete konu olan ürün sayısının artması, teknoloji, iletişim ve ulaştırma alanındaki yeni gelişmelere eski teorilerin cevap verememesi nedeniyle yeni teorilerin geliştirilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Geçmişten günümüze kadar uluslararası ticaretin nedenlerini açıklamak için farklı dönemlerde farklı teoriler ortaya atılmakla birlikte bu teoriler temelde üç soruya cevap bulmaya çalışırlar. Günümüzde bile tam olarak cevabını bulamamış bu sorulardan birincisi, ülkelerin neden uluslararası ticarete katıldıkları, diğer bir ifadeyle kapalı

ekonomik duruma göre uluslararası ticaretin ülkelere ne gibi faydalar sağladığı, ikincisi ülkelerin hangi malları ithal ve ihraç edeceğine neye göre karar verecekleri, üçüncüsü ise ihraç fiyatlarının ithal mallarına fiyatları oranını ifade eden dış ticaret hadlerinin nasıl oluştuğudur (Seyidoğlu, 2013:21).

1.1. ULUSLARARASI TİCARETİ AÇIKLAYAN TEORİLER

Merkantilist teoriden başlamak üzere uluslararası ticaretin nedenleri, faydaları ve sonuçlarını açıklayan teoriler geleneksel, klasik ve modern teoriler olarak sınıflandırılmaktadır. Serbest ticaret ile korumacılık arasında şekillenen bu teorilerin bir kısmı korumacılığı savunurken diğerleri serbest ticareti savunmaktadırlar. Her iki düşüncenin de dezavantajı ve avantajı bulunmakla birlikte yaklaşık 300 yıllık geçmişe sahip bu tartışmalarla ilgili günümüzde geline nokta serbest ticaretin daha fazla taraftar bulduğu yönündedir. Ne var ki gerek korumacılık ve gerekse serbest ticaret ilk ortaya atıldıkları haliyle kalmamış, korumacılık yeni korumacılığa, pür serbestlik ise kontrol edilebilen ve kurallı bir serbestliğe dönüşmüştür.

Şekil 1.1. Dış Ticaret Teorileri

1.1.1. Geleneksel Teorileri

1.1.1.1. Merkantilizm

Latince kökenli bir kavram olan merkantilizm “ticaret” ya da “ticarete ait” anlamına gelen bir kavramdır. XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın sonlarına kadar dünyada etkili olan

merkantilist teori feodalitenin yerine ulus devletlerinin kurulduğu dönemin ekonomik görüşlerini yansıtır (Şekil.1.2). Gümüş ve altın gibi değerli madenleri zenginliğin temel kaynağı olarak gören merkantilist teoriye göre dış ticaret politikasının en genel amacı hazinenin altın istifini, depolamayı artırmak olduğu belirtilmektedir. Bunun için de ödemeler dengesi fazlası oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Yoğun devlet müdahalesine dayanan merkantilist teoriye göre hazinede bulunan altınlar diğer taraftan o devlete ekonomik ve siyasi güçte vermektedir. Teoriye göre ihracatın artırılması, mamul mal ithalatının yasaklanması, hammadde ithalatının serbestleştirilmesi ve böylece bir dış ticaret fazlası oluşturulmalıdır. Tüm bunların gerçekleştirilmesi için de güçlü bir deniz filosunun oluşturulması gereği savunulmaktadır (Seyidoğlu, 2001:14-15).

Şekil 1.2. Merkantilizmin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Gelişmeler

Kaynak: Şekil 1.2, Aydemir C. ve Güneş H.H. “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı” ve Biber, A.E. “Merkantilist İktisadi Düşünce” başlıklı çalışmalarından faydalanılarak oluşturulmuştur.

Merkantilist teoriye göre altın ve değerli madenlerden oluşan dünya serveti sabittir. Dolayısıyla birbirleriyle ticari alışverişte bulunan ülkelerin çıkarları arasında, genellikle bir tutarsızlık, tezatlık bulunmaktadır. Bu sebep dolayısı ile uluslararası ticari alışverişten bir ülke karlı duruma geçerken diğer taraftaki ülke aynı oranda zararlı duruma düşmektedir. Kısaca ticarete katılan bütün ülkeler aynı ölçüde kazançlı çıkmazlar. Sanayi devriminin ortaya çıkmasıyla bu teori giderek gözden düşmeye başladı. Sanayi devrimi ile üretimde kas gücü yerine makinaların kullanılması seri üretime geçilerek ekonominin önceliklerini değiştirdi. Artık önemli olan üretim değil bu ürünlere yeni pazar-piyasa bulmaktı (Seyidoğlu, 2001:14-15). Bu durum ekonomi politikası olarak korumacı

politikaları gözden düşürüp dünya ekonomisinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak serbest ticaret politikalarının uygulanmasına neden oldu.

1.1.1.2. Fizyokratlar

Zenginliğin kaynağını altın olarak gören ve ticarete önem veren Merkantilistlerin aksine fizyokrat düşüncede zenginlik, dış ticaretten değil, çiftçilik, balıkçılık ve madencilik gibi faaliyet alanlarında, doğanın yardımıyla üretilen mallardan meydana gelmektedir. Fizyokrat sistemin temel düşünceleri, bu okulun kurucusu François Quesnay' ın 1785 yılında yayınlamış olduğu "Tableau Economique" (Ekonomik Tablo) ve 1760'da yayınlanmış olan "Maxirnes Generales du Gouvernemenl Econornique cl'un Royaume Agricole (Bir Tarım Krallığının Ekonomik Yönetiminin Genel ilkeleri) adlı eserlerinde görülmektedir (Ölmezoğulları, 2008: 49).

Fizyokrasinin amacı tarımı ve üretici köylüyü destekleyerek tarımı geliştirmek ve kötüleşen ekonomik dengeyi yeniden kurmaktır. Ayrıca krallık sistemini destekleyerek ve soylu sınıfın gelirlerini artırarak siyasal dengeyi yeniden kurmayı hedeflemiştir. (Günay vd., 2018: 53).

Fizyokratlar, iktisadın inceleme alanını ticaretten çıkarıp üretim konusuna yönlendirmişlerdir. Dış ticaret fazlası verebilmek için Merkantilistlerin korumacı politikalarına karşı ekonomik liberalizmi savunmuşlardır. Fizyokratların serbest ticareti savunmalarının nedeni dış ticaretin kârı değil doğal düzen fikrini benimsemeleridir (Pıçak vd., 2019: 143; Şentürk, 2007: 38).

Fizyokratlara göre kişiler kendi çıkarlarını maksimize etmek için uğraşırken aynı zamanda toplumsal çıkarları da maksimize etmiş olacaktır. Doğal düzen iktisadi kararlı dengeyi sağladığı için devlet müdahalesi sınırlandırılmalıdır. Diğer bir ifade ile insanlar hükümetin yasalarına değil, doğal yasaya uygun davranırlar. Bu düşünce nedeniyle Fizyokratlara göre kişisel çıkarlar ilkesi ekonomik sistemin temelini oluşturur. En bilinen sloganları “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” bu temel düşüncenin farklı bir ifadesi biçimindedir (Savaş, 2000:228).

1.1.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Klasik iktisatçılar dış ticaret politikalarında merkantilist düşünceyi reddedip fizyokratların düşüncelerini benimsemişlerdir. “*Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*” ideolojisinden yola çıkarak bir iktisat teorisi geliştirmişlerdir. Klasikler devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkarak ekonomik liberalizmi savunmuşlardır. Ücret ve fiyatların esnek, ekonominin tam istihdamda olduğunu ve dışarıdan herhangi bir müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden dengeye geleceğini savunan klasik iktisatçılar ekonomik hayata devlet müdahalesinin gereksizliğini savunmaktadırlar. 1750’li yıllarda başlayan sanayi devrimi Klasik düşüncenin doğmasında en önemli unsur olmuştur. Böylece Klasik düşünce sanayi kapitalizminin kurulduğu yıllarda Adam Smith ile başlayan ve John S. Mill ile son bulan bu yıllarda benimsenmiştir (İçke, 2020:49).

Dış ticaret alanında bilimsel yöntemlerle inceleme yapan ilk iktisatçı “Mutlak Üstünlükler Teorisi” olarak anılan teorinin sahibi olan, Adam Smith’dir. Göz önünde bulundurulan tek üretim faktörünün emek olduğu; sermaye, girişimcilik, doğal kaynaklar teknoloji gibi diğer faktörlerin göz ardı edildiği düşünülen teoride, bir ülke diğerine göre daha düşük bir maliyetle ürettiği mallar üzerinde uzmanlaşmalı ve ürettiği bu ürünleri ihraç ederek üretimi daha pahalı olan malları diğer ülkelerden satın almalıdır. Mutlak Üstünlükler Teorisi’nin ardından uluslararası ticaretin sebeplerini açıklamaya yönelik diğer klasik teori David Ricardo’ya ait olan “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi” dir. Bu teoriye göre, ülkelerin birbirleriyle dış ticaret yapabilmesi için o her iki malın üretiminde mutlak üstün, diğer bir ifadeyle düşük maliyetle üretmesine gerek yoktur. Önemli olan üstünlüğün derecesidir (Kafadar, 2002: 6).

David Ricardo’nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, konunun talep yönüyle ilgilenmemiş, klasik iktisatçılardan talep faktörünü ilk kez analize katan iktisatçı John Stuart Mill olmuştur. Mill tarafından ortaya atılan karşılıklı talep kanununu, daha sonra iktisatçı F. Y. Edgeworth ve Marshall tarafından teklif eğrileri analizi ile açıklanmıştır. Ayrıca Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, yurt içi fiyat farklılıklarını açıklamada yetersiz kalmış, bu eksiklik ise Hecksher-Ohlin “Faktör Donanımı Teorisi” ile giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde Hecksher-Ohlin Teorisi’nin ileri sürdüğü bulgular ile gerçek dünya arasında önemli farklılıkların olması, ayrıca; geleneksel teorinin genel varsayımları olarak kabul edilen “ölçeğe göre sabit getiri” ve

“tam rekabet” varsayımlarının dış ticareti açıklamaya yönelik yeni teoriler tarafından reddedilmesi ile 1960 yılı sonrasında devletler arası mal alışverişini ifade etmek yeni dış ticareti teorileri ortaya çıkmıştır (Kafadar, 2002: 7-8).

1.1.2.1. Mutlak Üstünlük Teorisi

Değerli madenleri servetin kaynağı olarak kabul eden, dünyada servet stokunun sabit olduğunu ve ticaretin, ticaret yapan taraflardan yalnızca ihracatçının çıkarına olacağını ileri süren Merkantilist görüş, sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kütleli üretim için serbest ticaret ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmiştir (Bayraktutan, 2003:176).

Adam Smith’in iş bölümüne dayanarak dış ticarete kurduğu en önemli teori Mutlak Üstünlük Teorisidir. Bu teoriye göre, bir ülke hangi ürünleri daha ucuza üretiyorsa, ucuza ürettikleri ürünlerin üretiminde ihtisaslaşmalı ve ucuza ürettikleri ürünleri ihraç ederek pahalıya üretebildikleri ürünü dış ülkeden ithal etmelidir (Seyidoğlu, 2013:7). Örneğin Türkiye kumaş üretiminde mutlak üstünlüğe, Almanya ise makine üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olsun. Böylelikle Türkiye kumaş üretiminde uzmanlaşıp kaynaklarının hepsini kumaş üretimine yönlendirip makineyi Almanya’dan satın alırsa, Almanya da makine üretiminde uzmanlaşıp kaynaklarını hepsini makine üretimine yönlendirip kumaşı Türkiye’den satın alırsa bu ticaretten her iki ülke fayda sağlayacaktır. Böylece uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde dünya kaynakları verimli bir biçimde kullanılacak ve dünya refahı artacaktır (Takım, 2015: 68)

1.1.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Ricardo uluslararası ticaretin Adam Smith’in Mutlak Üstünlük Teorisi’ne ilişkin analizleri geliştirerek Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi’ni ortaya atmıştır. (Seyidoğlu, 2013: 8). Bir ülke bütün mallarda, diğerlerine göre daha üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşıp daha az üstün olduğu malları ithal ederek daha fazla refaha ulaşabilir. Bu teoride ülkeler arasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durmuştur (Bayraktutan, 2003: 177). Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre bir ülkenin her iki malın üretiminde de avantajlı ise iki malı daha ucuza üretiyorsa nispi olarak en ucuza ürettiğinde uzmanlaşacak, diğer malı ise ithal

edecektir. Bu biçimde uzmanlaşmanın ülkelerin gelişip zenginleşmesine ortam hazırlayacak ve dış ticareti ve büyümeyi olumlu etkileyeceğini ileri sürmüştür (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200). Örneğin Türkiye Mısır'a göre hem kumaşı hem buğdayı ucuza üretilip mutlak üstünlüğe sahip olsun. Adam Smith'in teorisine göre bu durumda dış ticaret gerçekleştirilemez. Ama karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre bu durumda dış ticaret gerçekleşir. Önemli olan Türkiye ve Mısır arasındaki kumaşın göreceli fiyatlarının farklı olmasıdır. Bu teori günümüzde uluslararası ticaret nedenlerini açıklamada güçlü bir teori olmasına karşın birtakım eksiklikleri vardır. Bunlar; statik bir model olması, emek-değer teorisine dayanması, işgücünü ülke içinde hareketli ülke dışında hareketsiz kabul etmesi, emeği homojen varsayması, analizlerinde sadece arzı dikkate alması talebi dikkate almaması ve ülkeler arasında iş gücü verimliliğinin nedenlerinin açıklayamamasıdır (Takım, 2015: 69).

Yukarıda açıklanan klasik dış ticaret teorilerinin iki ülke ve iki mal üzerine kurulu varsayımları ülkeler arası dış ticareti açıklamada güçlü bir altyapı oluştursalar da geçen süre içerisinde uluslararası ticaretin yapılma biçimi daha farklı bir yapı arz etmektedir. Günümüzde farklı ürün ve piyasa özelliklerine sahip 235 ülke arasında binlerce ürün dış ticarete konu olmaktadır. Dolayısıyla aşırı basitleştirici varsayımları içeren geleneksel dış ticaret teorilerinin mevcut durumu açıklayamaması nedeniyle yeni teoriler ortaya atılmıştır. Aşağıda bu teoriler kısaca açıklanmaktadır.

1.1.3. Modern Dış Ticaret Teorileri

Klasik dış ticaret teorilerinde statik bir analiz yapılmıştır. Üretim faktörü miktarlarının sabit olduğu, teknolojinin değişmediği ve tüketicinin zevk ve tercihlerinin aynı kaldığı kabul edilmiştir (Çelik, 2008: 161). Günümüzde 200'den fazla ülke olması, mal ve hizmet çeşitliliğinin artması dış ticaretin bu teorilerle artık açıklanamaz hale getirmiştir. Bu eksikliği gidermek için yeni teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerin gelişmesi ile birlikte ölçeğe göre sabit getirinin yerini ölçeğe göre artan getiri; tam rekabet piyasalarının yerini eksik rekabet piyasaları; homojen mal yerini farklılaştırılmış mallara bırakmıştır. Böyle olmakla birlikte yeni teoriler hiçbir zaman geleneksel teorileri reddetmemiş; geleneksel teorilerin argümanları geçerli olmasa da yine uluslararası ticaretin yapılabileceğini savunmuşlardır (Çalışkan, 2009:7).

Teknolojinin ulaşmış olduğu yeni düzey, dış ticaret kuramlarının artık teknolojik gelişme ekseninde etrafında incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluğun da bir sonucu olarak 1960'lardan sonra yeni kuramlar geliştirilerek dış ticareti ifade etme, tanıtmaya yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Öztürk, 2003: 109).

1.1.3.1. Heckscher-Ohlin Teorisi

Karşılaştırmalı üstünlük teorisine yöneltilen eleştirilerden birisi ülkeler arasındaki emek verimliliği farklarının nedenlerini açıklayamamasıydı. Bir mal aynı miktarda emek harcandığında iki ülkede farklı miktarda üretilmekteydi. Bunun nedeni olarak da iki ülkedeki emek verimliliğindeki farklılıklar gösterilmekteydi. Ancak ülkeler arasında emek verimliliğinin neden farklı olduğu açıklanmamıştır. Sözü edilen bu temel eksiklik, iki İsveçli iktisatçı, Eli. F. Heckscher (1919) ve Bertil Ohlin'in (1933) katkılarına konu olmuştur (Takım, 2015: 71)

Heckscher-Ohlin teorisi dört alt teoriden oluşmaktadır (Çelik, 2008: 101)

- Heckscher-Ohlin Faktör Donatımı Teorisi
- Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi
- Stolper ve Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi
- Rybczynski Teoremi

1.1.3.2. Heckscher-Ohlin Faktör Donatımı Teorisi

Heckscher ve Ohlin, uluslararası ticaret ilişkisini açıklamak üzere Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisinden yararlanarak yeni bir teori geliştirmişler ve bu teori Heckscher-Ohlin Teorisi ya da Faktör Donatım Teorisi olarak bilinmektedir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200).

Faktör Donatımı Teorisine göre, karşılaştırmalı üstünlüğün temelinde ülkelerin sahip oldukları üretim faktörleri bolluğu vardır. Her ülke bol miktarda sahip olduğu üretim faktörlerinin kullanılarak üretebileceği malları üretip ihraç etmelidir. Bu mallar daha ucuza mal olacağından ve daha pahalıya mal eden ülkelere ihraç edileceğinden dolayı yapılan ticareten hem ihracatçı hem ithalatçı ülke kârlı çıkacaktır (Bayraktutan, 2003:178).

Hechscher-Ohlin Teorisi iki temel varsayıma dayanır. Birincisi, ülkelerin sahip oldukları faktör donatılarının birbirinden farklı olduğudur. İki ülkeli modelde bir ülke emek, diğeri ise sermaye bakımında zengin ülkeler arasında yer almaktadır. İkincisi, mallar faktör yoğunlukları veya nispi faktör kullanım oranları bakımından da farklılık gösterir. Bazı ürünler emekten daha fazla sermaye veya tersine sermayeden daha fazla emek gerektirir. Birinci tür mallara sermaye yoğun mallar, ikinci tür mallara emek yoğun mallar denir (Seyidoğlu, 2013: 52). Bu teoriye göre sermaye yoğun ülke sermaye yoğun ürünleri ihracatı yapmalı, emek yoğun ülke emek yoğun ürünleri ihracatı yapmalıdır.

Faktör donatımı teorisi tüm girdilerin aynı nitelikte olması varsayımı ve teknolojik gelişmeyi göz ardı etmesinden dolayı ülkelerin rekabet gücünü açıklamada yetersiz kalmıştır.

1.1.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Hechscher-Ohlin Teorisi ülkeler arası ticareti açıklamada tutarlı bir teori olarak görülüp önemli taraftar bulsa da bu teoriyi test eden uygulamalı çalışmalar teorinin tartışmasız olmadığı konusunda yeni bulgulara ulaşmışlardır. Örneğin W. Leontief tarafından ABD ekonomisi üzerine yapılan çalışmada Hechscher-Ohlin Teorisinin iddialarının aksine, diğeri bir ifadeyle ABD'nin sermaye yoğun malları ihraç edip emek yoğun malları ithal etmek yerine bu ülkenin emek yoğun malları ihraç edip sermaye yoğun malları ithal ettiği ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın sonuçları daha sonraları Leontief paradoksu/çelişkisi olarak uluslararası iktisat yazınında yerini almıştır. Leontief 'in çalışmasının ardından uluslararası ticareti açıklayan yeni teoriler ortaya atılmıştır (Seyidoğlu, 2001:78-81). 1960'lı yıllardan sonra ortaya atılan yeni dış ticaret teorileri, geleneksel teorilerin temel varsayımları olarak kabul edilen tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarının terk edilip bunların yerine eksik rekabet ve ölçeğe göre artan getiriyi esas almalarıdır. Böylece yeni dış ticaret teorileri ile birlikte dış ticaretin nedenleri, dış ticaretten elde edilen kazançlar, uluslararası uzmanlaşma eğiliminin belirleyicileri ve korumacılığın etkileri gibi birden fazla önemli sorunları yeniden gündeme getirmiştir. Yeni dış ticaret teorisinin bu sorulara verdiği yanıtlar, dış ticaret teorisine yeni bir boyut kazandırmış ve ölçeğe göre, artan getiri ile eksik rekabet piyasa varsayımları altında kalmasına neden olmuştur (Akkoyunlu, 1996: 71).

1.1.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Keesing ve Kenen tarafından geliştirilen teoride, gelişmiş sanayisi bakımından üst seviyede olan ülkeler kendi arasında dış ticaretlerinin çoğunluğunu niteliği yüksek çalışan farklılıklarıyla açıklamaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201). Teoriye göre, nitelikli işgücü bakımından zengin ülkeler, üretiminin büyük çoğunluğunu nitelikli işgücüne sahip olduğu mallarda uzmanlaşmakta; niteliksiz, düz, basit emek gücüne sahip olan ülkeler ise, yoğun biçimde niteliksiz, düz, kalitesiz emek gerektiren malların üretiminde uzmanlaşmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 62). Nitelikli iş gücü, yoğun mallar ile birlikte aynı zamanda sermayenin de yoğun olduğu, bu teori “Neo-faktör donatımı” şeklinde de tanımlanmaktadır (Bayraktutan, 2003: 180). Teoriye göre nitelikli emeği kıt ve toprağı bol olan az gelişmiş ülkeler ilkel tarım ürünleri üretirken, nitelikli emeğe sahip gelişmiş ülkeler sanayi malları üretmekteler (Seyidoğlu, 2007: 82).

1.1.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Posner tarafından 1961 yılında ortaya atılan Teknoloji Açığı Teorisine göre, sanayileşmiş ülkeler yeni bir mal veya üretim süreci bulduklarında bu ürünlerin ilk ihracatçıları olup monopol güç elde ederler. Ancak zamanla teknoloji taklit edilir veya bedava bir mal haline gelir ve diğer ülkelerin eline geçtiğinde ya emeğin ucuzluğu ya da doğal kaynakların üstünlüğü nedeniyle bu ülkeler onu orijinal mucitten daha ucuza üretir. Ürünün ilk mucitleri bu ülkelerle rekabet edemedikleri için yurt dışından ithal etmek zorunda kalmışlardır (Seyidoğlu, 2013:62). Örneğin, sanayi devriminin ilk ortaya çıktığı ülke olmanın verdiği avantajla 1900’lü yıllarda tekstil sektörünün lideri olan İngiltere bugün tekstil ithalatçısı konumuna gelmiştir. Çünkü tekstil sektörü emek yoğun bir sektör olup sürekli yenilik ve icatların gerektirdiği bir sektör olmadığı için gelişmekte olan ülkeler bu tür ürünleri kolaylıkla üretilip diğer ülkelere ihraç edebilirler (Dura, 2002: 1-16).

1.1.4.3. Ürün Dönemler Teorisi

Yeni dış ticaret teorilerinden teknoloji açığı teorisini geliştirerek 1966’da Raymond Vernon tarafından ortaya atılan diğer bir teori ürün dönemleri teorisidir. (Seyidoğlu, 2013: 64). Bu teoriye göre, gelişmiş ülkelerin (icatçı ülkeler) gerçekleştirmiş oldukları

yeni bir mal ve/veya süreç yeniliğın, taklitçi ülkelere kaymasıdır. Bu teori bir yandan yeniliklerin kesintisiz olarak ortaya çıkmasını açıklamakta, diğeri yandan da uluslararası ticaretin nedenini, nitelikli işgücü ve Araştırma-Geliştirme (AR-GE) harcamaları tarafından geliştirilen teknolojiyi sağlamaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 64). Ürün dönemi beş aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşamada gelişmiş ülkelerin yenilikçi firmaları geliştirdikleri ürün öncelikle tüketiciye yakın olması nedeniyle iç piyasaya tanıtılmaktadır. Ayrıca araştırma ve geliştirme maliyetleri ve nitelikli iş gücü çok yüksektir. Bu aşamaya ürünün gelişme aşaması da denilebilir. İkinci aşama da ürün yavaş yavaş olgunlaşmaya başlamıştır. Bu aşamada iç piyasaya tanıtılan ürünlerin yurt içi ve yurtdışına satışı (ihracat) hız kazanmaktadır. Böylece ürünün tüketimi ve üretimi de artmasıyla ürün kitlesel üretime hazır hale gelmektedir. Bu aşamada ürün ve üretimin teknik özellikleri yaygınlık kazanmış ve birçok firma tarafından satışı yapılmaktadır. Üçüncü aşama da ürün teknolojisi yaygınlaşmış ve standartlaşmış ve yenilikçi firmalar içindeki firmalara ve diğeri ülkeleredeki firmalara lisans vermeye başlamıştır. Dördüncü aşamada lisansı verdiği firmalar (genellikle diğeri ülkeleredeki firmalar) standartlaşmış üretim maliyetini düşürerek ihracat piyasalarını yakalar ve yenilikçi firmaların ihracat ivmesi, hızı azalır. Beşinci aşamada ise yenilikçi ülkeler iç tüketimi karşılamak için ürünü ithal etmektedir. Teknolojik yenilik tüm dünyaya yayılmıştır. Yenilikçi ülkelerin iç piyasada ürün tam olarak devre dışı kaldığında, ürün dönemleri gerçekleşmiş sayılır (Seyidoğlu, 2007:84-85). Örnek olarak İngiltere’de XVIII. Yüzyılda meydana gelen sanayileşmenin gelişmesi sayesinde ülkelere tekstil sektöründe büyük ayrıcalıklar ve öncelikler kazandırmıştır. Yenileşen, modern tekniklerin yayılması ile, üretim de ABD’ye doğru yön değiştirmiş, özellikle de Güney Doğu Asya’daki niteliksiz, basit emeği çok ancak gelişmişlik düzeyi az olan ülkelerin tarafına ilerlemiştir. Bahsi geçen ülkeler tekstili daha ucuza mal etmek için standart teknolojiyi kullanmaya başlamışlardır. Devam etmekte olan Tekstil endüstrisinin göçü, bugün de hala sürmektedir. Tekstil merkezleri olan Hong Kong ve Singapur gibi bölgelerde üretime ayrılan çalışanların ücretleri artınca, üretim yapan şirketlerde Asya ülkelerinden Malezya, Filipinler ve Çin’e doğru rotayı çevirmişlerdir (Seyidoğlu, 2013: 64).

1.1.4.4. Ölçek Ekonomi Teorisi

Yeni dış ticaret teorilerinden olan bir diğer teori Ohlin, Grubel ve Lloyd tarafından ortaya atılan ölçek ekonomi teorisidir. Hecksher-Ohlin Teorisinde ölçeğe göre sabit getiri varsayılırken bu teori iki ülke her yönüyle birbirine benzer olduğunda ölçeğe göre artan getirinin söz konusu olduğunu varsayar (Vatansever Deviren, 2004). Bu durumun nedeni üretim miktarının artması ile birlikte verimliliğin artmış olmasıdır. Ölçek Ekonomileri, üretime başlarken ilk maliyetlerin yüksekliği, bina ve makine gibi bazı girdiler sabit kalsa bile, üretim hacminin genişlemesiyle birlikte ortalama birim maliyetler düşer. Firma sayısı arttıkça ölçek ekonomisinden yararlanma imkânı azalır; dolayısıyla, endüstride firma sayısı arttıkça birim üretim maliyetleri artmaktadır (Bayraktutan, 2003:183). Bu teoriyle endüstri içi ticaret açısından ölçek ekonomilerinin önemli olduğunu vurgulamıştır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201). Ölçek ekonomisi teorisine göre, iç piyasası geniş olan ülkeler, ölçek ekonomisinden faydalanarak (azalan maliyetlerle) üretimde artan getiri elde etmektedir. İç piyasası geniş olan ülkeler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malları ihraç etmekte ve ölçek ekonomilerinde etkili olmayan malları ithal etmektedir. Ters durumda iç piyasası dar olan ülkeler ise, ihracat piyasalarına üretimde bulunarak ölçek ekonomilerinden kazanç elde etmektedir. Bu iki durumdaki ülkeler, ölçek ekonomileri yoluyla etkin olarak üretilen mallarda uzmanlaşmakta ve tüketilen diğer mallar içinde ülkeler birbiriyle ticaret yapmaktadır (Vatansever Deviren, 2004).

1.1.4.5. Monopolcü Rekabet Teorisi

Eksik rekabet piyasalarında endüstri-içi ticarete gözlenen artışı açıklamak için 1933 yılında Edward H. Chamberlin tarafından geliştirilmiştir (Vatansever Deviren, 2004). Bu teori endüstri içi ticaret mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileriyle açıklanmakta ve faktör donatımları ne derece farklı ise karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı endüstriyel arası ticaret o derece başarılı olmaktadır. (Seyidoğlu, 2007:88). Bu teoriye göre bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu endüstriyel dallarda ihracat yapmaktadır. İhracatçısı olduğu endüstriyel dalların bazı ürünlerini de dışarıdan ithal eder. (Kaymakçı, 2012: 112). Monopolcü rekabet teorisinin literatürde atıf yapılan klasik örneği otomobil sektörüdür. Dünya üzerinde birbirinden farklı çeşitte araba üreten firmalar bulunmaktadır. Bunlar Almanya'da Mercedes, Amerika'da Chevrolet, Japonya'da

Toyota gibi arabalar mevcutken ülkemizde bulunan Renault araçları ile farklılık göstermektedir (Seyidoğlu, 2013: 66).

1.1.4.6. Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Staffab Burenstam Linder tarafından öne sürülen Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi'ne göre ürünlerin ticaretinin üretim maliyetlerinden çok ülkeler arasında zevk ve tercihlerin benzerliğine yani talep koşullarına bağlı olarak yer alır (Seyidoğlu, 2001:86). Ülkedeki üreticiler halkın daha çok tercih ettiği malları üreteceğinden bu malların hem ülke içinde geniş bir piyasası bulunur hem de yurt dışına ihracı yapılır. Üretilen bu malların yurtdışına ihraç edildiği en uygun ülkeler ise üretim yapılan ülke halkının seçimlerinin birbirinin benzeri olduğu diğer ülkelerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

2.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI

Kazanç sağlamak maksadıyla mal ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye geçmesi işlemine ticaret denir. Ticaret sadece mal alım ve satımı değil aynı zamanda malların taşınması, depolanması, finansmanı gibi faaliyetleri de içerir. Ticaret aynı ülke sınırları içerisinde bölgeden bölgeye, ilden ile veya ayı il içerisinde gerçekleşiyorsa iç ticaret; farklı ülkeler, kıtalar veya bölgeler arasında gerçekleşiyorsa uluslararası ticaret veya dış ticaret denir. Dar anlamda dış ticaret, uluslararası mal ticaretini ifade ederken geniş anlamda dış ticaret ise hem mal ticaretini hem de uluslararası hizmet ticaretini ifade eder.

Dış ticaret ile ilgili başka tanımlar da yapılmaktadır. Bunların bir kısmı aşağıda açıklanmaktadır:

Dış Ticaret, egemen ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin tüm yönlerini inceleyen uluslararası ekonominin bir alt dalı olarak tanımlanır. Bu tanımda iki unsur öne çıkmaktadır; bağımsız ülkeler arasında yapılması ve ekonomik özellik taşımasıdır. Benzer bir tanımda şöyledir; bağımsız ülkeler arasında yapılan ve ekonomik özellik taşıyan her türlü ilgi, ilişki ve gelişmelerin incelenmesi” uluslararası ekonominin konusudur (Seyidoğlu, 2000:2).

Dış ticaret, farklı ülke ekonomilerinde bulunan gerçek veya tüzel kişilerin yasal bir sözleşme kapsamında birbirleriyle yaptıkları mal ve para değiş-tokuşunu içermektedir. Tüm bu tanımlar dikkate alınarak uluslararası ticaretin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkün (Bakkalcı ve Argın, 2011: 39):

- Dış ticaret işlemleri farklı ülkeler arasındaki kişiler tarafından yerine getirilir.
- Kişiler, tüzel veya gerçek kişi olarak yer alabilirler.
- Dış ticaret işlemine başlamadan önce taraflar arasında bir sözleşme düzenlenir. Yapılan bu sözleşme dış ticaretin ilerleyen aşamasında ortaya çıkacak muhtemel anlaşmazlıkların çözümünde önemli bir işlev yerine getirir.
- Dış ticarete konu olan mallar ödeme-mal teslimi şeklinde taraflar arasında el değiştirmektedir. Bu ödeme peşin olabileceği gibi vadeli de olabilir.

Bir ülkenin belirli bir dönemde yurtdışına sattığı malların değerini gösteren ihracatın, yurtdışından aldığı malların değerinin gösteren ithalattan büyük olması durumunda dış ticaret fazlası; küçük olması halinde dış ticaret açığı, eşit olması halinde ise dış ticaret dengesi kavramları kullanılmaktadır. Milli gelir muhasebesi hesaplarında ihracat milli geliri artırırken (enjeksiyon) ithalat milli geliri azaltmaktadır (sızıntı). Bu önemi dolayısıyla her ülke ihracatını artırmak ister. İhracat ve ithalatın toplamı ise dış ticaret hacmine eşit olmaktadır. Ülkeler arası ticari karşılaştırmalarda dış ticaret hacmi önemli bir ekonomik değişkendir. Bir ülkenin dış ticaret hacminin yükselmesi önemli bir gösterge olmakla birlikte bu hacim içerisinde ihracatın mı yoksa ithalatın mı yükseldiği genel ekonomi açısından büyük önem taşır. Örneğin Türkiye ile Çin arasında dış ticaret hacmi yükselmiş olsa bile yıllara göre değişmekle birlikte bu ülkeye bir birim mal satarken yaklaşık sekiz birim mal alınmaktadır. Bu koşullar devam ettiği sürece Türkiye-Çin dış ticaret hacminin yükselmesi Çin'in lehine Türkiye'nin aleyhine gelişmektedir. Kısaca dış ticaret hacminin büyüklüğünden daha çok içeriği önemlidir. Yine bir ülkede Dış Ticaret Hacmi/GSYİH oranı o ülkenin dışa açıklık düzeyini gösterir. Bu oran, herhangi bir ekonominin diğer ülke ekonomileri ile ilişkilerinin derecesini göstermekte olup; oranın yüksek olması ülke ekonomisinin ne ölçüde dışa açık olduğunu ifade eder (Takım, 2015:7-8)

2.2. DIŞ TİCARETİN ÖNEMİ

Birinci Dünya Savaşının ardından ülkeler yurtiçi üretimlerini dış piyasaların rekabetinden korumak amacıyla dış kapanmaları bütün ülkelerin aleyhine gelişmiş, bu ortamda yaşanan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dışa kapanmanın dünya ticaretini daralttığı görülmüştür. Savaş sonrası dönemde dünya ticaretini artırmak amacıyla oluşturulan bölgesel ve küresel ölçekli uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla dünya ticaretine getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır.

Dış ticaret kaynakların arz edilmesi, ülkelerin gerekli hammadde, malzeme ve teçhizatlarla ulaşması, istihdam, ülkelerin kalkınması ve halkın refahı, sermaye birikimi oluşturma açısından önem arz etmektedir. Dış ticaret ile rekabet ortamı oluşmuştur. Bu durum ise üretimin, ürün çeşitliliğinin ve kalitenin artmasına, fiyatların ise düşmesine neden olmuştur.

Coğrafi farklılıklar doğal kaynakların yeryüzünde dengeli bir dağılım göstermesine engel olmuştur. Bu farklılık belirli malların her yerde üretilmemesine üretilse bile yurt içi talebi karşılayamamasına neden olmuştur. Bazı ülkelerde üretim fazlası oluşurken bazı ülkelerde de üretim, yurt içi talebi karşılayamamaktadır. Böylece bu dengesizlik dış ticaret ile giderilmiş olur.

Uluslararası fiyat ve mal farklılıkları, ülkeler arasında ki zevk, gelir ve tercihlerdeki farklılıklar da dış ticaret yapmayı zorunlu kılmıştır.

Dış ticaretin işlevinin, küresel pazardan yararlanmak, yerli üretimin daha pahalı ve/veya yetersiz olduğu durumlarda dış ülkelere iç talep elde etmek olduğu ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin özelinde, daha farklı bir önem ve anlam taşıdığı ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelere göre ihracat imkanları daha sınırlı olan gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak amacıyla yüksek miktarlarda yatırıma ve ara mal olan malzemelerin ithalini gerçekleştirmek zorundadırlar. Ancak bu ülkelerde ekonomik büyümenin sürdürülemez hale gelmesi, aramalı ithalatının ortaya çıkardığı dış ticaret açıkları, sıkça yaşanan döviz darboğazları ve dışarıdan gelen yabancı sermayenin yetersizliği gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmanın önündeki önemli engeller oluşturmaktadır. Diğer makroekonomik değişkenleri etkilemesi nedeniyle dış ticaret, sadece ödemeler dengesi açısından bir açık veya fazlalık şeklinde değil, enflasyon, yatırım, üretim ve ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır (Utkulu ve Aydemir, 2013:3-4)

Ülkeler, dış ticaretlerini geliştirme ve kalkındırma süreçlerinde önemli iki durum bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ekonomik kalkınma çabalarının gerektirdiği kısa vadeli ithalatın gecikmeden karşılanması, yani daha uzun vadeli bir sorun olan dış ödeme gücünün sağlanması, ikincisi ise dış ticaretin köklü değişikliklere göre yeniden şekillendirilmesidir (Serin, 2001).

Dış ticaret, mevcut kaynakları daha iyi kullanmakla kalmayıp, yarattığı dinamik etkilerle ülke refahına da olumlu etkiler yapmaktadır. Birincisi dış ticaretin statik faydaları, ikincisi ise dinamik faydalar olarak açıklanmıştır. Gelişmiş ülkeler için statik etkilerin, gelişmekte olan ülkeler için ise dinamik etkilerin daha önemli olduğu belirtilmektedir. Dış ticaretin yerli üretim ve kaynak açığının kapatılması, üretim fazlası ürünler için pazar oluşturma, yerli üreticiler için rekabetin yaratılması, iç pazar hacminin

genişletilmesi ve ekonomiye dinamizm getirme gibi dinamik etkileri olduğu   ylenebilir (Seyidoğlu, 2007:7).

Dış ticaretin,    ek ekonomilerini etkinleştirme, ülkeye yeni bilgi, fikir ve yöntemleri tanıtma, i  tekelleri   nleme, i  talebi canlandırarak yeni ürünlerin üretimini teşvik etme gibi görünen ve görünmeyen birçok olumlu etkisi de bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2007:513).

2.3. İHRACAT KAVRAMI

Teknik bir terim olarak ihracat bir ülke sınırları içinde üretilen ya da yabancı bir ülkeden satın alınan mal ve hizmetlerin dış ticaret mevzuatı çerçevesinde (dış ticaret ve gümrük mevzuatı) yurt dışında yerleşik kişilere veya serbest bölgeler satılması ve bedellerinin kambiyo mevzuatı çerçevesinde yurda getirilmesi işlemidir. Bilindiği gibi serbest bölgeler coğrafik olarak ülke sınırları içerisinde olmasına rağmen gümrük sınırlarının dışında kalması nedeniyle bu bölgeler mal satılması işlemi ihracat olarak değerlendirilir. Hatta yabancı sermayeyi çekme ve istihdam oluşturması açısından serbest bölgeler farklı teşviklerle daha çok özendirilir.

Yurtiçi piyasa darlığını aşma, yeni piyasalara yönelme, daha fazla gelir elde etme, ekonomiye dinamizm kazandırma, istihdam oluşturma, ekonomik büyümeyi sağlama ve daha fazla döviz geliri elde etme adına hemen her ülke ihracatlarını artırmaya büyük önem verirler. Her ne kadar dış ticaret ithalat ve ihracattan oluşsa da ülkeler ihracatı özendirip ithalatı mümkün olduğu kadar kısıma, hatta yurtiçi üretilmiş koruma amacıyla gümrük vergileri ve diğer kısıtlamalar yoluyla ithalatı   zendirmezler. Diğer etkileri yanında ihracat ülkeye döviz girişi sağladığından ülkeler ihracata bağımsızlık kadar önem verirler.   lke içinde faaliyet gösteren firmalar ihracatlarını artırdıklarında kendileri döviz geliri elde ederken aynı zamanda ülke ekonomisine büyük katkı yaparlar. Gerçekten de dünya ülkeleri arasında ihracat sayesinde ekonomilerini büyütmüş, işsizliği azaltmış ve ihracat gelirleri ile yüksek döviz rezervi elde etmiş ülkelerin sayısı az değildir.

Tablo 2.1’de Türkiye’nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler gösterilmektedir.

Tablo 2.1. Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı 20 Ülke (Bin ABD \$)

Sıra	Ülke	2015	2016	2017	2018	2019
1	Almanya	14 490	15 164	16 356	17 353	16 617
2	Birleşik Krallık	10 822	11 961	9 932	11 473	11 278
3	Irak	9 966	8 496	10 109	9 437	10 223
4	İtalya	7 152	7 857	8 787	10 047	9 753
5	ABD	7 019	7 262	9 259	9 072	8 970
6	İspanya	4 948	5 228 613	6 584	8 121	8 138
7	Fransa	6 101	6 309	6 895	7 655	7 945
8	Hollanda	3 352	3 843	4 190	5 100	5 761
9	İsrail	2 806	3 054	3 504	4 022	4 463
10	R. Federasyonu	3 684	1 792	2 869	3 652	4 152
11	Romanya	2 924	2 801	3 315	4 137	4 073
12	BAE	4 935	5 542	9 267	3 254	3 627
13	Mısır	3 249	2 832	2 547	3 214	3 508
14	Polonya	2 420	2 752	3 186	3 488	3 448
15	Belçika	2 724	2 728	3 364	4 152	3 396
16	Suudi Arabistan	3 582	3 264	2 832	2 766	3 292
17	İran	4 115	5 462	3 860	2 765	2 737
18	Çin	2 500	2 378	3 037	3 078	2 726
19	Bulgaristan	1 762	2 488	2 919	2 816	2 668
20	Fas	1 371	1 489	1 686	2 036	2 347
	Diğerleri	51 050	46 535	49 984	59 520	61 701
	Toplam	150 982	149 246	164 494	177 168	180 832

Kaynak: TÜİK (2020a)

2.4. İHRACAT TÜRLERİ

Dış ticareti yapılan ürün ve ülke sayısının artması, yeni malların ortaya çıkması, dış ticaret yapılan ülke mevzuatlarında görülen farklılıklar tek tip satış yerine ihracatın yapılma biçimini ve yöntemini de değiştirmiştir. Kısaca ihraç konusu olan ürün ve ülke farklılıkları tek bir ihracat türü yerine farklı yöntemler geliştirilmiştir. İhracat işlemlerinde uygulanan kurallar ihracatın şekline, ihracat yapılacak ülkeye ve ürüne göre değişebilmektedir. İhracat Yönetmeliğinde göre başlıca ihracat türleri aşağıda kısaca açıklanmaktadır:

2.4.1. Özellik Arz Etmeyen ihracat

Bir üründe özellik arz etmeyen ihracat söz konusu olması için ihracatı yasak olan mallar listesinin dışında kalması, bir kurumun ön iznine bağlı olmaması ve kayda bağlı mallar listesi dışında kalması gerekmektedir. Malların ticaretinin serbest olması uluslararası ticarete esas olandır. Bu tür ihracatta ihracatçılar bağlı oldukları ihracatçı birliklerine gümrük beyannamesini onaylatıp ihracatın yapılacağı gümrük idaresine

başvuruları yeterlidir. Ülke uygulamalarına bakıldığında ihracatlarının büyük bir kısmı özelliği olmayan ihracat şeklinde yapıldığı görülür.

2.4.1.1. İhracatı Ön İzne Tabi Olan Mallar

Uluslararası anlaşmalar, kanunlar, kararnameler ve ilgili diğer mevzuat çerçevesinde belirli bir kurumun ön iznine tabi olan eşyanın ihracatı, ilgili makamlardan ön izin alındıktan sonra ihracat mevzuatı hükümleri uygulanarak gerçekleştirilir (TİM,2020a). Türk dış ticaret mevzuatına göre oldukça geniş bir yelpazeye sahip ihracatı ön izne bağlı ürünler ve bu ürünlerin hangi kurumun iznine tabi olacağı Tablo 2.2’de gösterilmektedir.

Tablo 2.2. İhracatı Ön İzne Tabi Olan Mallar Listesi

MADDE	İZNİ VEREN KURUM
1. Kontrole Tabi Tutulacak Harp Araç ve Gereçleri ile Silah, Mühimmat ve Bunlara Ait Yedek Parçalar, Askeri Patlayıcı Maddeler, Bunlara Ait Teknolojiler	Milli Savunma Bakanlığı
2. Afyon ve haşhaş kellesi	Sağlık Bakanlığı
3. Uyuşturucu maddeler ve 1972 tarihli Protokolle değiştirilen 1961 tarihli Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi, 1971 tarihli Psikotrop Maddelere İlişkin Sözleşme ve 1988 tarihli Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Yasadışı Trafikinin Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi kapsamındaki mallar	Sağlık Bakanlığı
4. Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi Kapsamındaki mallar	Çevre ve Orman Bakanlığı
5. Yaban domuzu, kurt, çakal, tilki, sansar, porsuk ile yılanlar, kaplumbağa ve kertenkelelerin canlı ve cansız halde ve bunların tanınabilir parçaları ile bunlardan mamul konfeksiyon	Çevre ve Orman Bakanlığı
6. Gübreler (Kimyevi gübreler hariç)	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
7. Tohumluklar (Orman ağacı tohumları ve diğer yetiştirme materyalleri hariç)	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
8. Ankara (Tiftik) keçisi	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
9. Su ürünlerinden su ürünleri avcılığını düzenleyen esaslar çerçevesinde avlanması tamamen yasak olan cins ve nitelikteki su ürünleri	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
10. Yarış atları	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
11. Yem Kanunu kapsamına giren yemler	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
12. Salep (toz, tablet ve her türlü formda)	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
13. İhracatı kotayla veya başka herhangi bir kayıtlı sınırlandırılan doğal çiçek soğanları	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
14. Damızlık büyük ve küçük baş hayvan	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı

Tablo 2.2. (Devamı)

15. Doğa Mantarı (Sadece AB üyesi ülkelere yönelik ihracat için)	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
16. Mavi yüzgeçli orkinos (thynus thunnus) (canlı, taze soğutulmuş, dondurulmuş veya işlenmiş)	Gıda Tarım ve hayvancılık Bakanlığı
17. Nükleer ve Nükleer Çift Kullanımlı Eşyaların İhracatında İzne Esas Olacak Belgelerin Verilmesine İlişkin Yönetmelik kapsamındaki mallar	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
18. Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi Ekipman, Yazılım ve Teknoloji Ek'i Dahilindeki Malzemeler	Milli Savunma Bakanlığı
19. Şeker	T.C. Şeker Kurumu
20. Orman ağacı tohumları ve diğer yetiştirme materyalleri	Çevre ve Orman Bakanlığı
21. 87/12028 Karar sayılı Tekel Dışı Bırakılan Patlayıcı Maddelerle Av Malzemesi ve Benzerlerinin Üretimi, İthalı, Taşınması, Saklanması, Depolanması, Satışı, Kullanılması, Yok Edilmesi, Denetlenmesi Usul ve Esaslarına İlişkin Tüzük kapsamına giren patlayıcı maddeler (harp silah ve mühimmatı hariç)	İçişleri Bakanlığı (Emniyet Genel Müdürlüğü)
22. Zeytin fidanı (tescili yapılmış ve Milli Çeşit Listesi'nde yayımlanmış olan çeşitlerinin yurt içerisinde sertifikalandırılmış olanları)	Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
23. Wassenaar Düzenlemesi Mühimmat Listesi Kapsamındaki Malzemeler	Milli Savunma Bakanlığı
24. Yaprak tütün, tütün döküntüleri	Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu
25. Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği kapsamında piyasaya arz edilen “koruyucu maske (gazi toz ve radyoaktif toz filtreli maskeler)”	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu
26. Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği kapsamında piyasaya arz edilen “tulum (koruyucu iş elbisesi)”	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu
27. Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği kapsamında piyasaya arz edilen “sıvı geçirmez önlük (kimyasallara karşı kullanılan koruyucu önlükler)”	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu
28. Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği kapsamında piyasaya arz edilen “gözlük (koruyucu gözlükler)”	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu
29. Tıbbi Cihaz Yönetmeliği kapsamında piyasaya arz edilen “tıbbi ve cerrahi maske”	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu
30. Tıbbi Cihaz Yönetmeliği kapsamında piyasaya arz edilen “tıbbi steril/non-steril eldiven”	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu

Kaynak: İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ (96/31)19.9.1996 tarih ve 22762 sayılı Resmî Gazete

2.4.1.2. İhracatı Yasak Olan Mallar

Kamu sağlığı, kamu güvenliği, kamu ahlakı, insan ve bitki sağlığı vb. daha birçok nedenlerle Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların gereği olarak bir kısım malların ihracatı yasaklanmıştır. Tablo 2.2'de ihracatı yasak olan mallar listesi

gösterilmiştir. 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa göre ihracatı yasak olan malların yurtdışına çıkarılanlar için belirli cezalar öngörülmüştür. Bu kanuna göre; “*ihracı kanun gereği yasak olan eşyayı ülkeden çıkararak kişi, fiil daha ağır cezayı gerektiren başka bir suç oluşturmadığı takdirde bir yıldan üç yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır*”, hükmü getirilmiştir (5607 sayılı Kanun Mad:3/8). Tablo 2.3’de ihracatı yasak olan mallar listesi gösterilmiştir.

Tablo 2.3. İhracatı Yasak Olan Mallar Listesi

MADDE
1. Kültür ve tabiat varlıkları (Eski eserler)
2. Hint keneviri
3. Tütün tohumu ve fidesi
4. İhracı ön izne bağlı mallar listesinde yer alan türler hariç bütün av ve yaban hayvanları (canlı ve cansız olarak ve tanınabilir en küçük parçaları ile bunlardan mamul konfeksiyon)
5. Ceviz, dut, kiraz, armut, erik, porsuk, dışbudak, karaağaç ve ıhlamur adlı ağaç türlerinin kütük, tomruk, kereste, kalas ve taslak olarak ihracı
6. Doğadan toplanan doğal çiçek soğanları
7. Odun
8. Sığla (liquidambar orientalis)
9. Yalankoz (pterocarya carpinifolia)
10. Datça hurması (Phoenix the ophrasti crenter)
11. Zeytin (tescili yapılmış ve Milli Çeşit Listesi'nde yayımlanmış olan çeşitlerinin yurt içinde sertifikalandırılmış olanları hariç), incir (tescili yapılmış ve Milli Çeşit Listesi'nde yayımlanmış olan çeşitlerinin yurt içinde sertifikalandırılmış olanları hariç), fındık, antep fıstığı, asma (sultani çekirdeksiz) fidanları
12. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi Eki Liste-1’de yer alan kimyasal maddelerin (GTİP ve CAS tescil numaraları ilişikte belirtilen anılan Sözleşme’ye taraf olmayan devletlere ihracı
13. Salep (toz, tablet ve her türlü formda)

Kaynak: İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ (96/31)19.9.1996 tarih ve 22762 sayılı Resmi Gazete

2.4.2. Kayda Bağlı İhracat

Bir kısım malların ihracatı serbest olmakla birlikte ihracattan önce ilgili kurumca kayıt altına alınmaktadır. İhracı kayda bağlı mallar, Ticaret Bakanlığı/İhracat Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan tebliğlerle belirlenmektedir. Bu kapsamda ihraç edilen ürünler sürekli güncellenmekte konjonktüre uygun olarak bir kısım mallar bu listeden çıkarılırken diğerleri eklenmektedir. İhracatçılar ihraç edecekleri ürünlerin kayda bağlı olup olmadığını tespit ederler. Şayet söz konusu ürün Kayda Bağlı Mallar listesinde yer alıyor ise ihraç konusu ürün için düzenledikleri gümrük beyannamesini ihracat

yapılmadan önce İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince (İBGS) kayıt ettirmeleri gerekir. İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince kayda alınmış gümrük beyannamesinin gümrük idarelerine ibrazı için belirli süre belirlenmiştir. Bu süre İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğinin onay tarihinden itibaren 30 gün olup bu sürenin uzatılamayacağı belirtilmiştir. Ancak, *“ülkemiz ihraç ürünlerine miktar kısıtlaması uygulayan ülkelere yapılan, kısıtlama kapsamındaki malın ihracına ait kayıt meşruhatı düşülerek onaylanmış gümrük beyannamelerinin gümrük idarelerine sunulma süresi, 30 günden daha kısa veya daha uzun olarak Müsteşarlıkça belirlenebilir”* (TİM,2020b).

İhracı kayda bağlı mallar listesi aşağıda sıralanmaktadır (İhracatı Kayda Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ, Tebliğ No: İhracat 2006-7):

1. Dış ticaretin ekonomik koşullara uygun olarak yürütülmesini sağlamak amacıyla oluşturulan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) primi kesintisine tabi maddelerin ihracı,
2. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan ödeme yapılan maddelerin ihracı,
3. Ülkemizde kredi karşılığı kurulan tesislerin bedelinin malla geri ödenmesine ilişkin özel hesaplar çerçevesinde ihracat,
4. Ülkemiz ile Rusya Federasyonu arasındaki doğalgaz anlaşması çerçevesinde ihracat,
5. Ülkemiz ihraç ürünlerine miktar kısıtlaması uygulayan ülkelere yapılan kısıtlama kapsamındaki maddelerin ihracı,
6. Birleşmiş Milletler (BM) kararları uyarınca ekonomik yaptırım uygulanan ülkelere ihracat,
7. (Değişik: RG-13/7/2006-26227) 10/6/2005 tarihli ve 25841 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik kapsamında sertifikayı haiz mallar,
8. İşlem görmemiş zeytinyağı ve işlem görmüş dökme veya varilli zeytinyağı,
9. Meyan kökü,
10. Ham lüle taşı ve taslak pipo,
11. Ozon tabakasının korunmasına dair Viyana Sözleşmesi ile bu sözleşmeye ait Protokoller ve değişiklikler kapsamındaki malların sadece söz konusu düzenlemelere taraf ülkelere yönelik ihracatı,
12. Torba, çuval ve kutulu halde işlem görmemiş zeytin,

13. Orijinal bağırsak,
14. Canlı koyun, kıl keçisi, büyükbaş hayvan,
15. Dökme halde kapyra cinsi kırmızı biber (konik biber),
16. Ham zeytin (fermantasyonu tamamlanmamış),

2.4.3. Kredili İhracat

Kredili ihracat talepleri ile ilgili müracaatlar mal cinsi, ödeme planı ve ödeme süresini içeren satış sözleşmesinin aslı ve Türkçe tercümesi ile birlikte ihracatçı birlikleri ile icra edilmektedir.

Ticaret Bakanlığınca getirilen düzenleme kapsamında yer alan mallar için kredili ihracat talebi Ticaret Bakanlığı görüşü alınarak yapılır. Diğer mal talepleri, satış sözleşmesinde ifade edildiği esaslara göre direkt olarak ihracatçı birlikleri tarafından yapılır. Kredili ihracat talepleri onaylanırsa, ihracatçı birlikleri kredi ihracat lisansları verir ve gümrük beyannamesini onaylar.

İhraç edilen ürünler getirildiği tarih kabul edilerek başlatılan süre tüketime ait mallarda iki (2) yıl, yatırıma dönük mallarda ise beş (5) yıl olarak belirlenmektedir (<http://www.rdbe.com.tr>).

2.4.4. Konsinye İhracat

Konsinye ihracatta öncelikle mal dış alıcılara, komisyonculara, ihracatçının yurtdışındaki şubelerine gönderilir. Kesin satış daha sonra yapılır. Malın gönderilmesi ile satış işlemi yapılmadığında dolayı konsinye ihracat satış işlemi değildir. Asıl amaç ihracatçının ürünü için satış olanağı aramasıdır. Konsinye ihracat malın fiyatının belli olmaması ve malın satılmama ihtimalinin olmasından dolayı riskli bir ihracat türüdür.

Konsinye ihracat başvurusu için bağlı bulunduğu İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğine yapılmaktadır. Madde ve/veya ülke politikası bakımından Ticaret Bakanlığının getirilebileceği düzenleme kapsamında yer alan konsinye talepleri için Ticaret Bakanlığının onayı/görüşü alınarak yapılmaktadır. Diğer mal talepleri için direkt olarak İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından gerçekleştirilmektedir. İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından onaylanan gümrük beyannamesinin 30 günde gümrük yönetimine verilmesi zorunludur.

Konsinye olarak gönderilen malın kesin satışını takip eden 30 gün içinde ihracatçılar, durumu kesin satış faturası veya nüshası ve kendileri tarafından düzenlenen diğer gerekli belgelerle birlikte İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğine iletir.

Konsinye olarak gönderilen eşyanın nihai satışı, ihracat tarihinden itibaren bir yıl içinde yapılması gerekir Bu süre, mücbir/zorunlu nedenlerle başvuruda bulunulması durumunda İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından 2 yıl daha uzatılabilir.

Konsinye gönderilmiş mal, konsinye ihracat izni süresinde satılmamışsa, gümrük mevzuatına göre malın ülkeye getirilmesi gerekmektedir (TİM, 2020b).

2.4.5. İthal Edilmiş Malların İhracatı

İthalat rejimi çerçevesinde ithal edilen, vergileri ödenen yabancı menşeli yeni veya kullanılmış malların ihracatına olanak sağlayan ihracat türüdür. İthal edilmiş malların ihracatında Dahilde İşlem Rejiminden yararlanılarak geçici olarak Türkiye'ye işlenmek üzere getirilen hammadde ve yarı mamullerin sonradan ihracatına olanak sağlar.

Serbest bölgelerin en önemli işlevlerinden birisi olan Reexport ticarette mallar önce ithal edilip daha sonra ihraç edilmektedir. Temel amaç ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarından faydalanmaktır (Takım, 2015:213).

2.4.6. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat

Yatırımları, üretimi, ihracatı artırmak ve daha fazla yabancı sermaye çekmek amacıyla yapılan düzenlemelerden biri de serbest bölge uygulamasıdır. 4458 sayılı Gümrük Kanunu serbest bölgeleri şu şekilde tanımlamaktadır *Serbest bölgeler, Türkiye Gümrük Bölgesinin parçaları olmakla beraber;*

a) Serbest dolaşımda olmayan eşyanın herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatında öngörülen haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla konulduğu, ithalat vergileri ile ticaret politikası önlemlerinin uygulanması bakımından, Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen;

b) Serbest dolaşımdaki eşyanın, bir serbest bölgeye konulması nedeniyle normal olarak eşyanın ihracına bağlı olanaklardan yararlandığı yerlerdir.

Günümüzde gelişmiş ülkelerde etkin ticari merkezler olarak çok önemli lojistik işlevler üstlenen serbest bölgeler, gelişmekte olan ülkeler açısından ise uluslararası ticaret ve yatırım imkânlarından daha etkin yararlanmak ve ilave istihdam alanları oluşturmak için yeni fırsatların oluşturduğu bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Tablo 2.4’de Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelerce gerçekleştirilen ticaret hacmi gösterilmektedir.

Tablo 2.4. Türkiye’de Serbest Bölgelerdeki Ticaret Hacmi (Milyon ABD Doları)

Bölgeler	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Yurtiçinden Bölgelere	2.295	2.971	2.887	2.732	2.205	2.125	2.324
Bölgelerden Yurtdışına	4.361	7.071	7.701	7.958	7.494	7.041	7.525
Yurtdışından Bölgelere	6.625	7.257	7.490	7.059	6.550	5.868	6.405
Bölgelerden Yurtiçine	5.291	5.754	5.162	4.683	4.012	3.999	4.073
Toplam Ticaret Hacmi	18.572	23.053	23.240	22.432	20.261	19.033	20.378

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

2.4.7. Bağlı Muamele veya Takas Yoluyla Yapılan İhracat

Genel olarak bir ihracat işlemi serbest döviz karşılığında yapılır. Ancak bu işlem her zaman mümkün olmaz. Uluslararası ticarete iki ülke karşılıklı olarak birbirlerine ihracat yapıp başka ürünleri ithal ettiklerinde ithal ettikleri ürünlerin bedellerinin bir kısmını veya tamamını ihraç ettikleri ürün, hizmet ya da teknoloji ile ödeyebilirler. Takas işlemlerinin ikiden fazla ülke arasında olması durumunda ise Bağlı Muamele Yoluyla İhracat söz konusu olmaktadır. İhracatçılar bağlı muamele taleplerini üyesi oldukları ya da bağlı bulundukları bölgedeki İhracatçı Birliğine bildirir. Bağlı muamelelerde süre 6 ay olup 2 yıla kadar uzatılabilmektedir (Takım, 2015: 214).

2.4.8 Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat

Bu şekilde yapılacak ihracatta ihraç konusu malların kesin ihracatı yapılmaksızın bir bedel karşılığında, belirli bir süre kullanmak üzere geçici olarak ülke dışına gönderilmektedir (Takım, 2015: 215). Yurt dışında bir şirket veya kuruluşla ticari kiralama yoluyla yapılacak ihracat talepleri; malzemenin türü, teknik özelliği, GTİ.P.i, adeti, birim başına fiyatı, değer tutarı, kiralama süresi, kiralama bedelinin ödeme şekli ve zamanı gibi bilgileri içeren kiralama sözleşmeleriyle birlikte, ilgili başvuru formu, 5 nüshası doldurulur ve Ticaret Bakanlığı /İhracat Genel Müdürlüğüne teslim edilir.

Ticari kiralama yoluyla yapılacak ihracatın süresi bir senedir. Bu süre, başvurunun son başvuru tarihinden önce yapılması şartıyla, haklı ve zorunlu nedenlerle yetkilendirme makamı tarafından toplam bir yıl daha uzatma yapılabilir.

Yurtdışında ticari kiralamaya konu malların kesin satışına ilişkin talepleri, başvurunun ihracat izni süresi dolmadan yapılması şartıyla, satış sözleşmesine uygun olarak Ticaret Bakanlığı /İhracat Genel Müdürlüğüne ileterek gerçekleştirilir.

Ticari kiralama şeklinde yurt dışına gönderilen mal veya ürünün izin süresi bitmeden önce satılması halinde, mal veya ürünün satış faturasının kesildiği tarih baz alınarak 30 günde satış bedeli tutarın ülkeye aktarılması zorunluluktur (<http://www.rdbe.com.tr>).

2.4.9. Transit Ticaret

Transit ticaret yurtdışındaki bir firmadan veya serbest bölgede bulunan malların alış bedeli/satıcıya yapılan ödeme ile satış bedeli/malın nihai alıcından tahsil ettiği lehte fark esas olmak üzere gerçek ve tüzel kişiler tarafından transit olarak veya doğrudan bir ülkeden başka bir ülkeye satılmasına denir. Bir ödeme şekli değil ticaret şekli olan transit ticarete malların satılması ihracat, alınması ithalat olarak kabul edilmez. Dolayısıyla transit ticarete konu olan mallar için gümrük beyannamesi düzenlenmez. Bu şekildeki mallar vergi resim ve harç istisnasına tabidir. Transit ticaret talepleri, "Transit Ticaret Formu" düzenlenmek suretiyle doğrudan gümrüklere yapılır. Gümrük idarelerince verilebilecek izin doğrultusunda malların Türkiye Gümrük Bölgesini aşarak işçilik görmek üzere işleticisi ve kullanıcısı aynı kişi olan antrepolara konulması "*fili ithalat*" olarak değerlendirilmez (<https://ugm.com.tr/antrepo-turleri-ve-isleticilerin-gumruk-mevzuati-yonunden-sorumluluklari>).

2.4.10. Bedelsiz İhracat

Bilindiği gibi uluslararası ticaretin parasal yönünü ilgilendiren konular kambiyo mevzuatının düzenleyici hükümlerine tabidir. Kural olarak ihracat bedellerinin kambiyo mevzuatı hükümleri çerçevesinde ülkeye getirilmesi gerekir. Bir kısım malların ihracat bedellerinin yurda getirilmesi gerekmeyebilir. Örneğin bir bedel tahsil edilmeden yurtdışına gönderilen numune eşyalar bedelsiz ihracata konu olmaktadır. Bu ve benzeri

mallar bedelsiz ihracat kapsamında değerlendirilir. Aksi halde bedelsiz ihracat bedava veya karşılık tahsil edilmeden gerçekleştirilen ihracat anlaşılmamalıdır. Bu kapsamda gerçekleştirilen ihracat bedelleri yurda getirilmez. Bedelsiz ihracat izninin süresi 1 yıl olup bu kapsamda yurtdışına gönderilen ürünler ihracat teşviklerinden yararlanamaz.

Bedelsiz ihracata ilişkin uygulama usul ve esasları 12/07/2008 tarih ve 26934 sayılı Bedelsiz İhracat Tebliği ile belirlenmiştir. Bedelsiz İhracata İlişkin Tebliğe göre bedelsiz ihracata konu olan mallar aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Bedelsiz İhracata İlişkin Tebliğ, 2008/2, RGT: 12.07.2008, RGS: 26934):

- a) *Gerçek veya tüzel kişiler tarafından götürülen veya gönderilen hediyeler, miktarı ticari teamüllere uygun numuneler ile reklam ve tanıtım eşyaları,*
- b) *Daha önce usulüne uygun olarak ihraç edilmiş malların bedelsiz gönderilmesinin ticari örf ve adetlere uygun parçaları, fireleri ile garantili olarak ihraç edilen malların garanti süresi içinde yenilenmesi gereken parçaları,*
- c) *Yabancı misyon mensuplarının, Türkiye'de çalışan yabancıların, yurt dışına hane nakli suretiyle gidecek Türk vatandaşlarının, daimi veya geçici görevle yurt dışına giden kamu görevlilerinin, bu durumlarının ilgili mercilerce belgelenmesi şartıyla beraberlerinde götürecekleri, gönderecekleri veya adlarına gönderilecek eşya ve taşıtlar,*
- d) *Yurt dışında yerleşik tüzel kişiler, yabancı turistler ve yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının beraberlerinde götürecekleri, gönderecekleri veya adlarına gönderilecek eşya ve taşıtlar.*

2.4.11. Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri Kapsamında Yapılacak İhracat

Dünyanın en büyük müteahhitlik şirketleri arasında Türkiye ABD ve Çin'den sonra üçüncü sırada olup 2020 yılı verilerine göre Türk müteahhitleri yurtdışında 14,4 milyar \$ proje üstlenmişlerdir. Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri sektörü dışa açılma, istihdam, teknoloji transferi ve ihracata yaptığı katkı yanında Türkiye ekonomisi için önemli bir döviz geliri oluşturmaktadır (TB Ekonomik Görünüm, 2021). “Yurt dışında inşaat, tesisat ve montaj işi alan müteahhitlerin, üstlendikleri işlerle ilgili her türlü makine, teçhizat ve ekipmanın geçici ihracatına ilişkin talepler ile inşaat malzemeleri ve

işçilerinin ihtiyacı olan tüketim maddelerinin kesin ihracı “Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri Kapsamında Yapılacak İhracata İlişkin Tebliğ” ile düzenlenmektedir.

2.4.12. Dolaylı Ofset Yoluyla Yapılacak İhracat

Üretilen malın veya verilen hizmetin bedelinin çeşitli ihraç ürünleriyle karşılanmasına dolaylı ofset denir. Dolaylı offset işlemleri, özellikle ihracatçı tarafından ana programla doğrudan ilgisi olmayan yatırımlardan oluşur. Bu bağlamda offset işlemleri lisans, ortak üretim, ortak yatırım kanalıyla teknoloji transferiyle meydana gelir. Ancak ihracatçılar genel olarak ithalatçı ülkeden ticari mal alımını veya üçüncü ülkelere ticari mal satışını desteklemeyi tercih etmektedirler (<http://www.kto.org.tr>).

2.4.13. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım

İhraç ürünlerinin tanıtımı amacıyla gerek ulusal ve gerekse bireysel düzeyde uluslararası ticari fuarlara ve sergilere katılacak firma ve kuruluşlar tarafından bedelli olsun ya da olmasın yurtdışına gönderilen mallar ile yurt dışında düzenlenecek bilim, sanat, kültür veya tanıtım amaçlı fuar/sergi, konferans, seminer gibi etkinliklere kişi veya kuruluşlarca gönderilecek malların yurt dışına gönderilmesi yurt dışı fuar ve sergilere katılım kapsamında değerlendirilir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 16).

Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılma için doğrudan ilgili olan gümrük idarelerine başvuruları alınır. Söz konusu talepleri, Gümrük idareleri tarafından ilgili mevzuat çerçevesinde inceleyip sonuçlandırır. Yurt dışı fuar ve sergilerin bitişinden itibaren 90 gün içinde malların aynen yurda getirilmesi gerekir. Şayet bu fuarlara gönderilen mallar satılmış ise aynı süre (90 gün) içerisinde bedellerinin yurda getirilmesi gerekmektedir (Takım, 2015: 215).

2.5. İTHALAT KAVRAMI

İthalat, yurtdışında üretilen ya da satışı yapılan bir malın, ithalat ve gümrük mevzuatına uygun bir şekilde yurtiçindeki firmalar veya alıcılar tarafından satın alınmasıdır. En geniş anlamda ithalat, bir ülke sınırları dışından serbest dolaşımda bulunan malların ve hizmetlerin satın alınması anlamına gelmektedir. Dar anlamda ithalat ise, yabancı ülkelerde üretilmiş malların satın alınarak ülkeye getirilmesidir. Kısaca

ithalat, bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların diğer ülkelerdeki yerleşik kişi ya da kurumlardan mal satın almasıdır. Daha önce belirtildiği gibi yapılan bir ithalat karşılığında ülke dışına döviz çıkışı olduğu için ülkeler ithalatı teşvik etmek istemezler, hatta kısma yoluna giderler. Buna rağmen ekonomik büyüme ve ihracat için ara malı ithalatı kaçınılmazdır (Takım vd; 2018: 315). Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler yüksek miktarlara ulaşan ithalatlarını finanse ederken gelişmekte olan ülkeler için ithalatın finansmanı önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu gruptaki ülkelerde dış ticaret açıklarının temel nedeni yüksek ithalat değerlerine sahip olmalarıdır. Örneğin dünyada en fazla ithalat yapan ülke olan ABD önemli miktarda dış ticaret açığı verirken parası rezerv para olduğundan bu açıklarını kolaylıkla finanse edebiliyor. Oysa gelişmekte olan ülkeler ABD'nin onda biri oranında dış ticaret açığını finanse edemediğinden dövizdeki ihtiyaç nedeniyle döviz kuru sürekli yükselme eğilimi taşımaktadır.

2.6. İTHALAT TÜRLERİ

İthalat işlemlerinde, ithalatçı firmaların yükümlülükleri ithal edilecek malın ve ithalatın gerçekleştirileceği ülke ya da ülke grubuna, ülkeler arasında yapılan özel anlaşmalara ve yapılan ithalatın ülkeden döviz çıkışına neden olup olmayacağına göre farklılık göstermektedir. Başlıca ithalat türleri aşağıda sıralanmaktadır:

2.6.1. Akreditifli İthalat

Bankalar, yurt dışından mal ve hizmet satın almak isteyen alıcılara yurt dışından mal ve hizmeti gönderecek olan ihracatçının ödemeyi alabileceği muhabir bankada kredi açmaktadır. Bu işlemin gerçekleşmesi için alıcının bankası, ihracatçının muhabir bankasına akreditif mektubu göndermektedir. Akreditifli ithalat, alıcının satın alınacak mal ve hizmetlerin kendisine sevkinden önce kararlaştırılan bir banka aracılığıyla satıcının olduğu mahaldeki bankada, mal ve hizmetin sevk belgesinin teslimi karşılığında ödeme yapması üzerine açtığı kredi ile ithalat yapmasıdır (Gökgöz ve Şeker, 2014: 24).

2.6.2. Mal Karşılığı İthalat

Mal karşılığı ithalat, ithalatçının satıcı tarafından banka veya herhangi bir yol ile kendisine gönderilen mal ve hizmetlerle ilgili dokümanları alarak satıcıya herhangi bir ödeme yapmadan gümrükten mal ve hizmetleri çekebildiği ve sonrasında daha önceden alıcı ve satıcı arasında belirlenen tarihte mal ve hizmet bedelinin ihracatçıya gönderildiği ithalat şeklidir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 24).

2.6.3. Bedelsiz İthalat

Bedelsiz ithalat, mal bedeli ödenmeden yapılmış olan ithalat anlamına gelmesiyle birlikte, malın bedeli ödenmeden önce, yurt dışında elde edilen dövizler mukabilinde ödenerek ithal edilmesidir. Bedeli olmaksızın getirilmiş olan mal, gümrük sınırından içeri alınmadan, aynı bedelli ithalatta olduğu üzere, ödenmesi gereken tüm vergi, resim ve fonlar ödendikten sonra gümrükten çekilebilir (Arslan, 2014: 38).

Ticari mahiyette ithal edilebilecek eşya aşağıda gösterilmiştir (Arzova, 2009:274-275).

- a) Miktar olarak ticari uygulamalara uygun numune mal, hediye, reklam ürünleri
- b) Ticari uygulamalara göre usulüne uygun olarak ithal edilen ve gönderilen malın parçaları ile üretici veya ihracatçı tarafından verilen garanti kapsamında garanti süresi içinde değiştirilmesi gereken parçalar,
- c) Denemelerde imalat ve montaj amaçlı veya numune olarak kullanılmak üzere sanayiciler tarafından getirilecek sanayi ürünleri,
- d) Genel ve katma bütçeli dairelere, özel idarelere, belediyelere, kamu iktisadi teşebbüslerine (KİT) ve sermayesinin yarısı veya yarısından fazlası bu idare ve teşebbüslere ait kuruluşlara özel kanunla kurulmuş banka ve kuruluşlara bedelsiz olarak gönderilen mallar,
- e) Daha önce usulüne uygun olarak ithal edilen eşyada tespit edilen hasar, ağırlık ve miktar noksanlığının giderilmesi amacıyla gönderilen aynı cins ve nitelikteki eşya,
- f) Büro faaliyetlerinde kullanılmak üzere yurt dışındaki şirket, kurum ve kuruluşların Türkiye'deki şube ve irtibat bürolarına yurt dışındaki

merkezlerinden ücretsiz olarak gönderilen ticari uygulamalara uygun malzemeler,

- g) Çeşitli nedenlerle geçici olarak yurt dışına götürülen araçların değişim yapılmış motor parçaları

2.6.4. Belge Karşılığı İthalat

İthalata konu olan malın bedelini ödeyerek ve malın gelme şartı aranmaksızın ithalat yapılacak olan ülkeden yola çıkmış olduğunu gösteren belgenin bankadan alınması ile gerçekleştirilen ithalat türüdür.

2.6.5. Kredili İthalat

İthalatı gerçekleştirilecek olan malların bedeli daha sonra kararlaştırılan vadede ödenmek üzere taahhüt edildiği ithalat türüdür.

2.6.6. Geçici İthalat

Serbest dolaşımda olmayan eşyanın ithalat vergilerinden tam veya kısmen muaf olarak ve ticaret politika önlemlerine tabi tutmaksızın Türkiye Gümrük Bölgesine getirebilmek ve Türkiye Gümrük Bölgesinde belli bir süre kullandıktan sonra tekrar ihraç etmek mümkündür. Bu şekilde yapılacak ithalata geçici ithalat denilmektedir (TB; <https://gumrukehberi.gov.tr/sayfa/ge%C3%A7ici-ithalat>).

Son beş yılın ülkelere göre yıllık ithalatı Tablo 2.5’de gösterilmiştir.

Tablo 2.5. Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı 20 Ülke (Bin ABD \$)

Sıra	Ülke	2015	2016	2017	2018	2019
1	Rusya Federasyonu	20 744	15 467	20 097	22 710	23 115
2	Almanya	22 735	22 647	22 281	21 535	19 280
3	Çin	25 283	24 852	23 753	21 506	19 128
4	ABD	11 603	11 275	12 288	12 995	11 847
5	İtalya	11 342	10 701	12 119	10 791	9 349
6	Fransa	7 983	7 679	8 425	7 836	6 760
7	Hindistan	5 598	5 664	6 116	7 524	6 635
8	Güney Kore	7 246	6 468	6 822	6 638	5 777
9	Birleşik Krallık	5 792	5 479	6 806	7 637	5 638
10	İspanya	5 706	5 800	6 531	5 682	4 446
11	BAE	2 107	3 761	5 588	3 810	4 388
12	Japonya	3 268	4 062	4 434	4 515	3 647
13	İran	6 162	4 800	7 607	7 040	3 608
14	İsviçre	2 527	2 568	6 946	2 884	3 374
15	Belçika	3 250	3 257	3 871	3 646	3 229
16	Hollanda	3 033	3 052	3 856	3 448	3 202
17	Romanya	2 718	2 388	2 596	2 720	2 770
18	Ukrayna	3 519	2 596	2 936	2 753	2 725
19	Irak	328	894	1 608	1 631	2 678
20	Brezilya	1 815	1 764	2 603	3 303	2 655
	Diğerleri	60 850	57 003	71 422	70 537	66 085
	Toplam	213 619	202 189	238 715	231 152	210 345

Kaynak: TÜİK(2020b)

2.7. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Türkiye'nin dış ticaretini 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlıkta inceleyebiliriz. 1980'den önce genellikle ithal ikame modeli politikası izlenmiştir. 1980'den sonra ise serbestleşme hem ticari hem finansal olmuştur.

2.7.1. 1923-1950 Dönemi

Bu dönemde milli gelirin büyük bir kısmını tarım oluşturmaktadır. Ulaştırma alt yapısının yetersizliği, yeterli sermaye birikiminin olmaması gibi sebepler ekonominin bir bütün olmasını engellemektedir. Ekonomi daha çok bölgesel olarak şekil almaktadır.

Türkiye Ekonomisinin kötü imajı ülkeye yabancı girişimcinin gelmesini engellediğinden dolayı ülkede yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce toplanan İzmir İktisat Kongresinde yeni Cumhuriyetin ekonomi politikaları belirlenmiştir. Kongrede, dış ticaretle ilgili hammaddesi yurtiçinde bulunan sanayilerin kurulması, ülkenin ekonomik çıkarlarına zarar vermemek şartı ile yabancı sermayeye izin verilmesi ve gümrük vergileriyle yerli üreticilerin dış piyasasının rekabetinden korunması gibi kararlar alınmıştır (Takım, 2015:45). Lozan Anlaşmasındaki gümrükler hakkında ki hüküm nedeniyle 1929'a kadar gümrükler ile ilgili düzenleme kararı alınamamıştır. Bu sebepten dolayı 1929'a kadar hükümetin gümrük vergilerini artırıp azaltma yetkisi olmamıştır ve böylece zorunlu olarak liberal politikalar benimsenmiştir.

Tablo 2.6. 1923-1929 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı (%)
1923	50 790	86 872	- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	100 462	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	128 953	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	121 411	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	107 752	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	113 710	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	123 558	- 48 731	198 385	60,6

Kaynak: TÜİK (2020c)

Tablo 2.6'da 1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret verileri gösterilmektedir. Liberal ekonomi politikalarının uygulandığı 1923-1929 döneminde dalgalı bir seyir göstermekle birlikte Türkiye'de her yıl dış ticaret açığı verdiği, ithalatın ihracattan daha fazla gerçekleştiği ve en fazla dış ticaret açığı ise 1929 yılında yaşandığı görülmektedir.

1923-1929 dönemi Türkiye ekonomisinde GSMH içinde tarımın payı yüksek, sanayinin payı oldukça düşüktür. Bu dönemde, büyük bir kısmı tarım ürünlerinden ibaret olan ihracat artışı yaşansa da Lozan anlaşmasının gümrüklerle ilgili hükümleri nedeniyle ithalattan alınan vergilerin düşüklüğü ithalatın/dış ticaret açığının yükselmesine neden oldu.

1923-1929 yıllarında uygulanan liberal politikaların bekleneni vermemesi yeni iktisat politikaları arayışına sebep olmuştur.

1929'dan itibaren dış ticarete bir daralma görülmüştür. Bunun temel iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi 1929'dan itibaren dış ticareti düzenleme yetkisi elde eden

hükümetin gümrük vergilerini arttırmasıdır. Vergilerdeki artışın amacı, vergi gelirlerinin artırmanın yanında yerli üretimin korunması ve Osmanlı'nın düştüğü borç kısır döngüsüne düşmemek olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci neden ise “Büyük Dünya Bunalımı” olarak adlandırılan ve özellikle sanayileşmiş ülke ekonomilerinde meydana gelen ekonomik krizin ekonomiyi daraltıcı etkisinden kaynaklanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2005:47).

Türkiye’de 1930’lu yıllardan itibaren iç ve dış faktörlerin de etkisiyle liberal politikalar yerine korumacı bir dış ticaret politikası uygulanmıştır. Bu amaçla bir yandan dış ticaret, devlet denetimi altına alınırken yerli üretimi korumak amacıyla bazı malların gümrük vergileri yükseltilmiştir. Yine bu dönemde sanayileşme politikalarına uygun olarak ithalatın yapısı da değişmiş, ithalatta tüketim mallarının payı azalırken ara ve yatırım mallarının payı artmıştır. Büyük Dünya Krizine rağmen 1929 yılından 1938 yılına kadar hem büyümede hem de ihracat artışında önemli performans yaşanmış, Tablo 2.7’de görüldüğü gibi dış ticaret fazlası verilmiştir.

Tablo 2.7. 1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat/İthalat Karşılama Oranı (%)
1930	71 380	69 540	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	59 935	291	120 161	100,5
1932	47 972	40 718	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	45 091	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	68 761	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	70 635	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	73 619	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	90 540	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	118 899	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	92 498	7 149	192 145	107,7

Kaynak: TÜİK (2020c)

Tablo 2.7’de 1930-1939 yılları arasında dış ticaret verileri gösterilmektedir. Tablo 2.6’daki veriler incelendiğinde 1929’dan itibaren uygulanan iktisat politikaları sonucunda 1930-1937 yılları arasında ihracat ithalattan fazla gerçekleşerek dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. 1938’de ithalat ihracattan daha fazla gerçekleşerek tekrar dış ticaret açığı meydana gelmiştir.

Bu dönemde uygulanan iktisat politikalarına uygun olarak ithal ikamesi ile uyumlu bir dış ticaret politikası uygulanmıştır. Türkiye, 1933 yılından itibaren ülke dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan ülkelerle karşılıklı gümrük tarifelerinin düşürülmesini içeren ikili ticaret anlaşmaları yapmaya başlamıştır. Bu dönemlerde hükümetlerin ithal ikamesi yöntemiyle sanayileşmenin gelişmesine katkı sağlamak adına uyguladığı sistem, dış ticaret politikasına uygun olduğu söylenebilir (Tezel, 1994:174).

Türkiye ekonomisinde 1930'lu yıllarda başlayıp II. Dünya Savaşı'na kadar süren dönemde devletçilik politikalarının yoğun olarak hissedildiği görülmektedir. Bu dönem boyunca 1938 yılı dışında sürekli ticaret fazlası vermesi altın ve döviz stoklarında artışa neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005:78).

II. Dünya Savaşı sırasında uygulanmış olan savaş ekonomisi, dış ticaret politikasının gelişimini büyük ölçüde engel olmuş ve dahası dış ticarete daralmaya sebep olmuştur. II. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte dış ticaret ülke koşullarından çok uluslararası ekonomide yaşanan gelişmeler etkisini göstermiştir. Bu dönemde ithalatın azaltılması hedeflenmiştir. Nitekim 1938'de 119 milyon \$ olan ithalat, 1940 yılına gelindiğinde 53 milyon dolara gerilemiştir. Savaş yıllarında ihracatın artırılması istenmesine rağmen, Türk Lirasındaki değerlenme ve devletin üretmek için uyguladığı vergiler, ihracattan elde edilen önemli gelir, ihracatı hem hacim hem de değer açısından azaltma durumunda kalmıştır (Bulut, 2006:178). Yine de bu dönemde ithalattaki azalma ihracattaki azalmadan daha fazla olduğu için dış ticaret dengesi olumlu yönde seyretmiştir.

Tablo 2.8. 1940-1950 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı (%)
1940	80 904	50 035	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	55 349	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	112 879	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	155 340	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	126 230	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	96 969	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	118 889	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	244 644	- 21 343	467 945	91,3
1948	196 799	275 053	- 78 254	471 852	71,5
1949	247 825	290 220	- 42 395	538 045	85,4
1950	263 424	285 664	- 22 240	549 088	92,2

Kaynak: TÜİK (2020c)

Tablo 2.8’de 1940-1950 yılları arasında dış ticaret verileri gösterilmektedir. Tablo 2.8’deki veriler incelendiğinde 1940’da bir önceki yıla göre ihracatta %18,8, ithalatta %45,9’luk bir azalma vardır.

1930’dan itibaren uygulanan dış ticaret politikalarının etkisiyle 1939-1946 döneminde dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir.

1946 yılından itibaren ithalatta fiyat ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasıyla birlikte ithalatta artış meydana gelmiştir. İthal mallara olan talebin artması iki ana nedene sebep olmaktadır. Bu sebeplerden ilki yabancı sermaye ve dış yardımların özellikle 1950 yılından itibaren yeni bir tüketim talebi meydana getirmesidir. İkinci neden ise izlenen ekonomi politikalarının ithal girdi kullanımına dayalı olmasıdır (Kepenek ve Yentürk, 2005:119-120). İthalat miktarındaki yükseliş 1953 yılına kadar devam etmiştir. 1953 yılından sonra yine ithalattaki mallara kısıtlamalar konmuştur. Çeşitli önlemlerle ithalatı azaltma çabaları ithalatı azaltsa da aynı dönemde ihracatın azalması nedeniyle dış ticaret açığı sorun olmaya devam etmiştir (Özkale ve Kayalica, 2008:360).

Türkiye ekonomisinde özellikle 1946 sonrasında dış ticarete serbest, denetim ve yeniden serbest sıralaması izlendiği görülmektedir. Üretim ve hizmet sunumunun ithalata daha bağımlı olması dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkiye neden olmuştur. Bu dönemde biriken borçlar ekonomiye ayrı bir yük getirmiştir. Bu yıllarda daha fazla dış kaynak kullanılması üretim ve gelir artışına neden olmuştur. Ancak ekonominin dış kaynak bağımlılığı önemli ölçüde artmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005:123).

2.7.2. 1950-1980 Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin ABD yardım ve kredileri ile desteklenen bir iktisat politikası izlemesi dış ticaretin liberalleştirilmesinde önemli bir katkısı olmuştur. Ekonomi politikalarındaki bu köklü değişimin sonucu olarak 1950’li yıllardan itibaren liberal bir dış ticaret politikası benimsenmesine rağmen tahıl ihracatçısı olan Türkiye’nin ihracat kompozisyonunda önemli bir değişim olmamıştır. Bu dönemde ihracatta artış yaşanmakla birlikte dönemin sonuna doğru ithalat da önemli ölçüde artmış, daha sonraki yıllarda da devam eden dış ticaret dengesi sürekli açık vermeye devam etmiştir (Takım, 2010:316).

1960-1976 yıllarında ihracatta durgun bir dönem yaşanmasına rağmen ülkeye giren önemli derecede dış kaynaktan dolayı ekonomide büyüme yaşanmıştır.

1960'dan itibaren ithalata birtakım sınırlandırılmalar getirilirken yatırım ve sanayi malları ithalatı ise vergilerden muaf tutularak özendirilmeye çalışılmıştır. Ekonomi ve dış ticaret politikalarında köklü değişiklikler yapılmıştır. 1963 yılında planlı döneme geçilmiştir. İthal ikameci politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

1960-1970 yıllarında Türkiye'de kalkınma stratejisi olarak uygulanan ithal ikameci politikaların sonucu olarak ihracat daralmış ve iç pazara yönelik üretim yapan sanayilere ağırlık verilmiş, bu sanayiler yüksek koruma duvarlarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmak istenmiştir. Böyle olmakla birlikte ihracat, 1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) hedeflerini aşmış ancak ihracatın bileşiminde önemli bir değişme olmamıştır. Sanayi ürünlerinin payı dönem boyunca artmamış, tarım ürünlerinin payında artış yaşanmamıştır. 1970'li yıllarda yaşanan büyük petrol krizi küresel bir hal alarak petrol ithal eden ülkelerde dış açıkları olağanüstü bir biçimde artırmış, enflasyonla birlikte işsizliğin artmasına neden olmuştur. Bu kriz diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiş ve ihracat gelirinin büyük bir kısmı ancak petrol ithalatını karşılayacak düzeye gelmiştir. Bu dönemde ihracatın mal gruplarına bakıldığında, tarım ürünleri ilk sırada yer alırken, sanayi ürünlerinin payında belli bir yükselme yaşandığı gözlenmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulandığı bu dönemde, ithalat hızla artarken ihracatta kayda değer bir ilerleme sağlanamadığından dış ticaret açığı yoluyla ödemeler bilançosu açığı daha da artmıştır. Büyük miktarlara ulaşan dış ticaret açığını azaltmak amacıyla mevcut konjonktürde tek politika aracı olan devalüasyon yapma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde önlenemeyen dış ticaret açıkları dış ödeme krizleriyle sonuçlanmıştır (Takım, 2010:316).

Tablo 2.9'da Türkiye'nin 1950-1980 yılları arasında dış ticaret verileri gösterilmiştir.

Tablo 2.9. 1950-1980 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracat/ithalat karşılama oranı (%)
1950	263 424	285 664	- 22 240	549 088	92,2
1951	314 082	402 086	- 88 004	716 168	78,1
1952	362 914	555 920	- 193 006	918 834	65,3
1953	396 061	532 533	- 136 472	928 594	74,4
1954	334 924	478 359	- 143 435	813 283	70,0
1955	313 346	497 637	- 184 291	810 983	63,0
1956	304 990	407 340	- 102 350	712 330	74,9
1957	345 217	397 125	- 51 908	742 342	86,9
1958	247 271	315 098	- 67 827	562 369	78,5
1959	353 799	469 982	- 116 183	823 781	75,3
1960	320 731	468 186	- 147 455	788 917	68,5
1961	346 740	507 205	- 160 465	853 945	68,4
1962	381 197	619 447	- 238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	687 616	- 319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	537 229	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	571 953	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	718 269	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	684 669	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	763 659	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	801 236	- 264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	947 604	- 359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	1 170 840	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	1 562 550	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	2 086 216	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	3 777 501	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	4 738 558	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	5 128 647	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	5 796 278	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	4 599 025	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	5 069 432	-2 808 236	7 330 627	44,6
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8

Kaynak: TÜİK (2020c)

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve dış ticaret politikaları açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Kalkınma politikalarının radikal değişimin yaşandığı 1980 yılında uygulanan istikrar programı ile ihracat ekonomi politikalarının öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Sürekli ortaya çıkan dış ticaret ve cari işlem açıklarının sınırlandırılması

hedefi, ticaret politikalarında ithalat kontrolü ögesini ön plana taşıyan önemli bir etken olmuştur. Uluslararası ticaret hacminin ve ekonominin dışa açıklığının denetimi o dönemlerde ithalat kontrolleri aracılığıyla yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, ithalatın ikamesi yoluyla ulusal sanayinin korunup desteklenmesi şeklinde ifade edilen stratejik tercih de ticaret politikalarında ana eksenin ithalat sınırlamaları üzerinde olmasını gerektirmiştir (Berksoy, 1994:30-40).

2.7.3. 1980 Sonrası Dönem

1980’li yıllarda yaşanan dışa açılma hareketleri, bununla birlikte gelişen teknolojik ilerlemeler ve rekabetin çok fazla hızlanması sonrası ülkeler artık kapalı kapılar arkasında gerçekleşen rekabetten uzak korumacı politikalarla yapılan ticaretin dış dünyadaki ticaret anlayışıyla örtüşmediğini fark etmişlerdir. Türkiye’de de durum fark edilmiş ve ticarete dışa açılma fikri ekonomi politikasında kaçınılmaz bir hale gelmiştir. 1980’lerde başlatılan liberalleşme ve dışa açılma süreci, dünyadaki gelişmelere uygun seyretmiştir. 1980’lerin genel karakteristik özellikleri, ulusal ekonomilerde serbestleşme ve artan rekabetin yanı sıra uluslararası ekonomik ilişkilerde liberalleşme pazarların bütünleşmesi ve rekabetin kızışması olarak tanımlanabilir (Berksoy, 1994:30-40).

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve dış ticaret politikaları açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri ve Kıbrıs Barış Harekâtı gibi olayların ekonomik etkilerini azaltmak ve tıkanan ekonominin önünü açmak için 1980 yılında 24 Ocak Kararları olarak bilinen geniş kapsamlı bir ekonomik istikrar paketi uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak kararları ile devlet müdahalesinin azaltılması, döviz alım-satımının serbest bırakılması ve piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi ile fiyatların piyasa koşullarına göre belirlenmesi benimsenmiştir. Ayrıca faiz oranlarının serbest bırakılması, kamu sektörünün küçültülmesi, tarımsal desteklerin azaltılması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve dış ticaretin serbestleştirilmesi gibi bir dizi kararlar alınmıştır (Şenol, 2005).

İran-Irak arasındaki savaşın bitmesi ve Körfez Krizinin ortaya çıkması, 1990 yıllarında Türkiye ekonomisinin büyük ölçüde etkilenmesine neden olmuştur. Körfez Savaşı’nın baş göstermesi Türkiye’yi zora sokmuş ve Irak pazarı ile boru hattı kazancının kaybedilmesine de neden olmuştur. Bu sebep dolayısıyla Türkiye sınır güvenliğini

sağlaya bilmek için büyük miktarda kaynak harcamak zorunda kalmıştır. Dünyadaki kapsam alanını kaybetmeye başlanılan ticaret hacmi de ekonomi üzerinde daha büyük ölçüde etkili olmaya başlamıştır (Toruk, 2005:500).

1993 yılının sonuna doğru Uruguay Round Anlaşması, Türkiye'nin de üyesi olduğu bir ülke olarak GATT tarafından imzalanmıştır. Küresel alanda kendine yer bulan Türkiye, oluşturulan serbestleşme hareketlerine geçiş yapmaya çalışmıştır. Günümüzde Avrupa Birliği (AB) ile siyasi bütünleşme çabası ile gümrük birliği anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin 1.1.1996 tarihinde AB ile Gümrük Birliğine gitmesi dış ticarete önemli bir dönüm noktası oluşturmuş, ihracatta yeni bir dönem başlamıştır. 1995 yılında Ortaklık Konseyi kararıyla 1/95 sayılı AB Ortak Gümrük Birliği anlaşmaları ile Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) geçilmiştir. Gümrük Tarifesi, 22 yıllık bir geçiş döneminden sonra 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği sayesinde Türkiye ile AB arasındaki gümrük tarifesi ve kotası kaldırıldı. OGT ile Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen sanayi ürünleri için sıfır vergi alınacak, üçüncü ülkeler için topluluğun uyguladığı gümrük vergileri uygulanacaktır. Ortak Gümrük Tarifesi (TARIC) ile Türkiye, üçüncü ülkelere yönelik daha fazla ticaret serbestleşmesi dönemine girmiştir. Bu durum, Ortak Gümrük Tarifesinin yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin üçüncü ülkelere yaptığı ithalat işlemlerinde neredeyse sıfır koruma ile hareket etmeye başlamıştır. Uruguay yapılan anlaşmaya varılan gelişmekte olan ülkelerin üçüncü ülkelere daha yüksek koruma uygulama hakkından yararlanmadıkları gerçeğiyle daha da açık hale getirildi. (Kazgan, 2009:154- 157; Fırat ve Gökbayrak, 2016:225).

Tablo 2.10. 1980-2019 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat/ İthalat Karşılama Oranı (%)
1981	4 702 934	8 933 374	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	8 842 665	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	9 235 002	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	10 757 032	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	11 104 771	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	14 157 807	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14 335 398	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	15 792 143	-4 167 451	27 416 835	73,6

Tablo 2.10. (Devamı)

1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	21 047 014	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	22 871 055	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	29 428 370	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	23 270 019	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	43 626 642	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	48 558 721	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	45 921 392	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	40 671 272	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	41 399 083	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	51 553 797	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	69 339 692	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	97 539 766	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	116 774 151	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 499	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	170 062 715	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	201 963 574	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	140 928 421	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	185 544 332	-71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	240 841 676	-105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	236 545 141	-84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	251 661 250	-99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	242 177 117	-84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	207 234 359	-63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	198 618 235	-56 088 651	341 147 819	71,8
2017	156 992 940	233 799 651	-76 806 711	390 792 592	67,1
2018	167 920 613	223 047 094	-55 126 481	390 967 708	75,3
2019	171 464 945	202 704 320	-31 239 375	374 169 264	84,6

Kaynak: TÜİK (2020c)

1980 yılında serbestleşme dönemine geçilerek 1990 yılı itibariyle kamu kesiminin iç borçlanmasındaki artış, dış borçlanma eğilimi ve iç borçlarını finanse edememesi, bu hızlı artışın altında yatan sebepler olarak belirtilmektedir. Artan faiz oranlarının yanı sıra, Türk Lirası'nın değer kazanmasına neden olan, ihracatın önünde engel oluşturan ve ithalatın hızlanmasının önünü açan ülkeye nakit akışı yaşandı. 1993 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) endeksini yükseltmek için faiz oranları düşürüldü;

böylece faiz-döviz dengesi bozularak ekonomiyi kriz noktasına getirdi. 13 Ocak 1994’de Moodys’in belirttiği kredi notu ile Türkiye yatırımda riskli ülke olarak açıklanması, ülke genelinde panik yaratmış ve halkın parayı borsadan çıkartarak dövize taşımasına hatta dolara dönüştürmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı, kamu kesiminin borç yükü ve enflasyonlarla başlayan finansal kriz derinleşerek döviz kurlarında da patlama yaratmış, ilk olarak bankacılık sektörünü birçok konuda derinden etkilemiştir. Oluşan krizi ortadan kaldırmak ve ekonomik istikrarı yeniden düzenlemek için, 5 Nisan 1994’te İstikrar Kararları oluşturulmuştur (Karluk, 2013:526-528).

1980’lerde Doğu Avrupa’dan İstanbul’a gelen kişilerin yanlarında getirdikleri bireysel eşyaları elden çıkarıp daha sonra yeniden para karşılığın da eşyalarını geri almışlardır. Ülkelerine yeni gelen kişilerin girişi ile gerçekleştirilen küçük çaplı ticaret biçimi olan “bavul ticareti” Sovyetler Birliği’nin dağılarak ortadan kalkması ile giderek fazlaşmış, 1997 yılında da patlama yaşayarak ödemeler dengesinde ihracattan ayrı bir nokta olarak ortaya çıkmıştır (Dündar ve Bakova, 2010:3-4). Bavul ticaretinde ve ihracatımızda önemli bir pazar alanı meydana getiren Rusya 1998 yılında krize girmiştir. Rusya da meydana gelen kriz, Türkiye ekonomisini de kötü şekilde etkilemiştir. Buna rağmen, bazı vergilerde indirimle gidilmesi veya ortadan kaldırılması ve bankacılıkta bazı masrafların azaltılması ile birlikte, yaşanan döviz sorunlarına çözüm olmaya başlamıştır. 1997 Asya Krizi, dünya ticaret hacmi ve Rusya krizinin olumsuz etkisi nedeniyle ihracatta önemli bir Pazar kaybı yaşanırken, ekonomisi zor durumda olan Türkiye, 17 Ağustos 1999’da Marmara Bölgesi’nde meydana gelen deprem ile ekonomik olarak büyük bir darbe aldı. Birçok vatandaşını ve birçok üretim bölgesini kaybetti. Deprem sonrasında devletin dış kaynak ihtiyacı artmış, ek vergiler getirilmiş ve ekonomide zor durumda olan mali dengeler bozulmaya devam etmiştir (Alpay ve Alkin, 2019:196-199).

1999 yılında kısa vadeli sermayenin ülkeden ayrılmasından sonra, bu dönemde döviz kurları ve faiz oranlarındaki artış nedeniyle ekonomi yüzde 6,4 oranında daralmıştır. Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla kurulan üçlü koalisyon hükümeti, 1 Ocak 2000 tarihinde Enflasyonu Düşürme Programı’nı uygulamaya koymuştur. Ayrıca hükümet, IMF ile 3 yıl sürecek olan stand-by anlaşmasını da onaylamıştır. Bu anlaşmanın temel amacı %60-80 arasında dalgalanan enflasyonu düşürmektir. Yapısal olarak yeni çözümler aranmış ve para kuruluna dayalı hareketli bir çapa sistemi ortaya konmuştur (Özçam,2004:9; Türkoğlu vd.,2010:252).

2001 sonrasında uygulanmaya başlanan dalgalı kur rejiminin bir sonucu olarak, Türk Lirası reel olarak değer kaybetmeye başlamıştır. Yurtiçi talepte daralma, ücretlerde yaşanan gerileme, Türk Lirasının reel olarak değer kaybetmesiyle birleşince, firmalar, krizin etkilerini azaltmak amacıyla dış pazarlara açılmışlar ve bu durum Türkiye ihracatını olumlu yönde etkilemiştir (Kayalar, 2003:9).

Tablo 2.10’da Türkiye’nin 1981-2019 döneminde gerçekleşen dış ticaret değerleri gösterilmiştir. Türkiye’nin bu döneme ait ihracat değerleri incelendiğinde 1980 yılında 2,9 milyar dolar tutarında olan ihracat değeri bazı yıllarda azalsa da bu dönem içerisinde sürekli artarak 2008 yılında 132 milyar dolara yükselmiş, küresel krizin etkisiyle 2009 yılında 102 milyar dolara gerilemiştir (Takım, 2015:56).

Türkiye ekonomisi 2000’li yıllarda yaşadığı büyüme sürecinde, ihracatta da önemli adımlar atılmıştır. 2003 yılında 47,3 milyar dolar olan ihracatın, devam ederek arttığı ve 2013’te 151,8 milyar dolar seviyesine yükseldiği açıklanmıştır. Türkiye ekonomisi üretim amaçlı olarak enerji ve ara malı girdilerine bağımlı bir yapıda olmasından kaynaklı, ekonomik aktivite ve ithalatta birbiriyle paralel hareket eden iki unsur ortaya çıkmıştır. Böylece, ekonomik büyümede kaydedilen dönemler ithalatta artmaya başlarken, daralma veya ciddi yavaşlama dönemlerinde ithalat gerilemiştir. İthalat ve büyüme arasındaki bu nedensellik ilişkisi, 2000’li yıllarda sergilenen kalkınma sürecinde de geçerli olmuştur. 2003-2008 yılları arasında ithalatın düzenli olarak çift haneli artışlarla 69,3 milyar dolardan 202 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. 2009 yılında küresel mali krizle kesintiye uğrayan ulusal ekonomik hareketler, ithalatta %30,2’lik bir düşüşle geldi. Kriz sonrası hızla toparlanan ve 2010-2011 yıllarında olağanüstü büyüme oranlarına sahne olan ekonomiyi, %30'lara varan ithalat artışları izlemektedir. 2012 yılında, hızlı büyümenin bir sonucu olarak giderek belirginleşen cari açık sorununu kontrol altına almak için ekonomi soğutma kararları noktasında durdurulmuştur. Bu, cari açığın temel nedeni olan hedeflenen büyümeyi ve ithalatı kontrol altına aldı. Bu bilgiler ışığında, GSYİH büyümesinin ivme kaybettiği 2012 yılında ithalat %1,8 oranında azalmıştır. Ancak 2013 yılında yeniden parlamaya başlayan ekonomide, doğal olarak pozitif yönlü ivme kazanan ithalat hareketleri, tekrardan canlanmıştır. Bu dönemde ekonomik büyümenin ivmesinde artış olmuş ve %4 seviyelerine çıkması, %6,4 oranında devam ederek 251,7 milyar dolar seviyesine ulaşan ithalat hareketiyle benzer noktada gelişme yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinin, özellikle üretime yönelik girdi ihtiyacını yansıtan

yüksek ithalat bağımlılığı olduğu ortada bir sorundur. Ara mallar ya da hammadde olarak nitelendirilebilecek bu grubun içinde, en büyük ithalat kalemini oluşturan enerji ürünlerinin de olması, söz konusu talebin toplam ithalatta ağırlıklı bir pay almıştır. Bu durumda ithalat ekonomik gruplara göre incelendiğinde, ara malı ithalatının 2013 yılında Türkiye ithalatının %73'ünü oluşturduğu belirtilmektedir (TİM).

Türkiye ithalatının dünya ithalatı içindeki payı 2013 yılında yüzde 1,37 iken 2014 yılında ithalatındaki gerileme ile yüzde 1,31'e düşmüştür. Türkiye dünyanın büyük mal ithalatçısı ülkeleri sıralamasında 2014 yılında 20. sıraya gerilemiştir. İthalat miktarı endeksine göre 2012 yılı %1,0 ve 2013 yılı %7,4 artarken, 2014 yılı %0,2'ye düşmüştür. 2014 yılında makineler ile taşıt araçları ithalatında miktarsal olarak azalma oluşurken, diğer mal gruplarında ithalat da miktarsal olarak artma gözlenmektedir.

Türkiye ekonomisini 2014 yılında etkileyen beş önemli durum bulunmaktadır. Bu durumlar; yeni küresel finansal koşullar, hükümetin tasarruf odaklı politikası, Merkez Bankası'nın temkinli para politikası, yerel seçimlerin oluşturduğu durumlar ve komşu ülkelerdeki jeopolitik gelişmelerdir. ABD Merkez Bankası'nın 2014 yılında parasal genişlemeye son vermesiyle ortaya çıkan yeni finansal küresel koşullar, diğer gelişmekte olan ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Etkiler daha çok Türk lirasının değer kaybetmesi ve faiz oranlarındaki pozitif hızlanma şeklinde oldu. 2014 yılında hükümet, yeni küresel finansal koşullarda finansal istikrarı ön planda tutan politikalarda yer almıştır. Bu kapsamda tasarrufa ağırlık verilerek, aşırı ve borçlanmaya dayalı tüketim harcamalarının sınırlandırılmasına yönelik makro tedbirler getirilmiştir. Buna bağlı olarak 2014 yılı özel tüketim ve yatırım harcaması küçülmüştür. Merkez Bankası yıl boyunca nispeten sıkı ve temkinli bir para politikası izlemektedir. Merkez Bankası, 2014 yılı başında faiz oranlarında önemli artışlar yaparak finansal istikrarı düzenlemiştir. 2014 yılında yapılan yerel ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri, ekonomi genelinde yükselen beklentiler çerçevesinde durgunlukla sonuçlanmıştır. 2014 yılında çevre ülkelerdeki jeopolitik gelişmeler, özellikle dış ticaretin kısıtlayıcı etkisiyle ekonominin olumsuz hale gelmesine neden olmuştur. Rusya-Ukrayna ihtilafı ve müteakip karşılıklı yaptırımlar sonucunda kuzey ülkeleriyle ticari ilişkiler olumsuz etkilenmiştir. Yine güney komşularımız Irak ve Suriye'de ortaya çıkan IŞİD problemi bölgedeki ticareti ve ekonomik ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu ülkelerle ekonomik ve ticaretin düşmesi, 2014 yılı için Türk ekonomisini negatif yönde etkilemiştir.

2014 yılı yatırım malı ithalatı %2,0 azaldı. Sanayi ile ilgili ulaşım araç ve ekipmanlarına baktığımızda ise üretim makineleri ithalatındaki düşüş %5 oldu. Yatırım harcamalarındaki durgunlukla birlikte yatırım malı ithalatı da azalmıştır. Ara malı ithalatı %3,9 azaldı. Sanayi için işlenmemiş hammadde ithalatı %4,5, işlenmiş hammadde ithalatı %8,2 azaldı. İmalat sanayiindeki yüzde 3,7'lik büyüme, ara malı ithalatındaki düşüşle karşılaştırıldığında, 2014 yılında sanayi üretiminde daha fazla yerli ara malı kullanıldığı görülmektedir. İşlenmiş yakıtlar ve yağlar ile petrol ve doğalgaz Türkiye'nin zorunlu enerji ithalatını temsil etmektedir. 2014 yılında petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki düşüşe rağmen enerji ithalatı sadece yüzde 1,2 oranında azalmıştır. İmalat sanayindeki büyüme, enerji ithalatındaki düşüşü kısıtlamıştır. Ayrıca 2014 yılında ulaştırma ve enerji sektörleri oldukça yavaş büyümüştür. Tüketim malı ithalatındaki %4,6'lık düşüş, iç tüketim harcamalarındaki yavaşlama ile örtüşmektedir. Binek otomobil ve dayanıklı mal ithalatı azalmıştır. Yarı dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları ithalatındaki artış, modern perakende sektöründeki büyümeye paraleldir (TİM, 2020c).

2015 yılında iki genel seçim, terör olayları ve jeopolitik gelişmeler ile iktisadi faaliyetlerde göreceli durağan bir yıl yaşanmıştır. Buna rağmen 2015 yılında ekonomik büyüme özellikle iç tüketimdeki artış ile kademeli olarak toparlanmıştır. Orta vadeli programa paralel 2015 yılında yüzde 4,0 büyüme gerçekleşmiştir.

2015 yılında Türkiye'nin ithalatı değer olarak yüzde 14,5 düşerek 207,2 milyar dolara inmiştir. Ancak Türkiye'nin ithalatı miktar olarak 2015 yılında %1,7 artış göstermiştir. Ekonomide alınan önlemlere rağmen ithalat düşmemiştir.

2016 yılında ekonomik büyüme iki ayrı bölümde gerçekleşmiştir. Yılın ilk yarısında iktisadi faaliyetler canlanmış, ekonomik büyüme hızlanmıştır. Ancak 15 Temmuz sonrası iktisadi faaliyetler durağanlaşmış ve ekonomi üçüncü çeyrekte küçülmüştür. Son çeyrekte ise alınan önlemler ve sağlanan destekler ile büyüme yeniden %2,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.11. Türkiye’de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon ABD \$)

Yıl	Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Diğer	Toplam
2000	11.365	36.010	6.928	200	54.503
2001	6.940	30.301	3.813	345	41.399
2002	8.400	37.656	4.898	600	51.554
2003	11.326	49.735	7.813	466	69.340
2004	17.397	67.549	12.100	494	97.540
2005	20.363	81.868	13.975	567	116.774
2006	23.348	99.605	16.116	508	139.576
2007	27.054	123.640	18.694	669	170.057
2008	28.021	151.747	21.489	707	201.964
2009	21.463	99.510	19.290	665	140.928
2010	28.818	131.445	24.735	546	185.544
2011	37.271	173.140	29.692	739	240.842
2012	33.925	174.930	26.699	990	236.545
2013	36.771	183.811	30.416	663	251.661
2014	35.996	176.722	29.006	453	242.177
2015	34.905	143.317	28.587	426	207.234
2016	35.919	134.315	27.947	437	198.618
2017	33.117	171.452	28.489	734	233.792
2018	30.140	174.803	25.421	788	231.152
2019	26.08	162.530	21.196	551	210.345

Kaynak: TC. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021)

Tablo 2.11’de Türkiye’de 2000 yılından itibaren ithalatın mal gruplarına göre dağılımı gösterilmektedir. Tabloya göre 2000 yılında toplam ithalatın %20’si yatırım mallarından; %66’sı ara mallarından; %12’si ise tüketim mallarından oluşmaktadır. 2019 yılına gelindiğinde yatırım malları ithalatı %12’ye düşerken ara malı ithalatı %77’ye yükselmiş, tüketim malları ithalatı ise %10’a gerilemiştir. Bu verilere göre geçen süre içerisinde dışa bağımlılığın önemli bir göstergesi olarak Türkiye’de ara malı ithalatındaki yükseliş belirgin bir biçimde dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle bu süre içerisinde ara malı ithalatındaki yurtdışı bağımlılık azalmak yerine daha da yükselmiştir.

2.8. İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

Üretimde ve ticaret alanında global ve küresel ölçekte yaşanan entegrasyonlar ekonomileri birbirlerine daha çok bağımlı hale getirmektedir. Üretimin küreselleşmesi ile birlikte gelişen bilgi teknoloji sistemleri, üretim süreçleri birçok parçaya ayrılarak nihai ürün üretimi birkaç ülkeye yayılarak gerçekleşmektedir. Bu durumun sonucu olarak

lkeler tek bir malın üretiminde uzmanlaşma yerine bu ürünü oluşturan parça ve aksamlarında uzmanlaşmaktadırlar. Gelişen lojistik sistemler, hammaddelerin ve ara malların ülkeler arasında kolay, düşük maliyette ve hızlı taşınması ve ülkelerin tarife oranını düşürmesi, ticaret yoluyla ekonomilerin karşılıklı bağımlılığını artırmaya devam etmiştir (Aydın vd., 2010: 34).

Tüketiciler tarafından satın alınan ve kullanılan tüketim malları, üretim sürecinde kullanılan ara ve hammaddeler, makine ve teçhizat gibi yatırım malları dış ticareti oluşturan mallardır. İthalat için üretim gerekliliğı, firmaların ithal hammadde, ara ve yatırım malı kullanmalarına ve ithal girdi kullanan sektörlerin büyüme oranlarına bağılıdır. İthal girdinin firmalar tarafından daha çok tercih edilmesi ya da sektörler tarafından daha çok ithal girdi kullanılması diğerk sektörlere göre daha çok büyümesinin yanında ithalata olan bağımlılığı büyük boyutlara taşımaktadır (Saygılı vd., 2009: 2).

Dış ticaretin yapısından kaynaklı oluşan pozitif ve negatif değışimler makro ekonomik gelişmeye neden olduğı ifade edilmektedir. Bu sebep dolayısıyla uluslararası ticarete serbestleşme hareketleri küreselleşmenin etkisiyle artmış, teknolojik olarak gelişmeler görülmüş, dış pazarlardan alım ve satımın kolaylaşması için lojistik alan gelişmeler meydana gelerek, ülkelerin dış ticaret yapısında bağımlılığın nedenleri ortaya çıkmıştır. Uygulanmakta olan açık politika gelişmekte olan ülkelerin küresel yapıya uyum sağlamaları için zorunlu hale gelirken; hammadde ve ara malı ithalatında büyüme sağlamıştır. Ancak ihracat artarken, ihraç edilen ürünün üretiminde ithal girdilerin yüksek oranda kullanılması nedeniyle ihracatın yapısında değışiklikler olmaktadır. Bu durum ihracatın ithalata bağımlılığını etkilemektedir (İnançlı ve Konak, 2011: 345).

Son yıllarda teknolojik gelişmelere bağılı olarak meydana gelen dış sermaye ve ara malına bağımlı sektörlerden biri haline gelmesinin yanında ülke ekonomisi açısından stratejik öneme sahip, yüksek oranda katma değer sağlayan otomotiv sektörünü de etkilemiştir. Türkiye’de 1990’lı yıllara kadar otomobil rimi için gerekli olan girdilerin önemli bir kısmı yurtiçinden temin edilirken bu yıllardan sonra sektörde teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi, verimlilik artışı arayışları, kalite, fiyat ve ürün eşitliliğı bağlamında rekabetin artması sonucu maliyetleri minimize etmek için bu girdiler uluslararası ölçekte faaliyet gösteren ana firmanın bulunduğı ülkelerden sağlanmaya başlanmıştır. Bu nedenle imalat sanayinin nc sektörlerinden biri olan otomobil

sektöründeki girdi ithalatı ve dışa bağımlılık artarak devam etmiştir (İnançlı ve Konak, 2011: 344).

Küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerleme, kaynakların dünya ölçeğinde dağılımında ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin üretim yapılarında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Sınırların görünmez olması girdi ihracatçıları arasındaki rekabeti artırırken, ithal üretim girdilerine erişimi kolaylaştırdı. Sonuç olarak, daha kaliteli ve daha ucuz girdilere hızlı ve sürekli erişim sağlamak isteyen ülkeler dış kaynaklara yönelmek istemektedir. Büyük resmi tam olarak incelediğimizde; sonuç, uluslararası üretim süreçlerinin iç içe geçmesi ve ürüne dayalı katma değerli zincirlerin çok uluslu karakteridir. Benzer bir eğilim şu anda Türkiye'de de devam ediyor. Ancak bu eğilim, döviz kuru dalgalanmaları ve dolarizasyon ile etkileşime girmesi, enflasyon ve cari işlemler dengesi gibi temel makroekonomik göstergeleri etkilemesi nedeniyle ülkemiz için "ithal girdi bağımlılığı sorunu" olarak yorumlanan bir olgu olarak açıklanmaktadır. Ülkeler için ithal girdi kullanımının yüksek olması tamamen olumsuz bir durum olarak algılanmamalıdır. Literatürde yapılan akademik çalışmalar ithal girdi kullanımının verimliliği artırdığı yönüne bulgulara ulaştıkları görülmektedir. Bazı girdilerin yurt dışından ucuz ve kaliteli temin edilmesinin yerel ekonomi için bir avantaj olduğu ve üretim süreçlerinde uzmanlaşmanın önünü açtığı belirtiliyor. Diğer bir deyişle, ithal girdi kullanımının bir zorunluluk olmaktan çıktığı ve stratejik bir tercihe dönüştüğü belirtilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, ihracata çözüm arayan diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'de uluslararası ticaret pazarındaki payını artırmak ve genişletmek için üretimde katma değeri yüksek imalat sanayi sektörlerine odaklanarak ilerlemektedir. Bu sektörlerde ucuz ve kaliteli ithal girdilere sürdürülebilir erişim, üretim ve ihracat kapasitesini artırmaktadır. İthal girdi kullanımının yüksek olması ihracatın döviz kuru gelişmelerine duyarlılığını azaltmaktadır. Yerli paranın değer kaybettiği dönemlerde ithal girdi maliyetlerinin artması döviz kuru avantajının ihracata yansımaları sınırlarken, yerli paranın değer kazandığı dönemlerde ithal girdi maliyetleri düşmekte ve döviz kurlarından kaynaklanan ihracat kayıplarının önüne geçilmektedir. Diğer bir deyişle, diğer tüm koşullar sabitken, ithal girdi oranı arttıkça ihracat yapan sektörlerde döviz kuru şoklarının neden olduğu dalgalanmanın şiddeti de azalmaktadır. Bu mekanizma, hemen hemen tüm küçük açık ekonomilerde aynı sistemde çalışır (<https://tcmbblog.org>).

Döviz kurunun düşük seyrettiği 2003-2013 döneminde döviz kurunun düşük düzeyde seyretmesi ithal girdi payının arttığı görülmektedir. Olumlu yurtiçi ve yurtdışı koşulların etkisiyle yüksek düzeyde seyreden yabancı sermaye girişi döviz kurunu düşürürken, yurtiçinden girdi temin etmek yerine ithalat yoluyla karşılanmasını daha cazip hale getirmiştir. Girdi tedarikinde yaşanan ithalat tercihi birçok tedarikçi sanayi kuruluşlarını faaliyet yapamaz hale getirmiştir. Sanayi üretiminin ve ihracatın ithalata olan bu düzeyde bağımlılığı, döviz kurunun 2018 yılında olduğu gibi hızla yükseldiği dönemlerde ithalatı da pahalılaştırarak üretimin maliyetlerini artırıp rekabet gücünün düşmesine neden olmaktadır (<http://mustafasonmez.net>)

Dış finansman olanaklarının iyileşmesiyle artan sermaye girişleri, TL'nin değerinin yükselmesine, kredi hacminin artmasına, iç talebin canlanmasına ve ithalatın hızlanmasına neden olmaktadır. Bu gelişme, üretim sürecinde ithal girdi kullanımını artırırken, yerli ara malı üretimini olumsuz etkilemiştir. Sonuçta ara malı ithalatının GSYİH içindeki payı 2000 yılında %13,6 iken 2011 yılında %22,4'e yükselmiştir. Bu kapsamda yerli ürünlerin standartlarını ve kalitesini desteklemek ve teknoloji kapasitesini artırmak; özellikle yurt içinde üretilen ara mallarda kullanıcılar arasında bilgi ve farkındalık düzeyinin artırılması; kamu alımlarında yurt içinde üretilen ve yerli girdilerin kullanıldığı nihai ürünlerin tercih edilmesi; yerel doğal kaynakların etkin kullanımı; atıkların ekonomiye kazandırılması ve enerji, ulaşım, işçilik gibi üretim maliyetlerinin düşürülmesi için önlemler alınmasını gerekli kılmaktadır. (<https://sbb.gov.tr>)

Tablo 2.12. Performans Göstergeleri (%)

Gösterge Adı	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	60,3	66	67	68	69	70
Altın ve enerji hariç ithalatın GSYH'ya Oranı	22	20	21	22	23	23,7
İthalatta orta-yüksek ve yüksek teknolojili ürünlerin payı	42	43	42,5	42	41	40
İhracatta orta-yüksek ve yüksek teknolojili ürünlerin payı	32	33	34	35	36	37,6
Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Döviz Kullanım Oranı	47	46	45	44	42	40
Tüketim Malları İthalatının Toplam İthalat İçerisindeki Payı	12,1	11,9	11,5	11	10,5	10
Seçilmiş sektörlerde Kapasite Kullanım Oranı						
- İmalat sanayi	74,6	76	77	78	79	80
- Kimya sektörü	77,8	78	79	80	81	82
- Ana metal sanayi	77,3	78	79	80	81	82
- Motorlu Kara Taşıtı, Treyler ve yarı treyler	70,4	72	74	75	78	80

Kaynak: (<https://sbb.gov.tr>)

Türkiye ekonomisinin uzun dönemde yüksek katma değerli ürünleri üretme ve ithalata bağımlılığı azaltma vizyonunun bir parçası olarak Cumhurbaşkanlığı Stratejik ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan “İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Programı Eylem Planı” başlıkları aşağıdaki gibidir.

1. *Bileşen: Üretimde Dönüşümün Gerçekleştirilmesi*

Politika 1.1: İmalat sanayiinin ihtiyaç duyduğu girdilerin üretimine dönük, yerli katma değeri artıracak ürün/tür üretiminin özendirilmesi

Politika 1.2: Ar-Ge, yenilik ve tasarım faaliyetlerinin orta-yüksek ve yüksek teknolojiye sahip ürünlerde yoğunlaşması

Politika 1.3: Enerji, işgücü, ulaşım ve altyapı maliyetlerinin düşürülmesi

2. *Bileşen: Yerli Girdi Kullanımının ve Yerlileşmenin Artırılması*

Politika 2.1: Uygun standartta ve maliyette sürekli yerli girdi temininin artırılması

Politika 2.2: Yurtiçi doğal kaynak potansiyelinin daha etkin değerlendirilmesi

Politika 2.3: Yerlileşmenin desteklenmesi, bu amaçla uygun mekanizmaların geliştirilmesi

3. *Bileşen: Dış Ticarete Dönük Düzenlemelerin Gözden Geçirilmesi*

Politika 3.1: Yerli firmaların ölçek ve teknoloji yetersizliği veya küresel firmaların ölçek avantajı nedeniyle yurtiçi üretim kapasitesi yaratılamayan ürün gruplarında yatırımların ülkemize çekilmesi

Politika 3.2: Dâhilde işleme rejiminin gözden geçirilmesi

Politika 3.3: AB'nin tek taraflı olarak yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) ticareti saptırıcı, rekabeti bozucu etkilerinin azaltılması ve haksız rekabete yol açan ithalata karşı önlem alınması

4. *Bileşen: Atıkların Ekonomiye Kazandırılması*

Politika 4.1: Geri dönüşüm/geri kazanım ve toplama-ayırmaya konu atıkların sağlık, çevre, enerji perspektiflerinden değerlendirilerek etkin bir şekilde ekonomiye kazandırılması

Politika 4.2: Yurtiçi hurda arzını artırmaya yönelik çalışmaların desteklenmesi

Politika 4.3: Hurda toplama, ayrıştırma ve işleme merkezlerine yönelik girişimlerin desteklenmesi

2.9. DAHİLDE İŞLEME REJİMİ

Üretim ve ihracatın ithalata olan bağımlılığının incelenmesi ile ilgili irdelenmesi gereken önemli bir konu Dahilde İşleme Rejimidir (DİR). Türk ihracatçılarının dünya piyasalarında rekabet gücünü artırmak ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmek için, gümrük muafiyetli olarak dünya piyasa fiyatlarından girdi (hammadde, yarı mamul ve mamul) temin edilebilmektedir. Ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, ihraç ürünün üretimi için gerekli olan ve fiyat ve/veya kalite yönünden yurt içi piyasalardan elde edilemeyen, hammadde, yardımcı madde ve ambalaj malzemeleri ithalatına imkân veren ekonomik etkili bir gümrük rejimi olarak ifade edilmektedir. DİR bir gümrük rejimi olduğu gibi aynı zamanda bir ihracat teşvik yöntemidir. Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan düzenlemelerle belirlenen süreler içinde kalmak koşuluyla DİR'den faydalanmanın koşulu Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Bölgesinde yerleşik olmaktır.

Üretim ve ihracatı artırmaya yönelik uygulamalardan biri olan DİR iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi şartlı muafiyet sistemi ikincisi ise geri ödeme sistemidir. DİR'in en fazla kullanılan biçimi olan şartlı muafiyet sisteminde ithalat sırasında alınması gereken vergiler ihracatın gerçekleştirilmesi koşuluyla mala ait vergiler teminata bağlanırken geri ödeme sisteminde ise ithalat sırasında vergi alınmakta ancak ithal edilen mal işlem görmüş ürün olarak ihraç edilmesi halinde ithalat sırasında alınana vergi geri ödenmektedir. Şartlı muafiyet sisteminde alınan teminatın iadesi, ihracatın gerçekleştirilmesi halinde mümkün olmaktadır (<https://ticaret.gov.tr>)

Türkiye'nin 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üye olması ve 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği sürecine girmesiyle mali yardım ve teşvik kaldırılmıştır. Destek ve fiyat istikrarı fonu prim ödemesi, ihracat vergisi iadesi ve kurumlar vergisi muafiyeti gibi teşvikleri hayata geçirilmiştir. DTÖ ve AB, Gümrük Birliği şartlarına uygun ihracat teşvikleri kaldırılarak ihracat teşvikleri getirilmiş ve dahilde işleme rejimi bunlardan biri olarak örneklendirilebilir (Başkol, 2016: 2).

DİR, ihraç ürünlerinin dünya pazarlarında rekabet gücünü artırmak, ihracat pazarını genişletmek, ihracatı artırmak ve ihracatı çeşitlendirmek amacıyla; ihracatçıların dünya

piyasa fiyatlarından gümrük istisnasıyla ilgili olarak hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul, ambalaj ve işletme malzemesi ithal etmelerine olanak sağlayan bir rejimdir. 4458 Sayılı Gümrük Kanunu'na göre DİR; serbest dolaşımda olmayan eşya, işlenmiş ürünlerin üretiminde kullanıldıktan sonra, gümrük vergileri ve ticaret politikası tedbirlerine tabi tutulmaksızın ve vergileri teminat altına alınarak Türkiye Gümrük Bölgesinden geçici olarak ithal edilmektedir. Bu rejim, firmaların ihtiyaç duydukları kalite ve fiyattaki malları daha uygun koşullarda tedarik etmelerinin yolunu açmaktadır (Takım ve Ersungur, 2010: 292).

Dahilde İşleme Rejiminin faydaları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Şenol, 2007: 3):

- DİR kapsamında üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta gümrük vergisi ve diğer eş etkili vergilerden (KDV, ÖTV, BSMV, KKDF) muaf tutulmaktadır.
- DİR kapsamında AB ülkelerinden yapılan ithalat KDV ve diğer vergi, resim ve harçlardan muaftır.
- DİR; ihracat taahhüdü, üçüncü ülkelere yapılan ihracatla yerine getirmek koşulu ile ithalatta kota ve gözetim önlemlerinden muaf tutulmaktadır.
- Döviz tasarrufu sağladığı için ihracat sayılan satış ve teslimler ile ilgili olarak gümrük vergisinden muaf ithalat yapılabilir.
- İşlem görmüş ürünlerin ithali için eşdeğer eşya kullanımına izin verilmektedir¹.
- DİR'in bir türü olan geri ödeme sistemi sayesinde ödenmiş vergilerin geri alınmasına imkân tanınmaktadır.
- Dış ticarete standardizasyon ve teknik düzenlemeler mevzuatına tabi değildir.
- Rekabeti artırması nedeniyle yurtiçinde faaliyet gösteren firmalara dinamizm kazandırmaktadır.

Dahilde İşleme Rejiminin en önemli etkisi ihraç ürünlerinde yerli üretimin payını azaltıp yurtiçi katma değeri düşürmesidir. Türkiye'de bir kısım sektörlerde daha yüksek olmak üzere ihracatın yaklaşık %50'sinin DİR kapsamında gerçekleştirilmesi ihracatı ithalata bağımlı hale getirmektedir. Bu nedenle DİR kapsamında ihracat yapan firmalar

¹ İşlem görmüş ürünlerin üretiminde ithal eşyası yerine Türkiye'de serbest dolaşımda olan eşya da kullanılabilir "Eşdeğer eşya" olarak nitelendirilen bu eşyanın ithal eşyası ile asgari 8'li bazda tarife sınıflandırması, ticari kalitesi ve teknik özellikleri itibarıyla aynı kalite ve nitelikler taşıması gerekir. Şartlı Muafiyet Sistemini kullanıldığında eşdeğer eşyadan elde edilmiş işlem görmüş ürünü ihraç etmek ve ithal eşyasının ihracattan sonra ithal edilmesi mümkündür (TB Gümrük Rehberi, <https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/dahilde-i%C5%9Flleme-rejimi>).

için yabancı girdi kullanımı teşvik edilmektedir. Bu sakıncası nedeniyle DİR'in ülke lehine gelişecek şekilde günümüz koşullarına uygun olarak yeniden gözden geçirilmesi gerekir (Takım ve Ersungur, 2010:295).

Tablo 2.13. DİR Kapsamındaki İhracat ve İthalat Değerleri (1996-2018)

Yıl	DİR İhracat (Milyon \$)	DİR İthalat (Milyon \$)	DİR İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1996	6.996	3.074	228
1997	11.357	5.125	222
1998	10.545	4.423	238
1999	9.686	4.707	206
2000	11.809	5.462	216
2001	13.985	6.554	213
2002	19.296	8.019	241
2003	24.113	11.555	209
2004	34.115	16.356	209
2005	37.775	17.259	219
2006	43.557	18.799	232
2007	52.163	24.305	215
2008	62.796	30.794	204
2009	46.397	21.471	216
2010	53.720	26.267	205
2011	64.196	31.145	206
2012	65.267	31.892	205
2013	68.148	32.227	211
2014	68.555	31.624	217
2015	58.812	26.256	224
2016	58.168	24.652	236
2017	65.004	28.548	228
2018	74.822	32.954	227
Toplam	961.282	443.468	517.814

Kaynak: TÜİK (2019)

Tablo 2.13 de Türkiye'nin gümrük birliğine üye olduğu tarih olan 1996 yılı itibariyle Türk gümrük ve teşvik mevzuatına dahil olduğu tarihten 2018 yılına kadar Türkiye'de DİR kapsamında gerçekleştirilen dış ticaret değerleri gösterilmektedir. Tabloya göre DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat değerleri ile ithalat değerleri mukayese edildiğinde DİR kapsamında yaratılan net ihracat değerinin 517 milyar \$ olduğu görülmektedir. DİR kapsamında Türkiye'de gerçekleştirilen ihracatın toplam ihracat içindeki payının yüksek olması aynı zamanda ihracatçılara sağlanan vergi bağışıklığının ne denli yüksek olduğunu gösteriyor.

Dahilde işleme rejiminde ihracat yapmak ön koşuldur. Dahilde işleme rejimi kapsamında ithalatı yapılan ürünlerin katma değer süreçlerde kullanıldıktan sonra kâr ederek satılması zorunluluğu vardır. Bunun nedeni dahilde işleme rejiminde sektörel döviz kullanım oranı şartı olmasıdır. Rejim uygulamasının bu şartları ve işleyişi nedeniyle dahilde işleme rejimi ihracatı verileri ithalat verilerinden hep üstün olmalıdır. Rejim kapsamındaki dış ticaret, dahilde işleme rejimi dış ticaret dengesi için bir artı katma değer oluşturmaktadır. Dahilde işleme rejimi ithalatı, rejimin koşulları nedeniyle daha çok dahilde işleme rejimi ihracatı yaratmaktadır. Bu da sisteme dış ticaret fazlası olarak yansımaktadır. Rejimin sektörel olarak belli bir azami oranda ithalat sınırının olması ve ihracat ön koşullu bir devlet desteği olmasından dolayı ihracat desteğini katma değerli bir ihracat satışına yönlendirmektedir. Böylece dahilde işleme rejimi ithalat değeri arttıkça dahilde işleme rejimi ihracat değeri de artmaktadır. Rejim kapsamında yapılan ihracatın Türkiye’de hem ihracatı hem de ithalatı olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Dahilde işleme rejimi, kazandırdığı avantajlar ile imalatçı ihracat firmalarının atıl kapasitelerini kullanmalarını sağlamıştır. Ayrıca yatırım ve ara mallarının işlenmesini ve ihracatını sağlayarak Türkiye ekonomisinin büyümesine olumlu yönde etki sağlamaktadır (İnamoğlu, 2020:14-15).

Dahilde işleme rejimi, yurt içinde işleyerek belli bir süre içinde ihraç etmek şartıyla ihracatçı firmalara vergi muafiyetleri ve istisnalar sağlamaktadır. 1996 yılında yürürlüğe giren bu teşvik sistemi ile birlikte ihracatın büyük çoğunluğu dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleşmektedir. İhracat yapacağını belirten firma hem ithalattan alınacak vergilerden muaf tutulmakta hem de ithalatına teşvik sağlamaktadır. Böylece rejim ihracatın ithalata olan bağımlılığına katkı sağlamaktadır.

Yıldan yıla değişiklik gösterse de dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracat miktarının %60'ının teşvik ithalat izinleri ile verildiği görülmektedir. Örneğin 2010 yılında 55 milyar dolarlık ihracata karşılık 33 milyar \$ tutarında teşvik ithalat izni alındığı görülmektedir. Bu da ihracatın %60'ına tekabül etmektedir. 2017 yılında 62 milyar \$ ihracat tutarı için 34 milyar dolarlık teşvik ithalat izin belgesi alındığı görülmektedir. Bu da ihracatın %55'ine denk gelmektedir. 2003-2017 yıllarına arasına bakıldığında ithalata bağımlılık oranı ortalama yüzde 60'a ulaşırken, bu oranlar sektörden sektöre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin ithalata bağımlılık ana metal, bilgisayar ve elektronik gibi

alanlarda yüzde 75'e ulaşırken, otomobilde bu oran yüzde 60'a, gıda da ise yüzde 50'ye ulaşabiliyor (<http://mustafasonmez.net>).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN İTHALAT BAĞIMLILIĞININ GİRDİ ÇIKTI YÖNTEMİYLE ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde dış ticaretin ithalata bağımlılığı ile ilgili literatür taramasına yer verilmiş, daha sonra girdi çıktı analiz yöntemi genel hatlarıyla ele alındıktan sonra 2012 yılı girdi çıktı tabloları incelenerek Türkiye’de dış ticaretinin ithalata bağımlılığı analiz edilmiştir.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Tuncer (2002), 1980-2000 yılları arasında üç aylık veriler ile yatırımlar, ihracat, ithalat ve GSYİH arasındaki ilişkileri vektör otoregresif model ile incelemiştir. Granger nedensellik testi sonucunda ithalattan ihracata doğru tek yönlü bir ilişki belirlemiştir.

Türkan (2006), 169 firma bilgisinden faydalanarak üretimin ihracat ve ithalat bağımlılıklarını belirlemek için bir çalışma yapmıştır. İhracat ve ithalat büyüklükleri arasındaki ilişkiyi gösteren ihracat/ithalat oranındaki düşüş ithalatın öneminin artmasını ifade ederken, imalat sanayinde 2003 yılında %66 olan oranın 2004’te %60’a gerilediği, 2005’te ise %58’e gerilediği tespit edilmiştir. Bu bağımlılık artışlarının gıda, kimya, plastik, otomotiv, bilgi işlem ve iletişim, çimento-seramik sektörlerinde daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Sönmez (2007) yaptığı çalışmada; aşırı değerli döviz kuru politikası ile imalat sanayinin ihracata yönelik sektörlerinde ithalata bağımlılığın arttığı, ihracatın ithalata bağımlılığını artıran bir diğer unsurun ise dahilde işleme rejimi olduğu sonucuna varmıştır. 1996-2001 döneminde DİR kapsamında yıllık 15 milyar dolarlık ihracatın %57’si ithalata ait olduğu belirlenmiştir. 2005 yılında ise 38 milyar dolarlık ihracatın %66’sını ithalat oluşturmaktadır.

Özçalık (2007), ihracatın ithalata bağımlılığını belirlemek için 1989-2006 yılları arasındaki üç aylık verileri Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Yapılan veri analizi sonucunda ara malı ithalatının dışa bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Bulgulara göre ara malı ithalatının bir birim artması sonucunda tüketim malı ihracatının 0,26 birim

arttığı belirlenmiştir. Ayrıca ara malı ithalatının ve imalat sanayii ihracatının 0,49 etkisiyle aynı yönde arttığı belirlenmiştir.

Gerni vd. (2008) Feder metodolojisi ile 1980-2006 yılları arasındaki verilerinden yararlanarak ihracata dayalı büyümenin ithalata dayalı olduğunu belirtmiş ayrıca ithalatın toplam mal ihracatının önemli bir belirleyicisi olduğunu açıklamıştır. Araştırmada, 1989-2007 dönemine ait aylık veriler ile aramalı ve sermaye malı ithalatı ile toplam mal ihracatını ve milli geliri temsil eden sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki nedensellik testleri ile ara ve sermaye ithalatı ile incelenmiştir. Türkiye ekonomisinde ihracatın, aramalı ve sermaye malı ithalatından büyük ölçüde etkilendiğini belirtmiştir.

Yükseler ve Türkan (2008), imalat sanayiinde üretimin ithalata bağımlılığını 1998 girdi-çıkıtı tabloları üzerinden incelemiş ve doğrudan ve dolaylı ithal girdileri kullanarak hesaplamıştır. 1998 yılında imalat sanayinde doğrudan ithal girdi kullanımı yüzde 14,75 olduğu sonucuna varılmıştır.

Aktaş (2009) 1996-2006 yılları arasında yaptığı araştırmada, ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisini eş bütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli ile araştırmıştır. Bulgulara göre kısa dönemde ithalat ve ihracat arasında iki yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Ayrıca ihracat ve büyümenin ithalatı etkilemesinden ötürü de ihracatın artırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Saygılı vd. (2010), 145 firma ile yaptığı çalışmada, üretimde ithal girdilerin düzeyini ve nedenlerini incelemiştir. İthalata bağımlılığın 2002 yılında yüzde 56,5'e, 2007 yılında ise yüzde 61,8'e yükseldiği belirlenmiştir. Ayrıca firmalar üzerinde yapılan saha araştırması sonucunda ithalata neden olan faktörlerin kaliteli ara ve yatırım malı kullanımı, yerli üretimin azalması, üretim yapısındaki değişiklikler, yerli ara ve yatırım mallarının yüksek fiyatlı olduğu belirlenmiştir.

İnançlı ve Konak (2011), otomotiv sektörü için ihracatın ithalata bağımlılığını ve toplam geriye ve ileriye bağlantı, doğrudan ve toplam dikey uzmanlaşma yardımlarını girdi-çıkıtı tablolarını inceleyerek araştırmışlardır. Çalışmada döviz kurundaki değişimler, istikrarsız bir ekonomik yapı, enerji maliyetleri, yetersiz özel sektör yatırımları, faiz oranlarındaki artış ve azalışlar ve ihracatın yapısı dışa bağımlılığın nedenleri olarak sıralanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, otomobil ve ilgili sektörlerde 1995-2002 yılları

arasında ihracatın ithalata bağımlılık düzeyi artmış, 2003-2007 döneminde artmaya devam etmiş, ardından 2008 yılı odaklı durağan bir seyir izlemiştir.

Ersungur ve Kızıltan (2007), Girdi-Çıktı analiz yöntemiyle Türkiye ekonomisinin ithalat bağımlılıkları 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 ve 1998 yılları içinde Girdi-Çıktı akım tablolarını ifade ederek bulgulara yer vermiştir. Bu yıllara göre değişim incelenmiş ve sonuçlarda, ekonominin anahtarı konumundaki imalat sanayisinde çalışan endüstriler, hem 1980 öncesi hem de 1980 sonrası dönemlerdeki ithalat bağımlılığı bir şekilde gelişmekte olduğunu ifade etmişlerdir.

Ersungur vd, (2011), Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılıktaki Değişme: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama adlı çalışmasında TÜİK'in hazırlamış olduğu 2002 yılı Girdi-Çıktı Akım bulgusundan faydalanarak Türkiye'de sektörlerin ithalata bağımlılık derecesinin ölçülmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Ulaşılan araştırma sonuçlarına göre, sanayinin enerjisinin sağlanmasında ve kullanacağı bilginin ve teknolojisindeki yüksek nispette dışarıya bağımlılık durumunda olduğu saptanmıştır.

Ersungur ve Ekinci (2015) Türkiye ile Doğu Asya Ülkeleri Arasında Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemiyle Bir Analiz başlıklı çalışmalarında 1995, 2000, 2005, 2008, 2011 yılları arasında Doğu Asya ülkelerinin ekonomilerini ve ana sanayilerini belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre ithal girdi kullanımını açısından dışa bağımlılığın arttığını belirtmişlerdir.

Ersungur vd. (2017), Türkiye ve BRICS Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemiyle Bir Analiz başlıklı çalışmasında ülkenin ithalat bağımlılığı analizini değerlendirmiştir. Türkiye ve BRIC ülkelerindeki ihracat hacmini ve buna bağlı olarak ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak için enerji ve diğer sanayi ürünlerindeki paylarını artırmaya çalıştıklarını ve buna bağlı olarak BRIC ülkeleri ile Türkiye'nin birlikte pazar payını artırdığını gösterdiğini ifade ettiler.

Tek vd. (2017) Tuik tarafından 2002 ve 2012 yılında yayımlanan girdi-çıktı tablolarından elde edilen veriler doğrultusunda ithal girdilerin toplam ihracat içindeki payının toplam üretime paralel olarak arttığı ortaya çıkmıştır. İthal girdilerin ihracattaki payının 2008 küresel kriziyle birlikte düştüğü, ancak 1995-2011 yıllarında artış trendini sürdürdüğü ve %28'e ulaştığı belirtiliyor. Ayrıca Türkiye'nin ithal girdi kullanım

yoğunluğunun diğer ülkelerle kıyaslandığında çok yüksek olmadığı da araştırmada belirtilmiştir.

Tekin'in (2017) çalışmasında, dahilde işleme rejiminin ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalatın %10'u civarında olduğu, dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ticarete döviz kullanım oranının ise %40 olduğu belirtilmiştir. Toplam ihracatta ithal ara malı, yarı mamul veya hammadde bağımlılığı, dahilde işleme rejimi teşvik sisteminden kaynaklanmamaktadır. Literatürden elde edilen araştırma bulgularından farklı olarak; İhracatın ithalat bağımlılığında etkili olmadığını belirtmiştir.

Kundak ve Ayduş (2017) çalışmalarında ithalata bağımlılığın imalat sanayii üzerindeki uzun dönem, kısa dönem ve birim etkileri açısından TÜİK verilerini dinamik panel veri yöntemi ile incelenmiştir. Döviz kurundaki artışın ithalat bağımlılığına neden olduğu belirtmişlerdir. Döviz kurlarındaki artış, kısa vadede ara ve yatırım mallarının yerli malı ile yer değiştirmesine yol açmış; Uzun vadede ithalata bağımlı ülkelerde yatırım ve tüketim malı ithalatı azalırken, ara malı ithalatının arttığı sonucuna varılmıştır.

Dağıstan (2019) araştırmasında toplam dikey uzmanlaşma ve sektörel dikey uzmanlaşma hesaplamaları ile ihracatın ithalata bağımlılığı araştırılmıştır. Dikey uzmanlaşma düzeyi ithal girdilerin ihracat içindeki payını gösterir. Bu düzey 1995 yılında %13,86 iken 2011 yılında %22,29'a yükseldiği ortaya konmuştur. Ayrıca ihracatta kullanılan ithal girdilerin payının arttığı belirtilmektedir. Dikey uzmanlığın en yüksek olduğu sektörler ana metal sanayi ve metal eşya sanayi ile motorlu kara taşıtları ve treyler; diğer ulaşım araçları olarak ifade edilmiştir.

Yükseler (2019), araştırmasında 1985-1998-2012 yıllarına ait girdi-çıktı tabloları ile ithalat bağımlılığını incelemiştir. İhracatın ithalat bağımlılığına ilişkin veriler incelenmiştir. Araştırmada imalat sanayinin ithalat bağımlılığının 1998 yılında %14,8 iken 2012 yılında %21'e yükseldiği belirtilmektedir. 1985-2012 döneminde ihracatta ithal girdi kullanımında artış olmuş; 1985 yılında %14, 1998 yılında %15,1 ve 2012 yılında %29,2 oranında arttığı ortaya çıkmıştır.

Başkol (2016), Cebeci ve Yılmaz (2013), Sönmez (2005), Sönmez (2009), Takım ve Ersungur (2010) tarafından yapılan araştırmada; Dahilde işleme rejiminin ticaret üzerindeki etkileri incelenmektedir. İhracatın ithalata bağımlılığı döviz kuru yardımıyla

araştırılmıştır. Dahilde işleme rejimi ile birlikte ihracatın ithalata bağımlılığının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırma için elde edilen verilerle izlenen yol haritası açıklanmaktadır. Ulaşılan bulguların analiz edilmesi ve yapılan analizlerin veri tablolarına yer verilmektedir. Sonrasında analiz için kullanılan girdi çıktı yöntemi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmada kullanılan temel veri kaynağı TUİK tarafından hazırlanan Türkiye Ekonomisi'ne ait 2012 yılı Girdi-Çıktı (G-Ç) Akım Tablosu'dur. Geçmişten bugüne kadar 1968, 1973, 1979, 1985, 1990, 1996, 1998, 2002 ve 2012 yıllarına ait olmak üzere dokuz tabloya ulaşılmıştır. En son ulaşılan girdi çıktı akım tablosu 2012 yılına ait dokümanlardan oluşmaktadır. Bu bilgiler ışığında, çalışmaya en son yayınlanan 2012 yılına ait girdi çıktı akım tablosu da eklenerek çalışma kapsamı genişletilmiştir.

Çalışmamızın amacı; TUİK'in 2012 yılı girdi çıktı tablosu kullanılarak Türkiye'de endüstrideki ara mal girdilerinde doğrudan ve dolaylı etkilerle ortaya çıkan ihracatın ithalata olan bağımlılığı incelenmiştir.

3.2.1. Girdi-Çıktı Analizi

Endüstriler arası yaklaşım, milli ekonominin yapısal özelliklerini yansıtan bilgileri, belirli bir tekniğe göre, G-Ç tablosu olarak bilinen ve ham verileri kapsayan bir tabloda toplar. Bu tablodan çıkarılan katsayı matrisleri ve ters matris yardımıyla da ekonomik yapıyı analiz eder. Analizin hareket noktası, endüstriler arası yapısal bağınlaşmanın ölçülmesidir (Ersungur, 2005:121).

Genel denge analizinde önemli bir yaklaşım olan Girdi Çıktı Analizi, 1941 yılında Wassily Leontief tarafından ortaya atılmıştır. Leontief, Girdi Çıktı akım tablosunu geliştirerek, bu tablo yardımıyla ekonomideki sektörler arası ilişkileri ortaya koymuş ve yeni üretilmiş malların, kaynakların yeniden tahsisine yaptığı katkı ve bütün arz edenleri ve talep edicileri arasındaki ilişkileri incelemiştir. Basit anlamda girdi çıktı tablosu, herhangi bir bağımsız ekonomik birimin ya da birimlerin kararlarının bütün diğer

kararlarla nasıl karşılıklı etkileşim halinde olacağını gösterir (Köhler, 1986:425-426; Kepenek, 1977:7-8).

Leontief yöntemini ifade ederken, girdi-çıktı tablosu ve bir ülke ekonomisindeki mal ve hizmetlerin belirli bir süre, örneğin bir yıl boyunca akışını tanımlamıştır. Girdi-çıktı analizi, etkileşim olduğunu ve farklı ekonomik sektörlerin teslimat (çıktı) ve satın almalar (girdi) ile birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Leontief, belirli bir ürün verimini (çıktısını) sağlamak için ne kadar üretim faktörünün (girdisinin) kullanılması gerektiği sorusuna da cevap bulmayı amaçlamıştır (Leontief, 1966: 134).

Girdi çıktı analizi, bir ekonomik sistemdeki karmaşık ilişkilerin tamamen incelenmesini mümkün kılan bir tahmin metodudur. Ekonomideki bir endüstrinin çıktısı için talepteki artışın veya azalışın diğer endüstrileri nasıl etkileyeceğini göstermektedir (Ersungur, 2017:169)

Girdi-çıktı analizi, Leontief tarafından geliştirilmiştir. Bu analiz, girdi-çıktı akış tablosuna dayanmaktadır. Bu akış şeması, bir ekonomik sektörün kararları ile diğer tüm sektörlerin kararlarının birbirine bağımlılığını ortaya çıkarmıştır (Köhler, 1986: 426).

3.2.1.1. Girdi-Çıktı Akım Tablosu

Girdi-Çıktı tablosu, bir ekonomideki sektörlerin, bir üretim birimi için diğer sektörlerden ne kadar girdi talep ettiklerini ve ayrıca her sektörün çıktılarının hangi sektörlerde girdi olarak kullanıldığını görmelerini sağlayan bir tablodur (Leontief, 1949: 274).

Girdi-Çıktı akım tablosu, milli ekonominin yapısıyla ilgili istatistiki verilerin, belirli varsayımlar altında ve belli usullere göre kaydedildiği bir tablodur. Girdi-Çıktı akım tablosuna Endüstriler Arası İşlemler Tablosu da denilmektedir (Bocutoğlu, 1990:18).

Girdi-çıktı tablolarında ekonomi içerisinde yer alan sektörlerle ait hesaplar vardır. Tabloda sektörler hem satırda hem de sütunda yer almaktadır. Bir girdi-çıktı tablosunda satırlar bir sektör tarafından üretilen ürünlerin hangi sektörler tarafından talep edildiğini, sütunlar sektörlerin üretimi için gerekli olan girdileri ve bu girdilere yapılan ödemeleri göstermektedir (Tunç, 2004: 25).

Bir girdi- çıktı tablosu incelendiğinde (Ersungur, 1996: 32);

- “n” tane sektörün olduğu bir ekonomide tablodaki her sektör için çıktı ve girdi olmak üzere iki kere yer almıştır.
- Tabloda herhangi bir sektöre ait satırdaki unsurlar sektörün belirli bir dönemdeki üretiminin diğer sektörlerle dağılımını, sütundaki unsurlar ise sektörün sırayla diğer sektörlerden talep ettiği girdi miktarını göstermektedir.
- Tabloda yer alan mallar, ara mallar ve nihai mallar olmak üzere; girdiler de ara (üretilmiş) ve temel girdiler şeklinde ayrılmaktadır.

Girdi çıktı tablolarındaki genel görünüm için aşağıdaki simgelerle gösterilmektedir.

Tablo3.1’de verilen simgelerin anlamları şu şekildedir (Ertürk, 2018:121-122)

Z_i = i malının toplam arzı

X_i = i inci sektörün çıktı düzeyi

M_i = i malı ithalatı

X_{ij} = j endüstrisi tarafından kullanılan i malı

Y_i = Toplam yurt içi nihai talep

W_i = i malının endüstrilerce kullanılan kısmı, yani i malının toplam ara talebi

U_j = j endüstrisinin diğer endüstrilerden satın aldığı toplam ara girdi miktarı

V_j = j endüstrisinin temel girdilere yaptığı ödemeler (veya j sektörünün katma değeri)

I = Yatırım

C = Tüketim

G = Hükümet Harcamaları

E = İhracat

Y = Nihai Talep Toplamı

Tablo3.1” de görüldüğü gibi bir girdi-çıkı tablosu dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar ise (Ersungur, 2017:178);

1. Endüstrilerarası İlişkiler Kesimi

2. Nihai Talep Kesimi
3. Katma Değer Kesimi
4. Nihai Talebe Giden Katma Değer Kesimi“dir.

Tablo 3.1. Girdi-Çıktı Akım Tablosu

Alan endüstriler	Ara talep	Ara Talep Top. W	Nihai Talep	Nihai Talep Toplamı Y	Toplam Arz= Toplam Talep Z	Arz
Veren endüstriler	1 2 ..., j ..., n		Tüketim Yatırım Stok İhracat Değişimi			İmalat Üretim M X
Ara girdiler	$X_{11} X_{12} \dots X_{1j} \dots X_{1n}$	W_1	$C_1 I_1 \Delta S_1 E_1$	Y_1	Z_1	$M_1 X_1$
1	$X_{21} X_{22} \dots X_{2j} \dots X_{2n}$	W_2	$C_2 I_2 \Delta S_2 E_2$	Y_2	Z_2	$M_2 X_2$
2						
...	I. BÖLÜM	...	II. BÖLÜM	...	...	...
i	$X_{i1} X_{i2} \dots X_{ij} \dots X_{in}$	W_i	$C_i I_i \Delta S_i E_i$	Y_i	Z_i	$M_i X_i$
...	...	...	...	...	...	...
n	$X_{n1} X_{n2} \dots X_{nj} \dots X_{nn}$	W_n	$C_n I_n \Delta S_n E_n$	Y_n	Z_n	$M_n X_n$
N Ara Girdiler Toplam	$U_1 U_2 \dots U_j \dots U_n$	$U=W$				
Toplam Girdiler (Katma Değer)	III. BÖLÜM $V_1 V_2 \dots V_j \dots V_n$	V	IV. BÖLÜM $V_C V_I V_{\Delta S} V_E$			
Toplam Üretim	$X_1 X_2 \dots X_j \dots X_n$	X	$C I \Delta S E$	Y	Z	M X

Kaynak: Thirlwall, 1990: 239.

3.2.1.1.1. Endüstrilerarası İlişkiler Kesimi

Bu kesim, Girdi-Çıktı akım tablosunun endojen (endogenous) ya da sistem içi kesimi olarak ifade edilmektedir. Bu kesimde ekonomik sistemde yer alan endüstrilerin birbirleriyle olan ara girdi alışverişleri yer almaktadır (Bocutoğlu, 1990:19).

Bu bölümde bulunan kısımlar, endüstrilerin diğer endüstrilere sağladığı mal miktarından, yani bu endüstrilerin çıktısının diğer endüstrilere giden kısmından oluşur. Sütunlar, endüstrilerin onları üretmek için diğer endüstrilerden talep ettiği ara girdileri temsil eder. Birinci bölümdeki satırlar “i” harfi ve sütunlar “j” ile sembolize edilirken, birinci bölümdeki “X_{ij}” terimi, sektörün “j” ürününden talep ettiği girdi miktarı ile belirtilmektedir. Birinci bölümde herhangi bir satırdaki değerlerin toplamı, “i” sanayisinin üretimi için diğer sanayilerden ara malı talebini ifade etmektedir (Thirlwall, 1990: 238; Ersungur, 1996: 33).

Diğer bir ifade ise, W_i, i endüstrisinin toplamda diğer endüstrilere verdiği ara girdiyi gösterimine göre;

$$W_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} \quad (j=1, \dots, n) \quad 3.1$$

belirtilmektedir.

Bir endüstrinin diğer endüstrilerden üretimini gerçekleştirebilmek için almak zorunda olduğu toplam girdileri;

$$U_j = \sum_{i=1}^n X_{ij} \quad (i=1, \dots, n) \quad 3.2$$

şeklinde gösterilmektedir.

Son olarak, ekonomideki endüstrilerin ara malları için toplam talebinin toplamı, ara girdi satın alımlarının toplamına eşittir. Ancak bu eşitlik endüstriyel bazda geçerli değildir (Bocutoğlu, 1990: 21-22).

Bu şekilde gösterilebilir;

$$U_1 + U_2 + \dots + U_j + U_n = U$$

$$W_1 + W_2 + \dots + W_j + W_n = W$$

Buradan da; U=W ile ifade edilmektedir.

3.2.1.1.2. Nihai Talep Kesimi

Nihai talep kesimi, girdi-çıkıtı akım tablosunun oksojen ya da sistem dışı kesimini oluşturmaktadır. Nihai talep kesimi otonom bir kesim olup, burada yer alan kalemlerin sistem dışında olduğu kabul edilerek veri olarak alınır (Bocutoğlu, 1990:22).

Nihai talep segmentinde, her sektördeki çıktılar için nihai talebin bileşenleri bulunmaktadır (Aydoğu, 2010:25). Bu bölümdeki satır toplamaları, o endüstrinin çıktısına giden nihai talep miktarını temsil eder; tüketim, yatırım, stok değişimleri ve ihracat kalemlerine göre ayrı ayrı gösterilmiştir. Girdi-çıkıtı sisteminde sütun toplamalarının çok önemli olmadığı belirtilmiştir (Ersungur, 1996: 35).

3.2.1.1.3. Katma Değer Kesimi

Girdi-çıkıtı tablosunun III nolu kesimini oluşturan katma değer kesiminde sistem içinde üretilmeyen fakat her endüstrinin üretimini gerçekleştirebilmesi için zorunlu olarak kullandığı üretim faktörleri olan temel girdiler yer almaktadır. Emek, toprak ve sabit sermaye gibi unsurları kapsayan bu faktörlere yapılan ödemeler ücret ve maaşlar, faizler, karlar (Ü), net dolaylı vergiler (T) ve amortismanlar (D) üretim dönemi sonunda yaratılan katma değere eşit olacaktır. Yani endüstrilerin toplam üretimlerden ara mallar için yapılan ödemeler çıktıktan sonra kalan kısım katma değeri ifade eder (Ersungur, 2017:184-185).

3.2.1.1.4. Nihai Talebe Giden Katma Değer Kesimi

Girdi-çıkıtı tablolarının dördüncü bölümünü oluşturan nihai talebe yol açan katma değer segmenti, nihai talep segmentini katma değer segmentine bağlar. Nihai talep segmentine eklenen değer, nihai talebi oluşturan kalemler tarafından kullanılan temel girdileri gösterir. Satırlardaki değerler katma değer segmentiyle, sütunlardaki değerler ise nihai talep segmentiyle ilgilidir. Bu segment, karmaşık yapısı nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de kullanılan girdi-çıkıtı tablolarında yer almamaktadır (Bocutoğlu, 1990:26-28).

Girdi – Çıkıtı modellerinin ardında yatan önemli varsayımlardan birisi de ekonominin uzun dönemde denge durumunda olduğudur. Bu varsayıma bağlı olarak,

hiçbir sektörde aşırı kâr yoktur ve dolayısıyla sektörlerin ürettikleri çıktıların değeri, sektörel üretim maliyetine eşittir. Bu eşitlikten yola çıkılarak, faktör gelirleri yoluyla hesaplanan milli gelirin, harcamalar yoluyla hesaplanan milli gelire eşitliği kolayca gösterilebilir (Aydoğuş, 2010: 32 – 33).

Girdi- çıktı sisteminin formel yapısı ve genel denge denklemi şöyle ifade edilmektedir (Ersungur, 1996: 38- 40).

Z_i = i malı toplam arzı,

M_i = i malı ithalatı,

X_i = j endüstrisi toplam çıktısı (i malı yurt içi üretimi),

X_j = j endüstrisinin satın aldığı ara ve temel girdiler toplamı,

X_{ij} = j endüstrisi tarafından kullanılan i malı girdisi,

Y_i = i endüstrisinin nihai talep toplamı,

W_i = i endüstrisinin ara talep toplamı $\sum_{j=1}^n X_{ij}$,

U_j = j endüstrisinin ara girdi toplamı $\sum_{i=1}^n X_{ij}$,

V_j = j endüstrisinin temel girdiler toplamı (katma değeri) olarak ifade edilir; ekonomide bir malın arz ve talebi dengede olduğunda, i malı için;

Toplam arz= $X_i + M_i$

Toplam talep= $X_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} + Y_i$ (i=1,2,...,n) 3.3

Satırlarla ilgili olarak, i endüstrinin toplam çıktısı (X_i), bu endüstriye yönelen ara (W_i) ve nihai (Y_i) talebin toplamına eşit olmak durumundadır.

Sütunlarla ilgili olarak, herhangi bir j endüstrinin üretim değeri satın aldığı ara (U_j) ve temel (V_j) girdilere yaptığı ödemeler toplamıdır. Yani;

$X_j = \sum_{i=1}^n X_{ij} + V_j$ (i=1,2,...,n) 3.4

olacaktır.

3.3 nolu denklem herhangi bir i endüstrisinin toplam çıktısını yer almaktadır. Bütün endüstrilerin çıktı toplamaları şu şekilde gösterilir:

$\sum_{i=1}^n X_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} + \sum_{i=1}^n Y_i$ 3.5

3.4 nolu denklem sadece j endüstrilerin ara ve temel girdilerinin toplamlarını vermektedir. Bütün endüstrilerinin ara ve temel girdi toplamları ise şu şekilde gösterilebilir:

$$\sum_{j=1}^n X_j = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n X_{ij} + \sum_{j=1}^n V_j \quad 3.6$$

Burada;

$$\sum_{i=1}^n X_i = \sum_{j=1}^n X_j \quad 3.7$$

eşitliğinden hareket ederek;

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} + \sum_{i=1}^n Y_i = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n X_{ij} + \sum_{j=1}^n V_j \quad 3.8$$

yazılabilir.

3.8 nolu denklemin sağ tarafı ekonominin toplam üretimini verir. Tüm endüstrileri dikkate alındığında ara mal talep toplamları ara girdi kullanımlarına eşit olduğuna göre;

$$W=U \text{ ya da } \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n X_{ij} \quad 3.9$$

yazılabilir.

W=U olduğundan;

$$\sum_{i=1}^n Y_i = \sum_{j=1}^n V_j \quad 3.10$$

ya da genel ifadelerle;

$$Y=V$$

sonucuna ulaşılmış olur.

$$V=M+D+T+\ddot{U} \text{ ve } Y=C+I+\Delta S+E \text{ olduğuna göre; } M+D+T+\ddot{U}=C+I+\Delta S+E$$

yazılabilir.

Bir eşitliğin her iki tarafından eşit büyüklükler çıkarılınca eşitlik bozulmaz kuralından hareketle, eşitliğin her iki tarafından ithalat (M) çıkarılırsa;

$$M+D+T+\ddot{U}-M= C+I+ \Delta S+E -M$$

ve buradan;

$$D+T+\ddot{U}= C+I+ \Delta S+E-M \text{ yazılabilir.}$$

3.12 nolu denklem gayrisafi milli hasıla (GSMH) eşitliği açıklanmıştır. Bu eşitliğin sol tarafı gelir yönünden, sağ tarafı da harcamalar yönünden hesaplanmış GSMH büyüklükleri yer almaktadır. Gelir yönünden hesaplanmış GSMH ücretler, maaşlar, kar, (Ü), dolaylı vergiler (T) ve aşınma eskime (D)'yi kapsar. Harcamalar yönünden hesaplanmış GSMH ise; Toplam tüketim harcamaları (kamu+özel) (C) ,toplam yatırım harcamaları (Kamu+özel) (I), stok değişimleri (ΔS) ve dışalem geliri (E-M) 'inden oluşmaktadır. Bu denklem bütün kalemleri kapsadığından aşağıdaki gibi yazabiliriz;

$$GSMH = D+T+\ddot{U}= C+I+ \Delta S+(E-M) \quad 3.13$$

Dolayısıyla, Girdi-Çıktı akım tablosu, milli ekonomide oluşturulan GSMH'yi belirli varsayımlar altında ve belirli usullere göre kaydeden bir tablodur.

3.2.1.2. Girdi Katsayıları ve Girdi Katsayıları Matrisi

Girdi katsayıları, Girdi-Çıktı sisteminde yer alan herhangi bir endüstrinin bir birim çıktı üretebilmek için kullanmak zorunda olduğu ara girdilerin değerini gösterir. Bu katsayılar sektörlerin üretim fonksiyonları ile ilgili olduğu için Girdi-Çıktı akım tablolarındaki endüstrilerin sütunlarını ilgilendirir. Leontief tipi bir üretim fonksiyonu çerçevesinde tanımlanıp, kabul edilmiş olan girdi katsayıları aynı zamanda teknik katsayılar olarak da ifade edilmektedir. Girdi katsayısı, söz konusu endüstrinin o girdiden kullanıldığı değer ya da miktarın, o endüstrinin toplam üretim oranına eşittir (Ersungur, 2017:202).

Bunu şu şekilde ifade etmek mümkündür (Torre, 1993:954; Ersungur, 1996:43):

$$a_{ij}= X_{ij} / X_j \quad 3.14$$

burada;

a_{ij} : Girdi katsayısı,

X_{ij} : i endüstrisinin j endüstrisine girdi olarak sattığı ürünün miktarı ya da değeri,

X_j : j endüstrisinin toplam üretim yer almaktadır.

Genel olarak bir endüstri sadece başka bir endüstrinin girdi ihtiyacının karşılamak için üretim yapmaz. Endüstriden girdi talebinde bulunan başka endüstri dalları da vardır. Dolayısıyla, ekonomideki herhangi bir endüstrinin (örneğin i endüstrisi) tüm diğer

endüstrilere girdi sağlayabilmek için yapacağı üretimi şu şekilde ifade edebiliriz (Divitçioğlu, 1966:9; Savaş, 1983:312).

$$a_{i1}X_1 + a_{i2}X_2 + \dots + a_{in}X_n \quad (i=1,2,\dots,n) \text{ veya} \quad 3.15$$

$$X_i = \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j \quad 3.16$$

Ekonomide yer alan her endüstri için gider açısından girdi katsayıları belirlendikten sonar bu katsayılardan bir matris oluşturulur. Bu matrise girdi katsayıları matrisi denir. Girdi katsayıları matrisi, nihai talepte meydana gelecek otonom bir talep artışının, yöneldiği endüstride yol açacağı doğrudan etkileri gösterir. Toplam girdi katsayılar matrisini, yerli girdi katsayıları matrisi ve ithal girdi katsayıları matrisi olarak iki grupta değerlendirmek mümkündür. Çeşitli endüstrilere ait yerli girdilerin bu endüstrilere ait çıktılar içindeki payı yerli Girdi katsayılarını verirken, çeşitli endüstrilere ait ithal girdilerin bu endüstrilere ait çıktılar içindeki payı da ithal girdi katsayılarını vermektedir. Buna göre toplam girdi katsayıları; $a_{ij}=X_{ij}/X_j$; iken yerli girdi katsayıları $a_{ij}=X_{ij}/X_j$ ve ithal girdi katsayıları da $m_{ij}=m_{ij}/X_j$ şeklinde ifade edilmektedir. Millî ekonominin dışa bağımlılığının ölçülmesinde ithal girdi katsayıları matrisi çok önemli bir analiz aracıdır (Bocutoğlu, 1990:81-84)

Girdi katsayıları matrisi (A), birim çıktının üretimi için gereken minimum ara girdi miktarını gösteren doğrudan girdi katsayılarının miktarından oluşur. Denklemin sol tarafındaki ilk terim birim matris (I) ile çarpılıp X ortak parantez içine alındığında;

$$IX - AX = Y \text{ veya } (I-A)X = Y \text{ eşitliği elde edilir.} \quad 3.18$$

Bu eşitlikten üretim değerlerini veren X vektörünü hesaplamak ve böylece bu vektörden her endüstrinin toplam üretimini (ara mal ve nihai talep toplamaları) okumak mümkündür. Bunun için, denklemin her iki tarafı (I-A)'ya bölünür ya da aynı şey olan (I-A)'nın tersiyle çarpılır. Bu durumda denklem;

$$(I - A)^{-1} (I - A)X = (I - A)^{-1} Y \text{ şeklinde dönüşür.}$$

$$(I - A)^{-1} (I - A) = I \text{ ve } IX = X \text{ olduğundan bu denklemi;}$$

$$X = (I - A)^{-1} Y \text{ olarak yazabiliriz (Bocutoğlu,1990:115; Şatıroğlu,1983:14)}$$

Bu denklemlerde yer alan (I-A) matrisine, G-Ç tekniğinin başlatıcısı olan Wassily Leontief'e izafeten Leontief Matrisi denir. Bunun tersine “(I-A)⁻¹ matrisi” de Ters Leontief Matrisi denilmektedir. (I-A)⁻¹ matrisinin katsayıları r_{ij} ile gösterilir. Leontief matrisi (I-A), endüstrilerin bir birim üretimine olan nihai talebi göstermektedir. Bu matrisin özelliği, ana köşegen elemanlarının değerinin pozitif (+), diğer elemanlarının ise negatif (-) veya sıfır olmasıdır. Ters Leontief matrisi (I-A)⁻¹ ise nihai talep birimi başına endüstrilerin doğrudan, dolaylı ve toplam olarak artırmaları gereken üretim miktarlarını gösterir (Öztürk,1978:24).

3.2.1.3. Ters Leontief Matrisi ve Girdi-Çıktı Analizindeki Yeri

Girdi-Çıktı analizlerinde ters Leontief matrisi, nihai talep artışlarının endüstriler üzerindeki dolaylı ve dolaysız etkilerini belirtir (Şatıroğlu,1983:13).

Ekonomiyi oluşturan endüstrilerden herhangi birinin ürettiği mala karşı nihai talepte meydana gelen bir değişme, sadece nihai talebin yöneldiği malın üretimini değiştirmez, dolaylı olarak diğer endüstrilerin üretimlerini de etkiler. Girdi çıktı modellerinde bu konu ters Leontief matrisiyle kolayca izlenebilmektedir (Ersungur, 2017:206).

Ters Leontief matrisinin herhangi bir j sütunundaki öğelerin toplamı, bu sütun tarafından üretilen mallara yönelik nihai talepteki bir birimlik artışı karşılamak için ekonomiyi oluşturan tüm endüstrilerin ihtiyaç duyduğu üretim artışlarını açıklar (Ersungur, 2017: 209).

Yani; eğer $\Delta Y_j=1$ (j endüstrinin malına olan nihai talep artışı) ise;

$$\Delta X_1 + \Delta X_2 + \dots + \Delta X_n = \sum_{i=1}^n c_{ij} \quad 3.19$$

şeklinde olacaktır.

Ters Leontief matrisindeki herhangi bir I satırındaki elemanların toplamı, ekonomideki bütün endüstrilerin ürettikleri mallara karşı nihai taleplerde 1'er birimlik artış olduğunda söz konusu I endüstrinin yapmak zorunda olduğu üretim artışına eşittir.

Yani, eğer ; $\Delta Y=1$ (her endüstri için nihai talep artışı) ise;

$$\Delta X_i = \sum_{j=1}^n c_{ij} \quad 3.20$$

şeklinde olacaktır (Şatıroğlu, 1983:16-18).

Ters Leontif matrisi, endüstriler arası sisteme karşı duyarlılığı belirtir. Her talep artışı, genellikle her endüstriden aynı etkiyi doğurmaz ya da her endüstrinin nihai talep artışına tepkisi farklıdır. Bu duyarlılık, nihai talep artışlarına bağlı olmakla birlikte, endüstriler arası bir karşılaştırmayı da kapsamakta olup, ters Leontief matrisinden görülebilir. Bu açıdan ters Leontief matrisindeki sütun ve satırlar önem kazanmaktadır. Bu matriste yer alan her sütun toplanıp sonuçlar karşılaştırılırsa, en yüksek değeri veren sütunu belirttiği endüstriye yönelen bir nihai talep artışına, diğer endüstrilere yönelen nihai talep artışlarına oranla endüstriler arası yapıyı daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılır. Bu sütun duyarlılığını ifade eder. Aynı zamanda bir endüstrinin sütun toplamı o sektör ya da endüstrinin gerisel bağlantılarını belirtir. Aynı şekilde, ters Leontief matrisindeki her satır toplanıp, satırlar arasında bir karşılaştırma yapılırsa, en yüksek değeri veren satırın temsil ettiği endüstrinin tüm endüstrilere yönelik eşit miktarlardaki nihai talep artışlarından en çok etkilendiği sonucuna ulaşılır. Bu da satır duyarlılığını ifade eder. Aynı zamanda bir endüstriye ait satır toplamı da önsel bağlantıları belirtir (Ersungur, 2016: 409; Öney, 1987: 136).

3.2.1.4. İthalata Bağımlılık Analizi

Endüstrilerarası yaklaşım, milli ekonominin yapısal özelliklerini yansıtan bilgileri, belirli bir tekniğe göre, G-Ç tablosu olarak bilinen ve ham verileri kapsayan bir tabloda toplamına yer verilir. Bu tablodan çıkarılan katsayı matrisleri ve ters matris yardımıyla da ekonomik yapıyı analiz etmektedir. Analizin hareket noktası, endüstriler arası yapısal bağlaşılanın ölçülmesi ile oluşur (Ersungur, 2005:121). Bu tablolarda belirtilen genel kullanıma ek olarak daha birçok alanda da kullanılmaktadır. Bunlardan biri, ithalat gereksinimlerinin ve nihai talepteki bazı değişikliklerin ödemeler dengesi üzerindeki etkilerinin tahmin edilmesidir (Thirlwall, 1990: 237). İthalatın yapısı ve yerli ve yabancı sanayiler arasındaki ara girdi mübadelesi de bu tablolarda açıklanmaktadır. Bu nedenle, özel bir içe aktarma matrisi kullanmanın mantıklı olması beklenir. Bu matris, yerli ara girdiler gibi yerli sanayiler tarafından kullanılan ithalatlardan oluşmaktadır. İthalat matrisinden türetilen yardımcı bir araç olarak yerli G-Ç tablosuna eklenir ve farklı bir endüstri gibi bir süreçle temsil edilir (Ersungur vd., 2011:3).

Sektörler arası bağımlılık derecesi, sektörlerin ithalata bağımlılık derecesini de açıklamaktadır. Bir ülke ekonomisinin ithalata bağımlılığı sektörler arasındaki korelasyonun düşük olması, yani ileri ve geri bağlantı etkileri ile açıklanmaktadır (İlhan, 2008: 59). Girdi-çıktı analizinin herhangi bir sektörde bir birimlik nihai talep artışı sonucunda ihtiyaç duyulan doğrudan ve dolaylı ithal girdi miktarının hesaplanmasını da sağladığı belirtilmektedir (Yükseler ve Türkan, 2006: 31).

Türkiye'nin G-Ç tablolarından da elde edilebilen bilgilerle oluşturulan ters ithalat matrisleri ekonominin ithalata bağımlılığının ölçülmesini sağlamaktadır. Herhangi bir yıla ait ters ithalat matrisi; o yıla ait ithal girdi katsayıları matrisi ile aynı yılın yerli girdi katsayıları matrisinin tersinin çarpımı ile hesaplanmaktadır. Buna göre;

$$A_t = A_m + A_d \quad 3.21$$

Burada;

A_t : Toplam girdi katsayıları matrisini,

A_m : İthal girdi katsayıları matrisini,

A_d : Yurt içi girdi katsayıları matrisini ifade etmektedir.

Herhangi bir yıla ait ithalat ters matrisi ise;

$R = A_m \cdot [I - A_d]^{-1}$ şeklinde gösterilmektedir.

R = İthalat ters matrisini,

A_m : İthal girdi katsayıları matrisini,

$[I - A_d]^{-1}$: Yurt içi girdi katsayıları ters matrisini

açıklamaktadır. İthalat ters matrisindeki her bir r_{ij} unsuru, j sektörünün çıktısına yönelik nihai talep bir birim arttığında bu talep artışını karşılamak için yapılacak üretim için toplamda ne kadar i malı ithal edileceğini ifade etmektedir (Bocutoğlu, 1990: 153). .

İthalat ters matrisinin sütun toplamaları;

$$R_j = \sum_{i=1}^n r_{ij} \quad (j=1,2,\dots,n) \quad 3.22$$

ithalatta geriye bağ katsayılarını göstermektedir. İthalatın Bağ Katsayıları; Herhangi bir sektöre olan talebin bir birim artması, ilgili sektör ve diğer sektörlerin yapacağı ithalat anlamına gelmektedir. Herhangi bir sektör için belirli bir zaman diliminde toplam sütun değerindeki artış, ilgili sektörün girdiler açısından ithalata bağımlılığının arttığını, tersi durum ise ithalata bağımlılığın azaldığını ortaya koymaktadır (Kalkınma Bankası, 2013: 205).

İthalat ters matrisinin satır toplamaları ise;

$$R_i = \sum_{j=1}^n r_{ij} \quad (i=1,2,\dots,n) \quad 3.23$$

ithalatta ileriye bağ katsayılarını göstermektedir. İthalatın ileri bağlantı katsayıları; Tüm sektörlerde nihai mal talebi bir birim arttığında, bu talep artışını karşılamak için toplamda kaç sektör I üretim malı ithal edilmesi gerektiğini açıklar. Belirli bir zaman diliminde herhangi bir sektöre ait satır toplamalarının değerindeki artış, ithal edilecek mallarda artış yani ithalata bağımlılık derecesinde artış, tersi durumda ise azalış anlamına gelmektedir (Çivi ve Çakır, 2000: 2).

3.3. BULGULAR

Türkiye’de Günümüze kadar TÜİK tarafından dokuz girdi-çıktı tablosu yayınlanmıştır. Bunlar 1968, 1973, 1979, 1985, 1990, 1996, 1998, 2002, 2012 yılı girdi-

çıktı tablolarıdır. Son olarak yayınlanan 2012 yılı girdi-çıktı tablosu 64 sektörden oluşmaktadır.

Aşağıda Tablo 3.2 de 2012 yılı Türkiye girdi-çıktı tablosu gösterilmiştir.

Tablo 3.2. 2012 Yılı Türkiye Girdi-Çıktı Tablosunda Yer Alan Sektörler

Sektör No	CPA Kod	Sektör Adı
01	A01	Tarım ve avcılık ürünleri ve ilgili hizmetler
02	A02	Orman ürünleri ve ilgili hizmetler
03	A03	Balık ve diğer balıkçılık ürünleri; su ürünleri; balıkçılık için destekleyici hizmetler
04	B	Madencilik ve Taş ocakçılığı
05	C10-C12	Gıda, içecekler ve tütün ürünleri
06	C13-C15	Tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler
07	C16	Kereste, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır ve örme malzemesinden (saz, saman vb.) ürünler
08	C17	Kâğıt ve kâğıt ürünleri
09	C18	Basım ve kayıt hizmetleri
10	C19	Kok ve rafine petrol ürünleri
11	C20	Kimyasallar ve kimyasal ürünler
12	C21	Temel eczacılık ürünleri ve müstahzarları
13	C22	Kauçuk ve plastik ürünler
14	C23	Diğer metalik olmayan mineral ürünleri
15	C24	Ana metaller
16	C25	Fabrikasyon metal ürünler, makine ve ekipmanlar hariç
17	C26	Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler
18	C27	Elektrikli teçhizat
19	C28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar
20	C29	Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)
21	C30	Diğer ulaşım araçları
22	C31-C32	Mobilya ve diğer mamul eşyalar
23	C33	Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı
24	D35	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme
25	E36	Doğal su; suyun arıtılması ve temini hizmetleri
26	E37-E39	Kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atığın toplanması, işlenmesi ve bertarafı; maddelerin geri kazanımı; iyileştirme hizmetleri ve diğer atık yönetimi hizmetleri
27	F	İnşaatlar ve inşaat işleri
28	G45	Toptan ve perakende ticaret ile motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarım hizmetleri
29	G46	Toptan ticaret, motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç
30	G47	Perakende ticaret (motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)
31	H49	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı hizmetleri
32	H50	Suyolu taşımacılığı hizmetleri
33	H51	Hava yolu taşımacılığı hizmetleri
34	H52	Depolama ve destek hizmetleri, taşımacılık için
35	H53	Posta ve kurye hizmetleri
36	I	Konaklama ve yiyecek hizmetleri

Tablo 3.2. (Devamı)

37	J58	Yayıncılık hizmetleri
38	J59-J60	Sinema filmi, video ve televizyon programı yapımcılık hizmetleri, ses kaydı ve müzik yayımlama; programcılık ve yayıncılık hizmetleri
39	J61	Telekomünikasyon hizmetleri
40	J62-J63	Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili hizmetler; bilgi hizmetleri
41	K64	Finansal hizmetler (sigorta ve bireysel emeklilik hariç)
42	K65	Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç
43	K66	Finansal hizmetler ile sigorta hizmetlerine yardımcı hizmetler
44	L68B	Gayrimenkul hizmetleri
45	L68A	Kendi konutunda ikamet edenler için izafi kira
46	M69-M70	Hukuk ve muhasebe hizmetleri; idare merkezi hizmetleri; idari danışmanlık hizmetleri
47	M71	Mimarlık ve mühendislik hizmetleri; teknik test ve analiz hizmetleri
48	M72	Bilimsel araştırma ve geliştirme hizmetleri
49	M73	Reklamcılık ve pazar araştırması hizmetleri
50	M74-M75	Diğer mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler; veterinerlik hizmetleri
51	N77	Kiralama ve leasing hizmetleri
52	N78	İstihdam hizmetleri
53	N79	Seyahat acentesi, tur operatörü, diğer rezervasyon hizmetleri ve ilgili hizmetler
54	N80-N82	Güvenlik ve soruşturma hizmetleri; bina ve çevre düzenleme (peyzaj) hizmetleri; büro yönetimi, büro destek ve diğer iş destek hizmetleri
55	O84	Kamu yönetimi ve savunma hizmetleri; zorunlu sosyal güvenlik hizmetleri
56	P85	Eğitim hizmetleri
57	Q86	İnsan sağlığı hizmetleri
58	Q87-Q88	Yatılı bakım hizmetleri; barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler
59	R90-R92	Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence hizmetleri; kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler; kumar ve müşterek bahis hizmetleri
60	R93	Spor hizmetleri ile eğlence ve dinlence hizmetleri
61	S94	Üye olunan kuruluşlar tarafından verilen hizmetler
62	S95	Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımına ilişkin hizmetler
63	S96	Diğer kişisel hizmetler
64	T	Ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hane halklarının hizmetleri

Kaynak: TÜİK, Girdi-Çıktı Tabloları, 2021

Çalışmayı kapsayan 2012 yılına ait veriler 3.19 ile 3.20 denklemlere uygulanmış ve elde edilen ters Leontief matrisinin sütun ve satır toplamaları aşağıdaki 3.3 ve 3.4 tabloda açıklanmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi, ters Leontief matrisinin herhangi bir j sütunundaki öğelerin toplamı, ekonomiyi oluşturan tüm endüstrilerin bu sütun tarafından üretilen

mallara yönelik nihai talepteki bir birimlik artışı karşılamak için ihtiyaç duyduğu üretim artışlarını gösterir (Ersungur, 2005: 154).

Aşağıda verilen Tablo 3.3’de, 2012 yılı verilerinde Türkiye ekonomisindeki geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk on sektör şunlardır: ‘ motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) ‘, ‘kauçuk ve plastik ürünler’, ‘kimyasallar ve kimyasal ürünler ‘, ‘elektrikli teçhizat ‘, ‘ kağıt ve kağıt ürünleri ‘, ‘ana metaller ‘, ‘kok ve rafine petrol ürünleri ‘, ‘ bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler ‘, ‘başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar ‘, ‘ elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme ‘dir.

Tablo 3.3. Ters Leontief Matrisleri Sütun Toplamları (Geriye Bağlantı Etkileri)

No	Sek. No	SEKTÖRLER	SÜTUN TOP
1	20	Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)	6,62594
2	13	Kauçuk ve plastik ürünler	6,13944
3	11	Kimyasallar ve kimyasal ürünler	5,89962
4	18	Elektrikli teçhizat	5,77310
5	8	Kağıt ve kağıt ürünleri	5,29071
6	15	Ana metaller	5,14722
7	10	Kok ve rafine petrol ürünleri	5,04043
8	17	Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler	5,02148
9	19	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar	4,94619
10	24	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	4,73308

Kaynak: 2012 yılı TÜİK Girdi-Çıktı tablosundan yararlanarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.3 bakıldığında sütun toplamları içinde en yüksek değer 6,62594 ile motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) sektörüne aittir. Buna göre bu sektöre yönelen nihai talep diğer sektörlerle yönelen nihai talebe oranla endüstriler arası yapıyı daha fazla etkilemektedir. Yani bu sektör nihai talebindeki bir birim artışı karşılamak için tüm sektörlerde 6,62594 birimlik bir üretim artışı gerekli olacaktır.

Ters Leontief matrisindeki herhangi bir I satırındaki elemanların toplamı, ekonomideki bütün endüstrilerin ürettikleri mallara karşı nihai taleplerde 1’er birimlik artış olduğunda söz konusu I endüstrinin yapmak zorunda olduğu üretim artışına eşittir (Ersungur, 2017:209).

Aşağıda verilen Tablo 3.4’den görüleceği gibi, 2012 yılı verilerine göre Türkiye ekonomisinde ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk on sektör şunlardır: ‘ Madencilik ve

Taşocakçılığı ‘, ‘kimyasallar ve kimyasal ürünler ‘, ‘ana metaller ‘, ‘Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme ‘, ‘kok ve rafine petrol ürünleri ‘, ‘kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atık yön. Hizm.‘, ‘kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı hizmetleri ‘, ‘toptan ticaret, motorlu kara taşıtları ve motosiklet hariç ‘, ‘kağıt ve kağıt ürünleri ‘, ‘depolama ve destek hizmetleri, taşımacılık için ‘dir.

Tablo 3.4. Ters Leontief Matrisleri Satır Toplamları (İleriye Bağlantı Etkileri)

No	Sek. No	SEKTÖRLER	SATIR TOP
1	4	Madencilik ve Taş ocakçılığı	21,09851
2	11	Kimyasallar ve kimyasal ürünler	20,39368
3	15	Ana metaller	8,79894
4	24	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	7,93131
5	10	Kok ve rafine petrol ürünleri	7,49366
6	26	Kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atık yön. Hizm.	7,34458
7	31	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı hizmetleri	7,03694
8	29	Toptan ticaret, motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç	5,37709
9	8	Kağıt ve kağıt ürünleri	4,51029
10	34	Depolama ve destek hizmetleri, taşımacılık için	3,62562

Kaynak: 2012 yılı TÜİK Girdi-Çıktı tablosundan yararlanarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.4 bakıldığında satır toplamları içinde en yüksek değer 21,09851 ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörüne aittir. Buna göre madencilik ve taş ocakçılığı sektörü nihai talep artışları karşısında en çok duyarlı olan sektördür. Tüm sektörlerde nihai talep bir birim arttığında bu artışı karşılamak için madencilik ve taş ocakçılığı üretimini 21,09851 birim arttırması gerekmektedir.

Çalışmayı kapsayan 2012 yılına ait veriler 3.22 ile 3.23 denklemlere uygulanmış ve elde edilen ters ithalat matrisinin sütun ve satır toplamları aşağıdaki 3.5 ve 3.6 tabloda gösterilmiştir.

Ters ithalat matrisinin sütun toplamları, j sanayi malı için nihai talep bir birim arttığında, doğrudan ve dolaylı olarak tüm sanayilerin çıktıları için ithalat gereksinimlerinin toplamını temsil eder. Başka bir deyişle, j endüstrisinin bir birim daha üretmek için tüm endüstrilerden satın alacağı ithal girdi miktarının toplamıdır. Bu toplam, sanayilerin ithalatı geriye bağlantı etkilerini açıklamakta ve değer arttıkça ekonominin ithalata bağımlılığının arttığını, tersi durumda ise ithalata bağımlılığın azaldığını göstermektedir (Ersungur ve Kızıltan, 2010:269).

Aşağıda verilen Tablo 3.5’de görüleceği gibi, 2012 yılı verilerine göre Türkiye ekonomisinde geriye bağlantı etkisi en yüksek ilk on sektör sıralaması: ‘‘kok ve rafine petrol ürünleri’’, ‘‘motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)’’, ‘‘kimyasallar ve kimyasal ürünler’’, ‘‘kauçuk ve plastik ürünler’’, ‘‘ana metaller’’, ‘‘elektrikli teçhizat’’, ‘‘elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme’’, ‘‘kağıt ve kağıt ürünleri’’, ‘‘bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler’’, ‘‘başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar’’dır. Geri bağlantı etkileri yüksek olan bu sektörler diğer sektörlerden girdi talebinde bulunarak ekonominin uyarılması ve canlanmasına katkı sağlamıştır (Ersungur vd., 2011:5)

Tablo 3.5. Ters İthalat Matrisleri Sütun Toplamları (Geriye Bağlantı Etkileri)

No	Sek. No	SEKTÖRLER	SÜTUN TOP
1	10	Kok ve rafine petrol ürünleri	0,86780
2	20	Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)	0,69963
3	11	Kimyasallar ve kimyasal ürünler	0,65980
4	13	Kauçuk ve plastik ürünler	0,65714
5	15	Ana metaller	0,62306
6	18	Elektrikli teçhizat	0,61570
7	24	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	0,57110
8	8	Kağıt ve kağıt ürünleri	0,56571
9	17	Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler	0,53196
10	19	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar	0,51339

Kaynak: 2012 Yılı TÜİK Girdi-Çıktı tablosundan yararlanarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.5 bakıldığında sütun toplamları içinde en yüksek değer 0,86780 ile ‘‘kok ve rafine petrol ürünleri’’ sektörüne aittir. Geri bağlantı etkisi en yüksek olan bu sektör üretiminde meydana gelecek her birim artış, girdi sağlayan diğer endüstrilerde de üretim artışına sağlamaktadır. Bundan dolayı, bu sektörün ve ona girdi temin eden sektörlerin ülke içerisinde gelişiminin sağlanması bakımından önem arz etmektedir.

Ters ithalat matrislerinin satır toplamları, her bir endüstrinin toplam üretimi bir birim artırmak için diğer endüstrilere satmak zorunda olduğu ürünlerin toplamını ve ithal girdi kullanımındaki azalmayı temsil eder. Üretimdeki artış, o sektörün dışa bağımlılığının azalması olarak açıklanmaktadır (Ersungur vd., 2011:5).

Tablo 3.4’de bakıldığında, 2012 yılı verilerine göre Türkiye ekonomisinde ileriye bağlantı etkisi en yüksek ilk on sektör sıralaması: ‘‘ Madencilik ve Taşocakçılığı’’,

“kimyasallar ve kimyasal ürünler “, “kok ve rafine petrol ürünleri “, “ana metaller “, “kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atık yön. Hizm.“, “kağıt ve kağıt ürünleri”, “Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler “, “başka yerlerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar “, “elektrikli teçhizat“, “motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) “’dir.

Tablo 3.6. Ters İthalat Matrisleri Satır Toplamları (İleriye Bağlantı Etkileri)

No	Sek. No	SEKTÖRLER	SATIR TOP
1	4	Madencilik ve Taşocakçılığı	4,39700
2	11	Kimyasallar ve kimyasal ürünler	3,06848
3	10	Kok ve rafine petrol ürünleri	1,30459
4	15	Ana metaller	1,22502
5	26	Kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atık yön. Hizm.	1,06713
6	8	Kağıt ve kağıt ürünleri	0,78301
7	17	Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler	0,58057
8	19	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar	0,48320
9	18	Elektrikli teçhizat	0,45678
10	20	Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)	0,37588

Kaynak: 2012 Yılı TÜİK Girdi-Çıktı Tablosundan yararlanarak hesaplanmıştır.

İleri bağlantı etkilerinde yüksek sektör, diğer sektöre yoğun olarak kullanılan girdileri sunan sektördür ve ülke dışı kaynaklara olan bağımlılığı azaltma bakımından önemli olduğu vurgulanmaktadır. Araştırma sonucu göre; Tablo 3.6 bakıldığında satır toplamları içinde en yüksek değer 4,39700 ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörüne aittir. İleri bağlantı etkisi en yüksek olan bu sektör büyük oranda dışa bağımlı durumdadır.

SONUÇ

Küreselleşmenin sonucu olarak dünyanın tek bir pazar haline gelmesi ve ticarete getirilen kısıtlamaların ortadan kaldırılması ülkeleri sadece yurtiçi pazar için üretimde bulunma yerine dış pazarlar için üretimde bulunma ve bu üretimi dünya pazarlarına satabilme avantajını getirmiştir. Ülkeleri ithal ikameci politikalardan ihracata yönelik politikalara geçişi zorlayan temel faktörler; döviz gelirlerini artırmak, dünya ticaretinden daha fazla pay almak, ekonomik büyümeyi sürekli hale getirmek, dünya piyasaları ile daha fazla bütünleşmek ve tüm bunların sonucu olarak ülke refahını yükseltmektir. Ancak dışa açık ekonomi politikalarını uygulayan her ülkede bu beklentiler gerçekleşmemiştir. Çin, G. Kore gibi bir kısım ülkeler dışa açılma sayesinde ihracatlarını artırıp dünya ticaretinden daha fazla pay alırken başka ülkelerde ithalatın artıp daha fazla dış ticaret ve cari açık verdikleri görülmüş, bu tür ülkelerin döviz ihtiyacı daha fazla yükselmiştir.

Günümüzde ithalatın artmasının sebeplerinden biri ihracatın ithalata olan bağımlılığın artmasıdır. Teknoloji ve lojistik sistemlerinin gelişmesi üretimde ithal girdilere olan bağımlılığı artırmıştır. İhracat ne kadar artarsa artsın ithal girdilere olan bağımlılıktan dolayı ithalatta artmaktadır. Üretimi ve ihracatı ithalata bağımlı ülkelerde dış ticaret açığı, özellikle de ara malı dış ticaret açığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Özellikle döviz kurunun düşük seyrettiği dönemlerde aramalı ithalatının artması dış ticaret açığını daha da artırmıştır. Durum böyle olunca ihracat yapmak için bile ithalat yapma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ekonomisi 1980'den sonra birçok yapısal değişime uğrayarak dışa açık politikalar benimsemeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da dış ticaret verilerinde hızlı artışlar olmuştur. Fakat döviz kurunun düşük seyretmesi sebebiyle ara malı ithalatı artmış buda Türkiye ekonomisinin ithalata olan bağımlılığını giderek artırmıştır. Sonuç olarak ihracat yaparken ithalat da arttığı için dış ticaret sorunu gündeme gelmiştir. Türkiye gibi ekonomik büyümesi ve ihracatı ithalata bağımlı olan ülkelerde hangi sektörlerde ve ne ölçüde ithal girdi bağımlılığının yaşandığı literatürün temel tartışma konularından biri olmuştur.

Sektörler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için Girdi-Çıktı tabloları geliştirilmiştir. Tabloda, sektörlerin karşılıklı olarak birbirlerinden aldıkları ve verdikleri mal akımları yer almaktadır. Türkiye'de ise 1980'den sonra Girdi-Çıktı analizi

yöntemiyle ihracatın ithalata olan bağımlılığı sektörel bazda belirlenmeye başlamıştır. Bu çalışmada Türkiye’de dış ticaretin ithal girdi bağımlılığı incelenmiştir.

2012 yılı Girdi-Çıktı tablosundan yararlanılarak elde edilen ters ithalat matrislerinin sütun toplamaları (doğrudan geri bağlantı katsayısı) incelendiğinde en yüksek geri bağlantı katsayısı 0,86780 ile Kok ve Rafine Petrol Ürünleri sektörüne aittir. Bu değer, Kok ve Rafine Petrol Ürünleri sektörünün çıktısına olan talebin bir birim artması durumunda geride onu besleyen sektörlerin çıktılarına olan ithalat ihtiyacının 0,86780 olduğu anlamına gelir ve Kok ve Rafine Petrol Ürünleri sektörünün dış girdi bağımlılığı derecesini belirtir. Kok ve Rafine Petrol Ürünleri sektörünü sırasıyla 0,69963 katsayısı değeriyle Motorlu Kara Taşıtları, Treyler (Römork) Ve Yarı Römork sektörü, 0,65980 katsayısı değeriyle Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler sektörü, 0,65714 katsayısı değeriyle Kauçuk ve Plastik Ürünler sektörü, 0,62306 katsayısı değeriyle Ana Metaller sektörü takip etmektedir. Bu sektörler ülke ekonomisi açısından canlandırıcı sektörler olarak düşünülebilir. Bu sektörlerin üretiminde meydana gelecek her birim artış o sektöre girdi sağlayan diğer sektörlerde de üretim artışına neden olacaktır. Bu nedenle bu sektörlerin ve ona girdi sağlayan diğer sektörlerin ülke içerisinde gelişiminin sağlanması oldukça önemlidir. Kok ve Rafine Petrol Ürünleri sektörünün yüksek geri bağlantı katsayısına sahip olmasındaki sebep sanayileşme ile beraber artan enerji ihtiyacıdır. Bu enerji ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla çıkarılan enerji maddelerinin işlenmesi için kullanılan girdilerin ithal edilmesi, bağımlılığı artırdığı söylenebilir. Bu bağımlılığı azaltmak için gerekli çalışma ve yatırımların yapılması gerekmektedir. Ayrıca AB’nin enerji için eylem planları ve politikaları takip edilerek Türkiye’ye özgü çözümler geliştirilebilir. Teknoloji ile birlikte yerli kaynak kullanımını artırarak yerli üretimin artırılması gerekmektedir.

Ters ithalat matrislerinin satır toplamaları (doğrudan ileri bağlantı katsayısı) incelendiğinde en yüksek ileri bağlantı katsayısı 4,39700 ile Madencilik ve Taşocakçılığı sektörüdür. Bu değer, tüm sektörlerin çıktılarına olan son talep bir birim arttığında bu artışı karşılayabilmek maksadıyla yapılacak üretim için 4,39700 Madencilik ve Taş Ocakçılığı sektörü çıktısı ithalatına ihtiyaç duyulmaktadır. Madencilik ve Taşocakçılığı sektörünü sırasıyla 3,06848 katsayısı değeriyle Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler sektörü, 1,30459 katsayısı değeriyle Kok ve Rafine Petrol Ürünler sektörü, 1,22502 katsayısı değeriyle Ana Metaller, 1,06713 katsayısı değeriyle Kanalizasyon hizmetleri sektörü

takip etmektedir. Türkiye maden kaynakları ve çeşitliliği açısından zengin bir ülkedir. Ancak Türkiye bu avantajı yeterince kullanamamaktadır. Kaynakların yeterince değerlendirilip geliştirilememesinin nedeni bu sektöre olan yatırımların yetersizliğidir. Sektörün özelleştirilmesi ile beraber taşıdığı risklerden dolayı maden aramaları ve üretimler azalmaya başlamıştır. Bundan dolayı üretim ve ihracat için gerek duyulan madenler yurt dışından temin edilerek maden ve taşocakçılığı sektöründe girdi bağımlılığını artırmıştır. Bu bağımlılığı azaltmak için gerekli yatırımların yapılması gerekmektedir. Ayrıca doğru ekonomik politika ve stratejiler belirlenerek ekonomik yapının yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, A. S. (1996). "Yeni Dış Ticaret Teorileri". *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 71-99.
- Alpay, Y., & Alkin, E. (2019). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi*. İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.
- Arzova, S. B. (2006). *İhracat Hakkında Herşey*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arzova, S. B. (2009). *İthalat Hakkında Herşey*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Aslan, F. (2017). "Tarihsel Süreç İçerisinde Sanayi Devriminin Temel Dinamikleri". *TURAN-SAM*, 9(33), 355-360.
- Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006). "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.
- Aydın, F., Saygılı, H., Saygılı, M., & Yılmaz, G. (2010). *Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Aydoğuş, O. (2010). *Girdi-Çıktı Modellerine Giriş* (3 b.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Bakkalcı, C., & Argın, N. (2011). "Dış Ticaretin Ücretler Yoluyla Emek Piyasaları'na Etkileri". *Çalışma ilişkileri Dergisi*, 2(1), 90-112.
- Başkol, M. O. (2016). "Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığının Dahilde İşleme Rejimi Açısından Analizi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2-18.
- Bayraktutan, Y. (2013). "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 175-186.
- Berksoy, T. (1994). *Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Biber, A. E. (2012). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bocutoğlu, E. (1990). *Endüstrilerarası İktisat, Teori ve Türkiye Uygulamaları*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi ve Düşünceler Tarihi*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Buluş, A. (2003). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*. Konya: Tablet Kitabevi.

- Bulut, C. (2006). *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Chenery, H. B., & Clark, P. G. (1965). *Endüstrilerarası İktisat*. (C. Çınar, Çev.) Ankara: O.D.T.Ü. İdari İlimler Fak. Yayınları.
- Çalışkan, Ö. (2009). *Türkiye AB Ticaretinde Endüstri-İç Ticaret ve Gümrük Birliği Sonrası Gelişmeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çivi, H., & Çakır, M. (2000). "Türkiye'de İmalat Sanayinin Dışa Bağımlılığı". *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1), 1-9.
- Deveci, A. (2020, 10 27). *Dış Ticarete Giriş ve Temel Esaslar*. Slideplayer: <https://slideplayer.biz.tr/slide/1979427/> adresinden alındı
- Divitçioğlu, S. (1966). *Antalya Bölgesi Girdi Çıktı Analizi*. İstanbul: Sermat Matbaası.
- Dura, C. (2000). "Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-16.
- Dündar, D., & Bakova, R. (2010). *Türkiye Ekonomisinde Net Hata ve Noksanlıklar*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Ekodialog (27.10.2020). *Ülkeleri Dış Ticarete İten Nedenler*. Ekodialog.com: https://www.ekodialog.com/uluslararası_ekonomi/dis_ticarete_yonelmanin_nedenleri.html (Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- Ersungur, M. (2017). *İktisadi Planlama*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ersungur, Ş. M. (1996). *Erzurum Alt Bölgesi Girdi-Çıktı Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersungur, Ş. M. (2005). *Bölgesel İktisat*. Erzurum: İ.İ.B.F.Z.F. Fındıkoğlu Araştırma Merkezi, Yayın No:219.
- Ersungur, Ş. M. (2016). *Bölgesel İktisat, Teori, Politika ve Uygulama* (4 b.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ersungur, Ş. M., & Kızıltan, A. (2007). "Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 267-278.

- Ersungur, Ş. M., Çelebi Boz, F., & Çınar, Ö. (2017). "Türkiye İle BRICS Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemi İle Bir Analiz". *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 395-412.
- Ersungur, Ş. M., Ekinci, E. D., & Takım, A. (2011). "Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılıktaki Bir Değişme: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1-11.
- Ertürk, M. (2018). *Türk Turizm Sektörünün Ekonomik Etkilerinin Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fırat, A., & Gökbayrak, F. (2016). *Dış Ticaret Teorisi ve Türkiye'de Dış Ticaret Politikaları*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Gökgöz, A., & Şeker, A. (2014). *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi*. Dora Yayıncılık.
- Günay, E., Türkmen, S., & Özbek, S. (2018). "İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrazi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 41-65.
- İçke, M. A. (27.10.2020). *Uluslararası İktisadi İlişkiler*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi: http://auzeftkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kamuy%C3%B6netimi_ue/uaiktsistem.pdf (Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- İlhan, B. (2008). *Türk İnşaat Sektörünün Girdi- Çıktı Analizi ve İthalata Bağımlılığı*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- İnamoğlu, Y. (2020). "Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi". *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1-18.
- İnançlı, S., & Konak, A. (2011). "Türkiye'de İhracatın İthalata Olan Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 343-362.
- Kafadar, T. (2002). *Stratejik Dış Ticaret Politikaları ve Teknoloji Transferi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kahraman, A. (2014). *Dış Ticaret İşlemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Karluk, R. S. (2013). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Kaya , F., & Turguttopbaş, N. (2012). *Dış Ticaret İşlemleri* (1 b.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kaymakçı, O. (2012). "Ekonominin Küreselleşmesi ve Dış Ticaret Teorileri". *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*.
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. (1977). *Türkiye İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı (1963-1973)*. Ankara: ODTÜ, İdari İlimler Fakültesi Yayını.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Konya Ticaret Odası. (29.09.2020). Etüd Araştırma Servisi: (<http://www.kto.org.tr/d/file/offset-uygulamalari.pdf> (Erişim Tarihi: 29.09.2020)).
- Köhler, H. (1986). *Intermediate Microeconomics: Theory and Applications*. New York: Foresman and Company.
- Leontief, W. (1949). Structural Matrices of National Economics. *Econometrica*, 273-282.
- Leontief, W. (1966). *Input-Output Economics*. Oxford: Oxford University Press.
- Ölmezoğulları, N. (2008). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Öney, E. (1987). *İktisadi Planlama* (5 b.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Özçam, M. (2004). *Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye*. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu.
- Özkale, L., & Kayalica, Ö. (2008). "Dış Ticaretin Yapısal Değişimi". (G. E. Arslan, Dü.) *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, 355-382.
- Öztürk, A. (1978). *Bölgesel Girdi-Çıktı Analizi, Doğu Anadolu Bölgesi Uygulama*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Öztürk, N. (2003). "Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar". *Öneri Dergisi*, 109-126.
- Peker, H. S. (2015). "Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Bir Karşılaştırma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1-12.

- Pıçak, M., Yılmaz Genç, S., & Kadah, H. (2019). "İktisat Metodolojisinin Evriminde Fizyokratların Rolü". *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi*, (s. 142-154).
- Resmi Gazete. (19.09.1996). *İhracı Yasak ve Ön izne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ*(22762). Resmi Gazete. <https://ticaret.gov.tr/data/5b87071513b8761450e18dfd/%C4%B0hrac%C4%B1%20Yasak%20ve%20%C3%96n%20%C4%B0zne%20Ba%C4%9Fl%C4%B1%20Mallara%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Tebli%C4%9F%20dercedilmi%C5%9F%2019.07.2020.docx> (Erişim Tarihi: 25.09.2020).
- Resmi Gazete. (2008, 07 12). *Bedelsiz İhracata İlişkin Tebliğ, 2008/2(26934)*. Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/07/20080712-13.htm> (Erişim Tarihi: 18.09.2020).
- Rönesans Değişim ve Yönetişim Bilimleri Enstitüsü. (15.19.2020). Rönesans Değişim ve Yönetişim Bilimleri Enstitüsü: <http://www.rdbe.com.tr/disticaret/mevzuatlar/IHRACAT.htm> (Erişim Tarihi: 15.09.2020).
- Savaş, V. (1983). *İktisadi Analiz*. İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., & Hamsici, T. (2010). *Türkiye İmalat Sanayiinin İmalat Yapısı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Serin, N. (2001). "Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası". (A. Şahinöz, Dü.) *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, 305-321, 305-306.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulamalar*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (Geliştirilmiş 16 b.). İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sönmez, M. (22.12.2020). Ekonomi, Politika, Medya: <http://mustafasonmez.net> (Erişim Tarihi: 22.12.2020)

- Şahin, H. (2009). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu* (10 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şatıroğlu, K. (1983). *Planlama ve Programlama Teknikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F Yayınları.
- Şenol, C. (2007). "Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme". *Gümrük Dünyası Dergisi*(54), 30-37.
- Şentürk, C. (2007). *Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme Üzerine Bir İnceleme: Türkiye'de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (25.09.2020). İhracı Kayda Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ, Tebliğ No: İharacat 2006-7: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10371&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 25.09.2020)
- T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (24.12.2020). İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Programı: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/02Ithalata_Olan_Bagimlilikin_Azaltilmasi_Programi.pdf (Erişim Tarihi: 24.12.2020).
- T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (12.09.2021). Türkiye'de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı: , <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021488947-36394c03-3282/> (Erişim Tarihi: 12.09.2021)
- T.C Ticaret Bakanlığı (12.02.2020). Dahilde İşleme Rejimi: <https://ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/dahilde-isleme-rejimi> (Erişim Tarihi: 12.02.2020)
- Takım, A. (2010). "Türkiye'de İhracat ile Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 315-330.
- Takım, A. (2015). *Uluslararası Ticarete Giriş: Kavram, Teori, Politika ve Uygulama*. Bursa: Ekin Basın Yayın.

- Takım, A., & Ersungur, Ş. M. (2011). "Dahilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 289-305.
- TCMB Merkezin Güncesi*. (12.02.2020). İthal Girdi Kullanımında Durum Tespiti ve Farklı Bakış Açıları: <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/ithal-girdi-kullaniminda-durum-tespiti-farkli-bakis-acilari> (Erişim Tarihi: 12.02.2020)
- Tesbi, M. A. (2001). *Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Bu Yana Dış Ticaret Politikalarımızın ve Dış Ticaretimizin Gelişimi*. tarim.gen: <https://www.tarim.gen.tr/tesbi/79.htm> (Erişim Tarihi: 16.01.2021).
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminde İktisat Tarihi* (3 b.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Thirlwall, A. P. (1990). *Growth and Development*. London: McMillan Education Ltd.
- TİM* (2020a). İharacı Ön İzne Tabi Olan Mallar: <https://tim.org.tr/tr/default> (Erişim Tarihi: 12.03.2021).
- TİM* (2020b). İhracat Türleri: <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rehberi-ihracat-turleri> (Erişim Tarihi: 14.03.2021)
- TİM* (2020c). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2014: [https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Ekonomi_ ve_Disticaret_ Raporu_2014_IOS.pdf](https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Ekonomi_ve_Disticaret_Raporu_2014_IOS.pdf) (Erişim Tarihi: 14.03.2021)
- Topuz, H., & Coşkun, A. E. (2018). "Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi". *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 672-685.
- Torre, A. (1993). "Sur La Signification Theorique Du Modele D'offre Multisectoriel". *Revue Econom.*, 44(5), 951-970.
- Toruk, İ. (2005). "Türkiye'de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyoekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 493-508.

- TUIK* (2020a). Ülkelere Göre Yıllık İhracat: <https://data.tuik.gov.tr/tr/main-category-sub-categories-sub-components2/#/> (Erişim Tarihi: 10.04.2021)
- TUIK* (2020b). Ülkelere Göre Yıllık İthalat: <https://data.tuik.gov.tr/tr/main-category-sub-categories-sub-components2/#/> (Erişim Tarihi: 10.04.2021)
- TUIK* (2020c). Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri: <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/dis-ticaret-verileri> (Erişim Tarihi: 10.04.2021)
- Tunç, İ. (2004). "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim: Bir Girdi-Çıktı Analizi". *ODTÜ/ERC Working Paper in Economics*, 4(07).
- Türkoğlu, F., Aktaş, T., & Sönmez, N. (2010). *Dünya'nın Tanıklığında Türkiye Ekonomisi, 1980- 2010 Dönüşümün 30 Yılı*. İstanbul: Globus Dünya Basınevi.
- Utkulu, U., & Aydemir, İ. (2013). *Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Vatansever Deviren, N. (2004). "Yeni Dış Ticaret Teorileri". *Mevzuat Dergisi*.
- Yüksel, E., & Sarıdoğan, E. (2012). "Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman'ın Katkıları". *Öneri Dergi*, 9(35), 199-206.
- Yükseler, Z., & Türkan, E. (2006). *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Kübranur EKİNCİ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Kamu Yönetimi
Y. Lisans Öğrenimi	Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	10.09.2021